

TAYLOR
Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

2018/3. szám X. évfolyam 3. szám No. 33.

SZEGED
2018

TAYLOR
Gazdálkodás és szervezéstudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Szerkesztő

Dr. habil. Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Prof. Dr. Bakacsi Gyula – Semmelweis Egyetem

Prof. Dr. Berde Csaba – Debreceni Egyetem

Csehné Dr. habil. Papp Imola – Szent István Egyetem

Dr. habil. Dajnoki Krisztina – Debreceni Egyetem

Dr. PhD Gyökér Irén – Budapesti Műszaki Egyetem

Karoliny Mártonné Dr. PhD Csetneki Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem

Dr. habil. Lazányi Kornélia – Óbudai Egyetem

Dr. habil. Móré Mariann – Debreceni Egyetem

Prof. Dr. Poór József – Szent István Egyetem és Selye János Egyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
6727 Szeged Lőwy Sándor utca 37.

Elnök: Prof. Dr. Gulyás László
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Innovariant Kft.

ISSN 2064-4361

Szeged, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

HUMÁN ERŐFORRÁS MENEDZSMENT ROVAT

- Juhász Tímea:* Családbarát foglalkoztatás válságban és válság után 7
Szabó Katalin: A magyar nők munkaerő-piaci helyzete nemzetközi összehasonlításban 16
Lipták Katalin: A v4 országok régióinak vizsgálata munkaerő-piaci szempontból 25
Somoskövi Csilla: Humán erőforrás menedzsment az egészségügyi ellátó
rendszerekben.....34
Juhász Krisztina: Telephelyválasztási szempontok az SSC piacon –
Felférnek a magyar városok is a térképre? 42

MARKETING ROVAT

- Németh Péter:* A férfi generációk vásárlási helyszíneinek többszemponú
vizsgálata – 1516 főt érintő országos megkérdezés alapján 53

VERSENYKÉPESSÉG ROVAT

- Szendrey Orsolya–Karcagi-Kovács Andrea:* Környezeti egyezmények
betartathatóságának vizsgálata játékelméleti módszerekkel.....67

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Barancsik János:* Az elméletörténet „diszkrét bája” a közgazdaságtanban 81

AGRÁRGAZDASÁG ROVAT

- Privóczki Zoltán István:* Fiatal gazdák árbevétel és jövedelem elvárásai
a vidékfejlesztési program induló támogatásának tükrében 93

Humán erőforrás menedzsment rovat

CSALÁDBARÁT FOGLALKOZTATÁS VÁLSÁGBAN ÉS VÁLSÁG UTÁN

FAMILY FRIENDLY POLICY IN CRISIS AND AFTER CRISIS

DR. JUHÁSZ TÍMEA tanácsadó

Budapest

ABSTRACT

The study presents potential family friendly employment tools from the point of view of companies. It is about their frequency and usages. The related empirical studies were conducted in two periods.

Firstly, it was in 2008–2009 during the crisis, and in 2017, about 7 years after the crisis. The question is whether the practice of companies has changed with regard to the issue and, if so, in what direction?

1. Bevezetés

A munka és magánélet összehangolásának kérdése a XXI. század egyik igen aktuális foglalkoztatás politikai kérdése. Nemcsak a munkavállalók számára fontos, hogy az összeegyeztetésből származó problematika megoldódjon, de a munkáltatók részére is. A kérdés kezelésében az együtt gondolkodás nélkülözhetetlen és kardinális szempont.

A nők tömeges megjelenésével a munkaerőpiacon a probléma egyre inkább az érdeklődések fókuszába került. Kezdetben, mint női problémát vizsgálták a kutatók, majd a későbbiekben az is kiderült, hogy nemcsak a hölgyeket, de a férfiakat is érintő dilemmákról van szó, csak az ő esetükben még nehezebb kutatni a kérdést, miután viszonylag zárkózottabbak a nehézségek felvállalását illetően.

2008–2009-ben a szerző doktori disszertációjának témája volt a családbarát munkahelyek és családbarát szervezetek. Akkoriban a válság közepén készült mind kvalitatív, mind kvantitatív felmérések azt célozták meg, hogy feltárják, hogy a szervezetek milyen gyakorlatokkal bírnak a munka és magánélet összehangolását illetően. A vizsgálati környezet azért is különösen speciális volt, mert pont a válság idején kérdés volt, hogy mennyire áldoznak a vállalatok erre a területre.

Közel tíz év elteltével a tanulmány írója újra lefolytatta a kutatást, alapvetően a kvantitatív vizsgálatokat. A kérdések azonosak voltak igaz, a minta különböző, a számosságát és az összetételét tekintve is. A gazdasági környezet is eltérő volt a korábbiakhoz képest, hiszen már a válság után vagyunk, illetve az abból történő újjáépítkezés és regenerálódás zajlik a szervezeteknél.

A kérdés azonban továbbra is adott volt, a vállalatok mennyire áldoznak a munka és család összeegyeztetésnek problematikájára. A szerző a továbbiakban erre kereste választ.

2. A témához kapcsolódó néhány gondolat

A családbarát munkahelyek megfogalmazására a szakirodalom számos definíciót használ. Simkin és Hillage (1992) szerint a családbarát politika azon eszközök és feltételek tára, amelyek biztosítják a munkavállaló számára, hogy a családi kööttségeit össze tudja egyeztetni a munkahelyi elfoglaltságaival.

A szerző (2014) a családbarát koncepciót azonban már még szélesebben értelmezi, és úgy gondolja, hogy a családbarát foglalkoztatási szemléletet szem előtt tartó szervezetek nemcsak a munkavállaló családi kötelezettségeit veszik figyelembe, de elfogadják és tolerálják az egyén saját képességeinek fejlesztésére irányuló törekvéseit is. Tény, hogy az értelmezés dimenzióját ma már kiterjeszthetjük a gyermekkel nem rendelkező munkavállalókra is, hiszen a családi kööttségeik, így például a szülők gondozása, ápolása, az ő életükben is megjelenik. Gyakran a vállalatok elkövetik azt a hibát, hogy a családbarát szemléletet, eszközöket csak a kisgyermekes munkavállalókra vetítik le, és a pozitív diszkrimináció sikeres és gyakran tartós megvalósulásai lesznek ezek a gyakorlatok.¹

A családbarát szemlélettel kapcsolatosan számos elmélet született. Ilyen például az úgynevezett kompenzációs felfogás, amely szerint fordított a kapcsolat a munka és a család között, azaz az emberek különböző befektetéseket tesznek mind a két területen úgy, hogy megpróbálják kompenzálni azt, amit a másik helyen nem tudnak megvalósítani. Vagyis, aki a családjában sikertelen, az törekszik arra, hogy élményeket szerezzen a munkája során, és fordítva.²

További kutatások vizsgálati kérdése volt, hogy a család, és a családi kapcsolatok milyen hatással lehetnek a munkahelyi stresszre, milyen a work-life balance befolyása a vállalat hatékonyságára, milyen az egyénnek a családban és a munkahelyen betöltött szerepe és ezek hogyan hatnak egymásra stb.³

Az elemzések eredményei arra is felhívják a figyelmet, hogy a hosszabb munkaidő jobban megzavarja a családi kapcsolatokat, míg a családdal töltött idő emelkedése a munkahelyeken okoz problémákat. A férfiak átlagosan kb. egy órával dolgoznak többet naponta a nőknél, ám ez a különbség csaknem a felére csökken, ha a teljes munkaidőben dolgozó nőket hasonlítjuk a férfiakhoz. Gutek, Searle és Klepa (1991) azt mondja ki, hogy a nők esetében inkább az otthoni tevékenység okoz munkahelyi problémákat, ezzel szemben a férfiak esetében a munkahely hatása okoz családi konfliktust.

A szerző egyik munkájában megemlíti (2014), hogy a versenyfeltételek és a piaci környezet negatívan hathat a családbarát koncepció bevezetésére különösen válság idején, miután az egyes szervezetek a megszorításokra és a takarékoskodásra koncentrálnak. Ilyen helyzetben tehát a családbarát eszközök és politika is jellemzően háttérbe szorulnak. Bár a válság hatására az atipikus foglalkoztatás alkalmazásának gyakorisága növekedett például hazánkban.⁴ Míg külföldön jellemző és teljesen elfogadott, nálunk még mindig kevés nőt foglalkoztatnak részmunkaidőben, pedig igény lenne rá, és sokaknak megoldást jelentene.⁵

A mostani tanulmány azt vizsgálja, hogy a válság utáni időszakban és a válság idején található-e különbség a szervezetek családbarát felfogásában. Ha igen, mik az eltérések jellemzői.

3. A kvantitatív kutatás módszertana

A családbarát foglalkoztatási szemléletről szóló kutatás két időszakban zajlott. Az egyik 2008–2009-ben, a válság idején, míg a másik 2017-ben már a válságot követően. A vizsgálati módszer a kvantitatív felmérés volt, mely során a tanulmány szerzője egy ugyanolyan kérdőívet töltetett ki a válaszadókkal.

A minta természetesen más volt a két időpontban, és számossága is eltérő, de a szerző úgy véli, így is egy képet adhat a két eltérő időszak gyakorlatáról.

A kérdőív alapvetően zárt kérdésekből állt, nominális és metrikus skálákra épült. A mintavételezés módja a hólabda módszer volt, az adott minták tehát nem tekinthetők reprezentatívnak. A 2008–2009-ben a mintaszám 665, míg 2017-ben 93 vállalkozás vett részt a vizsgálatban.

A kutatás során a kiértékelési módszerek egyváltozós és többváltozós statisztikai eljárások voltak, így gyakorisági, átlag- és szórásanalízisek, keresztábra-értékelések, nonparametrikus vizsgálatok történtek.

A kutatás során többek között a következő hipotézis kiértékelését végezte el a szerző:

Hipotézis

A családbarát foglalkoztatás szemlélete és jellege eltérő volt a válság idején és a válság után.

2008–2009-ben és 2017-ben a legtöbb minta az ország gazdaságilag legfejlettebb területéről a közép-magyarországi régióból származott.

Az első felmérés során a vállalati méret alapján a cégek a következő eloszlásban voltak: 19,9% mikro vállalkozás, 27,9% kisvállalkozás, 22,5% középvállalkozás és 29,7% nagyvállalkozás. 2017-ben 51,6%-uk volt nagyvállalkozás, 24,7%-uk középméretű cég, 16,1%-uk kisvállalat és 7,5%-uk mikro vállalkozás.

Az első kutatásban a vállalatok 57,7%-ban volt jellemző, hogy speciális tudást várnak el dolgozóktól. A kutatás rákérdezett arra, hogy a speciális tudás feltételezi-e azt a tényt, hogy nehezebben is találnak munkatársat az azt megkövetelő vállalatok. A kutatás azt igazolta, hogy minél kevésbé speciális ismeretet követel meg egy munkakör, annál könnyebb oda munkaerőt találni (Pearson-féle korreláció: ,380 szign. ,000 $p < 0,01$)

A kérdések továbbra is megmaradtak 2017-ben. Ebben az évben a vizsgált minta 59,2%-nál volt a speciális ismeret követelmény. A munkaerő pótlása és a speciális ismeret közötti korreláció továbbra is fennmaradt, de a korreláció erőssége erőteljesebb, mint korábban volt (Pearson-féle korreláció: ,532 szign.: ,000 $p < 0,01$). A szerzőzetünk speciális tudást követel meg kérdésre adott válaszok gyakorisága, szórása és átlaga a két vizsgált időszakban (*1. táblázat*).

Az első vizsgálatban további kérdésként merült fel, hogy van-e összefüggés aközött, hogy speciális tudást várnak el a cégek az alkalmazottaktól illetve, hogy segítenek nekik a munka és család összehangolásában. 2008–2009-ben a Khi-négyzet próba szignifikáns összefüggésre mutatott rá (Khi-négyzet: 6,379 df: 2 szig.: 0,041 $p < 0,05$). A második felmérésben ez az összefüggés már nem bizonyult szignifikánsnak (Khi-

négyzet: ,666 df: 2 szig.: 0,717 $p > 0,05$). A válság idején a vizsgált vállalatok több, mint 70%-a segített a munkavállalóinak a munka és család összeegyeztetésében függetlenül attól, hogy speciális tudást követelt-e meg a munkáltató, avagy sem. Akkoriban az ilyen tudást elváró szervezetek 73,7%-a támogatta a kérdésben a munkavállalóit, míg azoknál, ahol nem volt elvárás az ilyen típusú tudás, ott 61,5%-a állt mellette ebben a kérdésben a dolgozóinak.

2017-ben 77,4%-a a szervezeteknek segített a dolgozóinak a probléma megoldásában. Azok a cégek, akik elvártak speciális ismereteket ez az arány 76,4% volt, míg azoknál, ahol nem, 85,7%.

1. táblázat. „Szervezetünk speciális tudást követel meg az alkalmazottaktól.” állításra vonatkozó válaszok megoszlása (%), átlaga, szórása

Table 1. Our organization requires special knowledge from employees-distribution, average, standard deviation

Év	Egyáltalán nem jellemző	Többnyire nem jellemző	Jellemző is, és nem is	Nagyjából jellemző	Teljesen jellemző	Átlag	Szórás
2008–2009	5,40%	11,30%	25,60%	31,10%	26,60%	3,62	1,149
2017	1,10%	14,00%	25,80%	39,80%	19,40%	3,62	0,988

Forrás: saját táblázat

Tovább tárgyalva a kérdést, a szerző mindkét vizsgálat során elemezte azt is, hogy a vállalati méret mennyire befolyásolja a segítségnyújtási hajlandóságot. A válaszok gyakoriságát a vállalati méret alapján a 2. táblázat mutatja be:

2. táblázat. A vállalati méret alapján a válaszok gyakorisága (%)

Table 2. The frequency of responses based on size of enterprises

Év	Vállalati méret	Ön szerint segítenek-e az Önök szervezeténél a munkavállalóknak abban, hogy a munkájukat össze tudják egyeztetni a családjukkal?	
		Nem (%)	Igen (%)
2008–2009			
	Mikrovállalkozás	12,8	87,2
	Kisvállalkozás	27,8	72,2
	Középvállalkozás	27,4	72,6
	Nagyvállalkozás	44,4	55,6
2017			
	Mikrovállalkozás	0,0	100,0
	Kisvállalkozás	26,7	73,3
	Középvállalkozás	21,7	78,3
	Nagyvállalkozás	25,0	75,0

Forrás: saját táblázat

2008–2009-ben a válaszadók mintegy 70%-a vélekedett úgy, hogy kap valamilyen támogatást a munkáltatójától ebben a kérdésben. Legnagyobb gyakoriság e tekintetben a mikrovállalatoknál volt, míg a legkevésbé a nagyvállalatok nyújtottak segítséget. 2017-ben ez az arány 77%-os volt a vállalat mérettől függetlenül. Ekkor is a mikrovállalkozások voltak azok, akik közül valamennyien segítettek a dolgozóikat, míg a kisvállalkozások voltak legkevésbé. Érdekes volt megtapasztalni, hogy a nagyvállalkozások mintegy háromnegyede figyelmet fordított erre kérdésre.

A vizsgálatok azokat a kérdéseket is tárgyalták, hogy mennyire szükséges az adott kérdésre odafigyelni a vállalati dolgozók szerint.

Az első felmérés idején a szerző azt tapasztalta, hogy a vezetők fontosnak ítélték meg a munka és család összeegyeztetésének problematikáját. Az akkori kérdőívet 342 beosztott, 81 alsó szintű vezető, 139 középvezető, 104 felső vezető töltötte ki. A Khi-négyzet próba alapján az volt igazolható, hogy a beosztás hatással volt arra, hogy miképpen vélekednek a válaszadók arról, hogy oda kell figyelni a kérdésre (Khi-négyzet: 10,841 df: 3 szign.: 0,013 $p < 0,05$). A pozíciót nem figyelembe véve a válaszadók 43,7%-a gondolta úgy, hogy nem kell erre a kérdésre energiát szánni, míg 56,3%-uk szerint igen is fontos a problémával foglalkozni. A vezetői szintek alapján a beosztottak 50%-a, az alsó szintű vezetők 63,6%-a, a középszintűek 61,9%-a, míg a felső vezetők 63,6%-a volt azon a véleményen, hogy figyelmet érdemel a kérdés. A vizsgálati következtetés akkor az volt, hogy valószínűleg azért érzik legkisebb arányban a beosztottak, hogy ez a probléma legyen odafigyelésre érdemes egy szervezetnél, mert ők a legkevésbé érintettek a kérdést tekintve. Erre vonatkozóan volt is kérdés a kérdőívben miszerint: „Ön szerint a szervezetükben kik tudják legkevésbé összehangolni a munkájukat a családjukkal?”. Érdekes módon legkevésbé tudtak ezzel az alkalmazottak megbirkózni, míg leginkább az alsó szintű vezetők. Ez az eredmény meglepte a szerzőt is.

A kérdések adottak voltak a 2017-es felmérés során is. Itt a válaszadók legnagyobb részt beosztottak voltak (80,6%), alsó szintű vezetők 5,4%-ban, középszintűek 9,7%-ban, felső szintűek 4,4%-ban. Ebben az évben a beosztás már nem volt szignifikáns hatással arra, hogy szükséges-e erre a kérdésre odafigyelnie a szervezeteknek erre a kérdésre (Khi-négyzet: 2,101 df: 3 szign.: 0,552 $p > 0,05$).

Valamennyi vezetői szintén egyöntetűen azt gondolták (100%), hogy igen, kell a kérdéssel foglalkozni, míg a beosztottak 89,3%-a szerint kell csak. Az, hogy kik tudják összehangolni legkevésbé a munkájukat a családjukkal eléggé megosztottak voltak a vélemények. A beosztottak mintegy fele szerint a beosztottak, az alsó szintű vezetők 60%-a szerint a közép szintű vezetők, a közép szintű vezetők többsége szerint (55,6%) ők, míg a felső szintű vezetők szerint 50%-uk a beosztottakat, míg 50%-uk a felső szintű vezetőket nevezte meg. Ebből az is látszik, hogy míg 8–9 éve a mérleg kimondottan a beosztottak felé billent, ezt már nem lehet így kimondani 2017-ben, azaz már a vezetők is érzik az összehangolás problematikáját.

A felmérés rákérdezett arra is, hogy milyen az általános családbarát szemlélet a szervezeten belül. Állítások lettek megfogalmazva, amelyekben a válaszadóknak egy ötfokozatú skálán kellett eldönteniük, hogy mennyire jellemző rájuk az adott állítás. Az egyes az egyáltalán nem jellemzőt az ötös a teljesen jellemzőt jelentette. A 3. táblázat a válaszok átlagát és szórását mutatja:

3. táblázat. Családbarát szemlélet
Table 3. Family friendly policy

Meghatározás	2008–2009		2017	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának kérdése érinti valamennyi szervezeti szinten dolgozó munkavállalót.	3,17	1,158	3,41	,958
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának kérdése kimondottan a nőket érintő problémaként jelenik meg.	2,57	1,138	2,72	1,046
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó intézkedések mindenkire érvényesek.	3,42	1,119	3,38	1,021
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó intézkedéseket csak a vezetőség kezdeményezheti.	2,88	1,199	2,95	1,046
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó intézkedésekre az alkalmazottak tehetnek javaslatokat.	2,99	1,103	3,08	,969
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó intézkedések és juttatások szerződésben rögzítettek.	2,40	1,250	3,05	1,201
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó intézkedések tartalma pozíciók szerint változik.	2,25	1,144	2,49	1,109
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó intézkedések tartalma a munkahelyen eltöltött szolgálati idő arányában változik.	1,97	1,021	2,34	1,068
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolását segítő juttatások értéke pozíciók szerint változik.	2,26	1,260	2,57	1,097
Az Önök szervezetében a munka és a család összehangolásának elősegítését célzó juttatások értéke a munkahelyen eltöltött szolgálati idő arányában változik.	2,11	1,113	2,43	1,107

Forrás: saját táblázat

2008–2009-ben a táblázat adataiból jól látszik, hogy a szervezeteknél általában sem a szolgálati idő, sem pedig a pozíció alapján nem igazán jellemző, hogy változnának a családbarát intézkedések. Igaz, az utóbbi esetében a szórás értékek a legmagasabbak voltak, azaz a válaszadók véleménye ebben a kérdésben nem igazán egyöntetű. Általában többé-kevésbé jellemző volt, hogy csak a vezetőség kezdeményezheti a családbarát eszközökről szóló intézkedéseket, azaz a munkavállalók is tehetnek javaslatokat. Ugyanakkor a válaszadók véleménye alapján a szervezetek egyre inkább nem női kérdésként kezelték a problémát, és úgy érzékelték, hogy a munka és család összehangolásának kérdése érint valamennyi szinten dolgozó munkavállalót.

2017-ben szinte valamennyi megállapítás tekintetében erősödtek az átlagok. Bár a szórások magas értéke azt is igazolja, hogy a minta nem volt egyöntetű véleményen az adott állításokat illetően.

Végezetül a vizsgálatok kiterjedtek két családbarát eszköztípusra. Az egyik a különböző munkaidőmodellek voltak. A szerző számos atipikus lehetőséget felsorolt és a válaszadóknak meg kellett adniuk, hogy a hagyományostól eltérő munkaidő modellt alkalmaznak-e szervezetek. A 4. táblázat ezeket a lehetőségeket foglalja össze a két vizsgált időszakban.

4. táblázat. Munkaidő modell (%)

Table 4. Employment model (%)

Munkaidő modell	2008–2009	2017
Rugalmas munkaidő	63,50	67,70
Részmunkaidő	51,40	59,10
Távmunka	14,40	36,60
Munkakörmegosztás	19,70	11,80
Szezonális munka	14,90	13,00
Munkaerőbérlés	26,50	24,70
Projektmunka	20,40	21,50

Forrás: saját táblázat

A táblázat adatai alapján elmondható, hogy 2008–2009-ben leggyakoribb volt a rugalmas munkaidő és a részmunkaidő, ugyanígy 2017-ben. A legkevésbé volt gyakori az első vizsgálatnál a távmunka és a szezonális munka. 2017-ben a munkakörmegosztást és a szezonális munkát említették a válaszadók. Érdekes, hogy a távmunka gyakorisága emelkedett jelentősen, míg a munkakörmegosztás csökkent jelentősen a két időszakot vizsgálva, persze nem szabad elfelejteni, hogy két különböző mintáról van szó.

A másik eszköztípus a képzési lehetőségek voltak. A szerző több meghatározást adott a válaszadóknak, hogy az adott állítás mennyire jellemző náluk a képzési folyamataikra. Az egyáltalán nem jellemző az egyes értéket kapta, a teljesen jellemző az ötöst. A válaszok átlagát és szórását az 5. táblázat foglalja össze:

5. táblázat. Képzés a munkahelyen

Table 5. Education at work

Meghatározás	2008–2009		2017	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Az Önök szervezete rendszeresen áldoz a dolgozók ismereteinek szinten tartására.	3,37	1,142	3,46	1,166
Szerveznek saját képzéseket a dolgozók részére.	3,21	1,312	3,73	1,270
Támogatják anyagilag a dolgozók képzését.	3,25	1,304	3,04	1,334
A képzéseket csak munkaidőben szervezik.	2,74	1,032	3,27	1,172

Forrás: saját táblázat

Jól látható, hogy a szervezetek mindkét időszakban többé-kevésbé áldoztak a dolgozók képzésére. A képzések anyagi finanszírozási hajlandósága erőteljesebb volt az első vizsgálati időszakban, míg jellemzőbb volt 2017-ben, hogy a cégek munkaidőben szervezik azokat.

4. Összegzés

A tanulmány a családbarát foglalkoztatási politikákat és szemléleteket vizsgálta a válság idején és a válság utáni időszakban. A tanulmányban felhozott hipotézisről az adott vizsgálati mintákat vizsgálva elmondható, hogy elfogadható.

Számos tényezőt számba véve a szerző megállapítja, hogy a válság idején és utána a szervezetek odafigyeltek a kérdésre, igaz más-más eszközök kerültek hangsúlyba az egyes időszakokban. A szemlélet fontossága azonban egyik felmérés során sem volt

megkérdőjelezve a válaszadók részéről, ami mindenképpen pozitív üzenetet hordoz mind a szerző, mind a vállalati hr-esek számára.

A jelen vizsgálat nem tér ki arra, hogy mik lehetnek a különbségek okai, amely egy további kutatás tárgyát képezheti majd a jövőben.

JEGYZETEK

1. Csehné Papp I.–Varga E. (2017): A munka–magánélet egyensúly a magyar vállalatok gyakorlatában. *STUDIA MUNDI – ECONOMICA* 4:(1) pp. 15–25; Gulyás László–Fazekas Anita (2011): A „Családbarát munkahely díj” jellemző vonásai 2000-2008. In: Ferencz Árpád (szerk.): Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia: Kecskemét. Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar. pp. 319–323.
2. Clark Sue Campbell (2000): *Work/Life Border Theory: A New Theory of Work/Life Balance*. Human Relations, 2000. June, pp. 747–770.
3. Ollier-Malaterre A.–Foucreault A. (2017): Cross-National Work-Life Research: Cultural and Structural Impacts for Individuals and Organizations. *Journal of Management*, 43, pp. 111–136.
4. KSH (2011): Munkavégzés és családi kötıtségek. www.ksh.hu, pp. 1–41.
5. Oláh J.–Szilágyi A. (2012): A női munkanélküliség alakulása Hajdú-Bihar megyében. *Multikulturális Műhely Tanulmányok 2. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar Hajdúböszörmény* pp. 33–39.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Clark Sue Campbell (2000): *Work/Life Border Theory: A New Theory of Work/Life Balance*. Human Relations, 2000. June, pp. 747–770.
- Csehné Papp I.–Varga E. (2017): A munka–magánélet egyensúly a magyar vállalatok gyakorlatában. *STUDIA MUNDI – ECONOMICA* 4:(1) pp. 15–25.
- Gulyás László–Fazekas Anita (2011): A „Családbarát munkahely díj” jellemző vonásai 2000–2008. In: Ferencz Árpád (szerk.): Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia: Kecskemét. Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar. pp. 319–323.
- Guttek B. A., Searle S.–Klepa L. (1991): Rational versus gender role explanations for work–family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76, pp. 560–568.
- Simkin C.–Hillage J. (1992): *Family-Friendly Working: New Hope or Old Hype?* IMS Report, 224. Brighton: Institute for Manpower Studies.
- Juhász T. (2014): *Családbarát munkahelyek, családbarát szervezetek*. Publikon Kiadó.
- KSH (2011): Munkavégzés és családi kötıtségek. www.ksh.hu, pp. 1–41.
- Ollier-Malaterre A.–Foucreault A. (2017): Cross-National Work-Life Research: Cultural and Structural Impacts for Individuals and Organizations. *Journal of Management*, 43, pp. 111–136.
- Oláh J.–Szilágyi A. (2012): A női munkanélküliség alakulása Hajdú-Bihar megyében. *Multikulturális Műhely Tanulmányok 2. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar Hajdúböszörmény* pp. 33–39.

A MAGYAR NŐK MUNKAERŐ-PIACI HELYZETE NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN*

THE LABOUR MARKET SITUATION OF HUNGARIAN WOMEN IN INTERNATIONAL COMPARISON

DR. SZABÓ KATALIN adjunktus

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

ABSTRACT

In this study I examined the situation and changes of women's participation in the labor market in Hungary in an international comparison. After the fall of communism drastic changes have taken place in the labor market: unemployment has increased, working time has increased, working conditions have changed, which resulted a significant declining proportion of employed women.

In the field of employment, we have moved from the first places to the last. In addition, since then we have not reached the economic activity rate of the developed countries. Nowadays, gender inequalities have diminished but remain in many areas. Increasing of women's economic activity is an important strategic goal for the future, which is also supported by the fact that the topic is accompanied by special attention. In the study, I used and analyzed mainly the data of the Eurostat, which the statistical office of the European Union situated in Luxembourg. Eurostat offers a full range of important and interesting data in employment area.

1. Bevezetés

A nők munkaerő-piaci részvételével kapcsolatos eltérő felfogások a hagyományos családban betöltött szerepük miatt merülnek fel. A tradicionális felfogás ezt tekinti a nők elsődleges szerepének, és ennek következtében a munkaerő-piacon már csak másodlagos szereplőkként bánnak velük. Mai női szerepek átalakultak, és főként kibővültek, melynek eredménye a nők iskolázottságának növekedése, foglalkoztatásuknak széles körű elterjedése. A női munkavállalás ugyan nem újkeletű dolog, mégis számos kérdés, egyenlőtlenség merül fel a férfiakkal szemben.

A nők és a férfiak közötti egyenlőség az Európai Unió alapértékei közé tartozik. Egyik alapköve az 1957-es Római Szerződés, mely már tartalmazta az azonos munkáért azonos fizetés elvét. Az Európa 2020 növekedési stratégia célja többek között a foglalkoztatottság, a termelékenység, és a társadalmi kohézió növelése. Az EU öt ki-

---

* „ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.”

emelkedő stratégiai célt tűzött ki maga elé a foglalkoztatás, az innováció, az oktatás, a társadalmi befogadás és az éghajlat/energiapolitika területén, melyeket 2020-ig kíván megvalósítani. Az uniós szakpolitika célkitűzése a 75 százalékos foglalkoztatási ráta elérése, melynek egyik kulcsa a női foglalkoztatás elősegítése és támogatása.¹

2. Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltás előtt

A nők munkaerőpiaci részvétele Magyarországon a 19. század második felében erősödött fel nagyobb méretekben, arányukat tekintve a két világháború között 29% körül volt.² Az 1950-es évektől ugyan a keresőtevékenység a nők mindennapi életének részét képezte, a társadalom mégis ellentmondásos álláspontot képviselt előtte, és azóta is munkavállalásukat illetően. A többi volt szovjet államhoz hasonlóan a szocializmus által kívánt teljes foglalkoztatás elérése érdekében a nők munkaerő-piaci jelenléte egyre inkább elfogadottá vált hazánkban is, de fejlődése a nyugat-európai országokban tapasztalt nemzetközi tendenciákkal szemben egészen eltérő, mondhatni kirívó jegyeket mutatott. Ezt az időszakot „a nagy tettek, a lázas nagyot akarás, az irreális tervkövacsolás és a tragikus tévedések” időszakának nevezte.³ A szerző szerint a szocialista iparosítás, az egypárt rendszer bevezetése, a társadalomban tapasztalható, jórészt mesterségesen gerjesztett és lezajlott mobilitás, a tömegek helycseréje a társadalomszerkezeten belül, a terv- és munkaerőgazdálkodás, az állandó politikai éberség és a béke fennmaradásáért kifejtett tevékenység alapvetően meghatározták a nőpolitika, a nőkép, illetve a nők életének fő irányvonalait is.

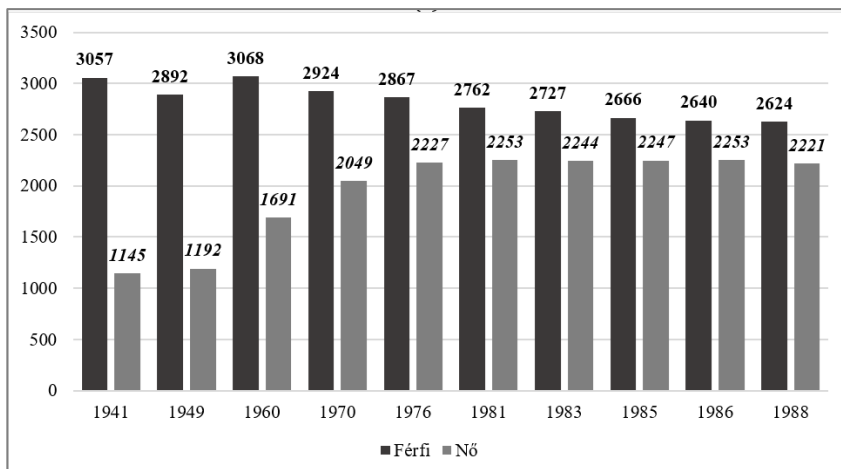
A szocialista rendszer nem biztosította az egykeresős családmodell működését,⁴ problémát jelentett az alacsony bérszínvonal, a családok megélhetéséhez nem volt elegendő egy aktív kereső,⁵ így a családi kasszához való hozzájárulás céljából a nők tömegesen kényszerültek munkavállalásra, ami a hétköznapi szintjén a legnagyobb változást jelentette számukra. A kommunizmusban hangsúlyossá vált a termelőmunka dicsérete, ami szintén a nők munkába állítását, illetve a női emancipáció elterjedését hozta magával. Hatalmas ipari üzemek létesültek, megindult a termelőszövetkezeti rendszerben működő gazdálkodás és nők tömegeit irányították gyakran válogatás nélkül mindenféle fizikai munkára, hogy a társadalom hasznos tagjaivá válhassanak. Ezzel párhuzamosan felmerült a nők szakképzettségének növelése, az anyákról és a gyermeknevelésről való állami gondoskodási rendszer bővítésének kérdései, illetve a nők és férfiak ösztönzése a magasabb fokú teljesítmények elérésére.⁶ Ipari foglalkoztatottságuk hátterében főként a férfi munkaerőhiány pótlása, a betanított munka térhódítása, illetve a munkaigényes könnyűipari ágazatok, mint például a textil-, és élelmiszeripar előtérbe kerülése állt. A II. világháború után hazánkban a gazdasági fejlesztés extenzív módon történt, azaz minél rövidebb idő alatt minél többet termeljünk szemlélet uralkodott. Ez nagytömegű szakképzetlen munkaerő alkalmazását, azaz a nők bevonását igényelte. A tervutasításos gazdaságirányítási rendszer intézményi-szervezeti kereteinek kiépítése bürokratikus megközelítése is tömeges munkalehetőségeket teremtett, és az így szükségessé vált ügyviteli munkahelyek jelentős részét is nő töltötte be. 1950 és 1975 között a hazánkban foglalkoztatott nők aránya háromszorosára emelkedett a munkavállalók között.⁷ Az uralkodó politikai elit a társadalmi egyenlőséget szorgalma-

zó törekvései azonban végső soron nem szüntették meg, csak csökkentették a férfiak és nők között meglévő különbségeket a munka világában, illetve az élet más területein is.⁸ Az ideológiai célokat kiszolgáló erőteljes pártpropaganda elsődleges célja az volt, hogy a köztudatban még mindig erőteljesen élő tradicionális női szerepet váltsa le a szocialista értékrendszer szerint élő „dolgozó nő” típusa,⁹ aki kiválóan teljesít, és munkája mellett családját és magát sem hanyagolja el.

Az aktív keresők körében folyamatosan növekedett a nők aránya, illetve ez a tendencia ugyan mérsékelt ütemben, de a 80-as évek első felében is folytatódott. A férfiak száma huzamosabb időn keresztül a nőkével ellentétes irányba mozgott¹⁰ (1. ábra).

1. ábra: Az aktív keresők számának alakulása nemek szerint (ezer fő)

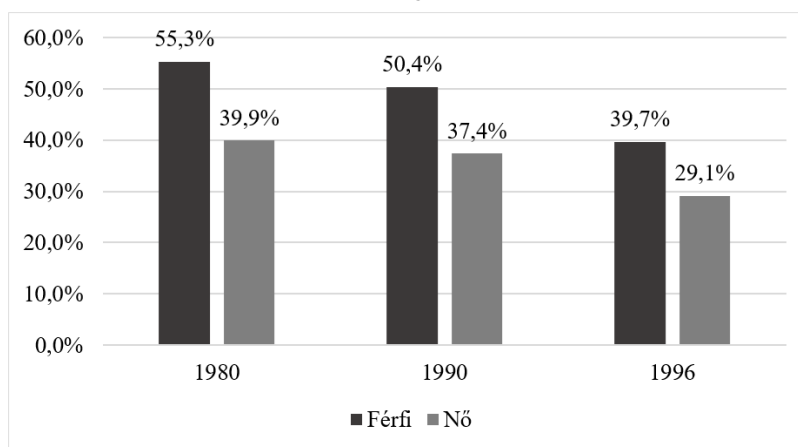
Forrás: Saját szerkesztés Fóti (1989:551) alapján

Az 1950-es, 1960-as és az 1970-es évek elején a foglalkoztatási struktúrát főként a mezőgazdaságból az iparba irányuló munkaerőmozgás jellemezte. A későbbiekben a hangsúly a tercier szféra, illetve a szolgáltatásjellegű tevékenységek szerepének növekedésének irányába tolódott el.¹¹ Az iparosítás a magyar társadalmat jelentősen mobilizálta, átstrukturálta és egyben emancipálta. Munkájában utal rá, hogy amíg 1949-ben a foglalkoztatottak fele (54%) a mezőgazdaságban dolgozott, addig 1980-ban már csupán ötöde (19%) fedezhető fel a munkaerő-piac ezen szektorában.¹² Ugyanakkor ezen időszak alatt az iparban a dolgozók súlya 22%-ról 42%-ra, a szolgáltatásban foglalkoztatottaké pedig 25%-ról 39%-ra emelkedett. Az 1980-as évek második felétől Magyarországon a foglalkoztatás struktúrájának nagymértékű átrendeződése mellett felüti a fejét a munkanélküliség, amely az ezt követő évtizedekben különösen az erőltetetten iparosított, vidéki gyár-egységeket és a gyenge infrastruktúrával rendelkező térségeket érintette és érinti ma is súlyosan. Eredendően a szovjet ideológia szerint nem létezett munkanélküliség, gyakorlatilag azonban ebben az időszakban is voltak munkanélküliek. A nyolcvanas évek közepén megjelenő szocialista reformprogramok a munkanélküliséget a gazdaság korszerűsítésének elkerülhetetlen velejárójának tekintették.¹³ A teljes foglalkoztatás szellemében a munkanélküliek nyilvántartása nem volt tetten érhető (csak a közveszélyes munkakerülőké), némi információt a korabeli tanulmányok és a népszámlálási adatok szolgáltatnak.

3. Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően

A XX. század utolsó harmadában jelentős változások mentek végbe, a világszerte erősödő recesszió, a kommunizmus bukása, a szocialista rendszerek széthullása, a magyar gazdaság struktúrájának rugalmatlansága a foglalkoztatás válságához vezetett. 1990 és 1996 között az aktív keresők száma erőteljesen, több mint egymillió, az 1980-as csúcshoz képest pedig 1,6 millió fővel csökkent.¹⁴ Összességében csökkent mind a férfiak, mind a nők foglalkoztatási rátája (2. ábra).

2. ábra: Az aktív keresők aránya nemek szerint, 1980–1996

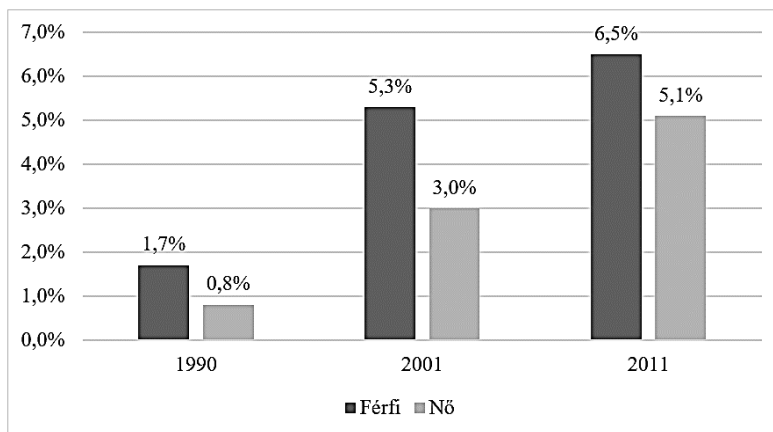

Forrás: Saját szerkesztés Orgovány (1997:1023) alapján

1980-ban a kelet-közép-európai országokban, beleértve hazánkat is a nők gazdasági aktivitása lényegesen magasabb volt, mint Nyugat-Európában. A nők aktivitási rátája az 1980-as évtizedben azután mindkét országcsoportban növekedtek, de még 1990-ben is a kelet-közép-európai országokban voltak magasabbak. 1990 és 1997 között viszont a két országcsoportban ellentétes irányú változások következtek be: miközben nyugaton a női gazdasági aktivitás tovább nőtt, a kelet-európai országokban visszaesett.¹⁵

A rendszerváltást követő időszakban azonban a nők foglalkoztatottsága jelentősen visszaesett, a munkanélküliség látványosan nőtt (3. ábra). A magyarországi munkanélküliség növekedése robbanásszerű volt és ütemét tekintve pedig a nyugati világban példátlan.¹⁶ A munkanélküliség által veszélyeztetett nők száma és aránya a hivatalosan kimutatott statisztikáknál feltételezhetően sokkal nagyobb volt.¹⁷ Mivel a nők aktivitása nagyobb mértékben csökkent, mint a férfiaké, a két nem aktivitási rátája közötti rés emelkedett.¹⁸ Fontos megjegyezni azonban, hogy Magyarországon azonban nem érvényesül az általános nemzetközi tendencia, hogy a rendszerváltás a nőket jobban sújtotta, hiszen a férfiak munkanélküliségi rátája magasabb volt.¹⁹

3. ábra: Munkanélküliségi ráta változása nemenként 1990–2011 (%)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH Népszámlálás területei adatai alapján

4. Anyag és módszer

A tanulmány fő célja a magyar munkaerő-piacon dolgozó nők foglalkoztatási adatainak vizsgálata. Az Európai Unió tagállamainak adataival összevetve megállapításokat teszek a nők munkavállalási helyzetére vonatkozóan. A tanulmányban az Eurostat hivatalos, és nyilvánosan elérhető adataira támaszkodtam.

Az adatbázis nemzetközi statisztikai szabványoknak megfelelő információkat tartalmaz a benne szereplő országok népességének munkaerőpiaci helyzetéről. Az elemzések során az Európai Unió 28 országának nemek szerinti foglalkoztatási adatait vizsgáltam.

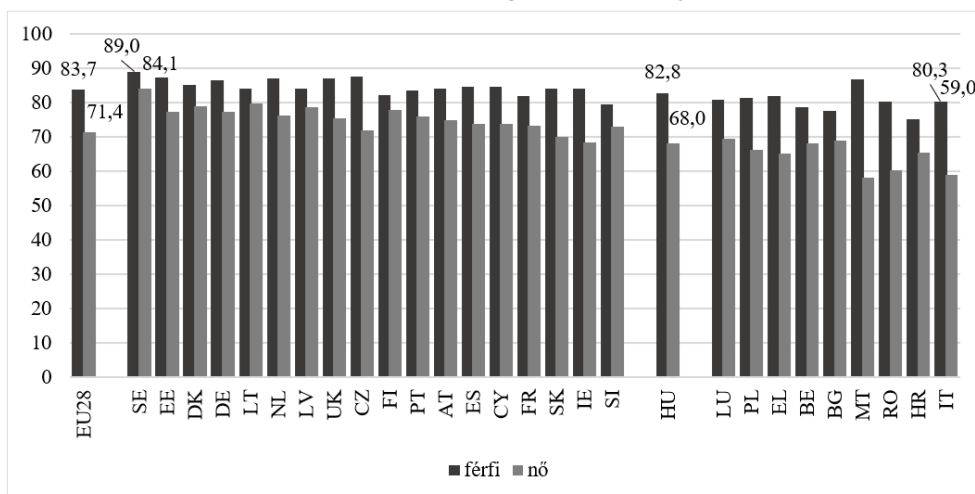
5. Eredmények

Európa 2020 stratégia az alábbi három kiemelt célt tűzte ki célul:

- a 20–64 éves lakosság 75%-a rendelkezzen munkával;
- az iskolai lemorzsolódási arány csökkenjen 10% alá, és a 30–34 évesek legalább 40%-a rendelkezzen felsőfokú végzettséggel;
- legalább 20 millióval csökkenjen a szegénységben élők vagy az elszegényedés és a társadalmi kirekesztés kockázatának kitétek száma.²⁰

A gazdasági aktivitási ráta az Európai Unió 28 tagállamában összességében 77,5% volt a 20 és 64 évesek körében 2016-ban. Nemek szerinti eloszlásban látható, hogy a férfiak gazdasági aktivitása magasabb (83,7%) a nőkhöz (71,4%) képest. Magyarország gazdasági aktivitási rátája alacsonyabb az uniós átlaghoz képest. A teljes lakosság 75,3%-a aktív gazdaságilag, nemek szerint a férfiak 82,8%-a, a nők 68,0%-a. A 4. ábráról jól leolvasható, hogy az uniós országok jelentős része gazdaságilag aktívabb népességgel rendelkezik hazánknál. A teljes lakosság aktivitását tekintve 19. helyen, a női aktivitást tekintve a 22. helyen vagyunk.

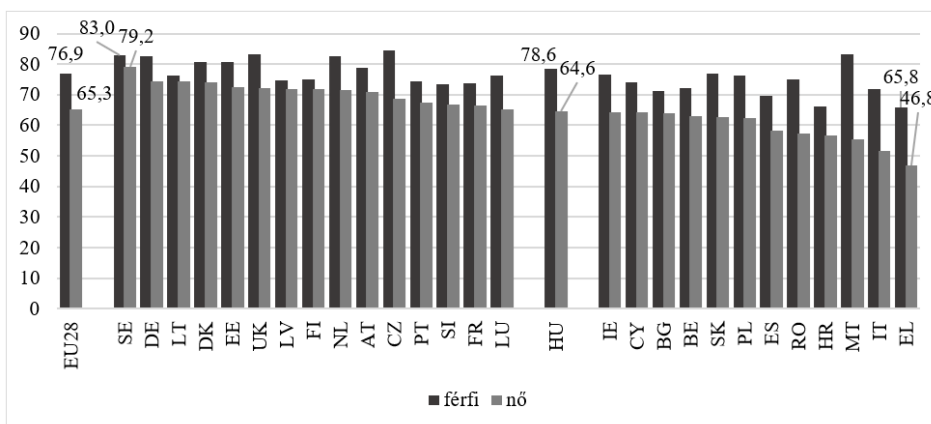
4. ábra: 20–64 éves lakosság aktivitási rátája 2016 (%)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

A tagállamokban átlagosan 71,1%-ot ért el a foglalkoztatási ráta 2016-ban, mely egyelőre elmarad a 75%-os közös vállaláshoz képest, amit az Európa 2020 növekedési stratégiában tettek. Hazánkban összességében a foglalkoztatási ráta 70,1% volt a 2016-os évben. A nemek szerinti ábrázolás esetében jól látható, hogy a nők foglalkoztatottsága alacsonyabb (65,3%) a férfiakkal (76,9) szemben mind az Unióban, mind a tagállamokban (5. ábra).

5. ábra: 20–64 éves lakosság foglalkoztatási rátája 2016 (%)

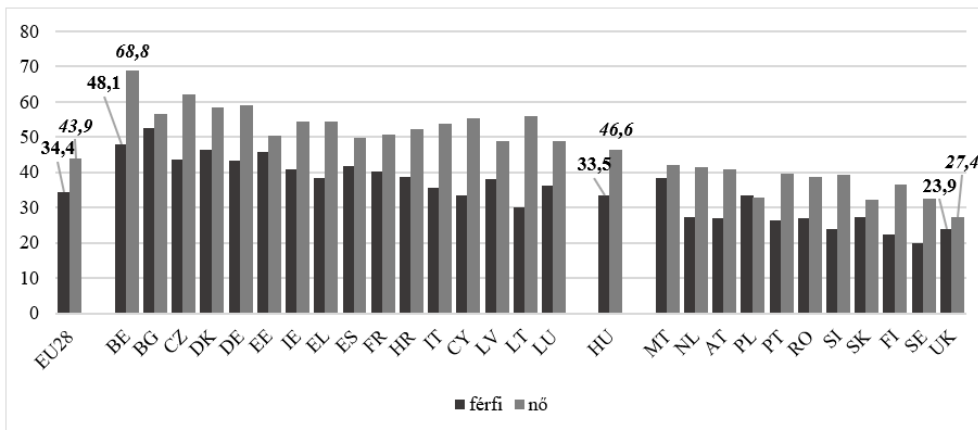

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

Továbbra is élen jár a női foglalkoztatás tekintetében Svédország, ahol egyrészt a legmagasabb a foglalkoztatottság és egyben a legkisebb a különbség a nemek között a foglalkoztatottak arányában a 20 és 65 évesek, és utolsó helyeken szerepelnek Málta, Olaszország és Görögország.

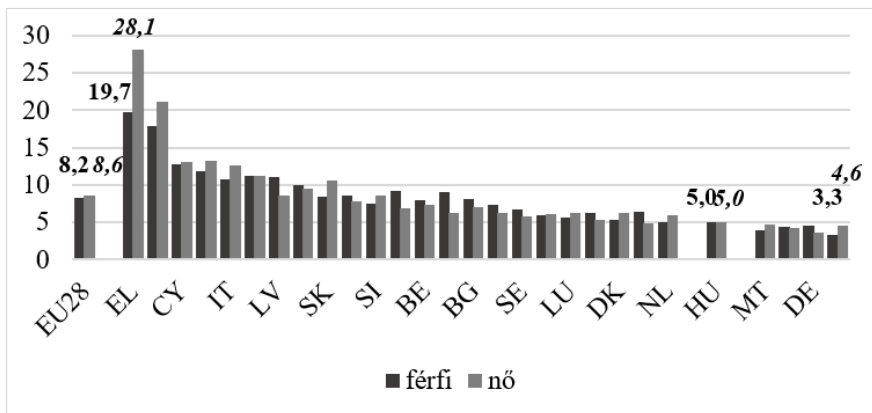
A 6. ábra a 30–34 éves korosztály felsőfokú végzettségéről mutat képet. Az EU-ban az említett korcsoport 39,1%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, míg Magyarországon ez az arány 40,1%. Tehát ezt a stratégiai célt hazánk teljesítette, az Unió pedig közel áll a cél eléréséhez. Jól látható, hogy Lengyelország kivételével minden tagországban a nők rendelkeznek magasabb arányban felsőfokú végzettséggel. Belgium vezet, és Anglia szerepel az utolsó helyen. Magyarországon az elmúlt 10 évben döntő többségben egyértelműen magasabb a nők aránya a felvételizők és a felvettek között is.

6. ábra: 30–34 évesek felsőfokú végzettsége 2016 (%)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

7. ábra: Munkanélküliségi ráta 2016 (%)

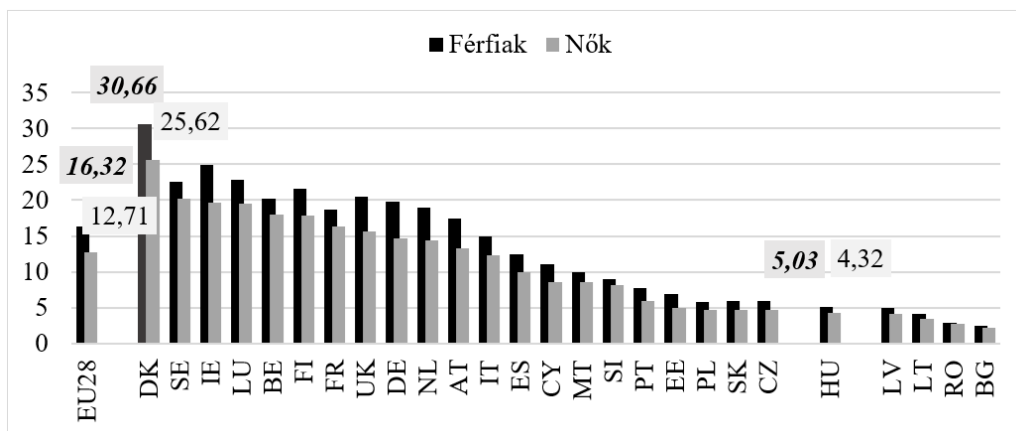

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

A munkanélküliségi ráta az EU-28ban 2016-ban alig tért el a férfiak (8,2%) és a nők (8,6%) tekintetében. A legmagasabb munkanélküliség Görögországban, Spanyolországban tapasztalható, míg a legalacsonyabb Németországban és Csehországban. Hazánkban az uniós átlag alatti a munkanélküliségi ráta, az ötödik helyen vagyunk (7. ábra).

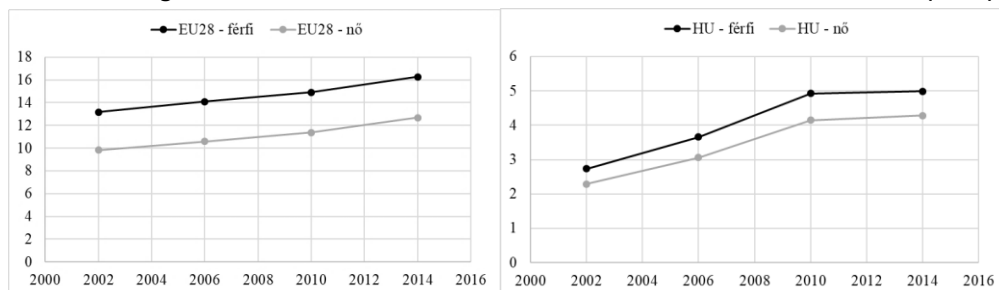
A 8. ábra a férfiak és nők átlagos órabérét mutatja az Unió országaiban az üzleti szektorban. Látható, hogy Európa szerte van különbség a nemek órabérében. Az átlagos női órabér az EU-28-ban 12,71 Euro, a férfi 16,32 euro. A legmagasabb átlagos órabért Dánia és Svédország munkavállalói keresik, a legalacsonyabbat Bulgária és Románia lakosai. Magyarország az uniós rangsor végén helyezkedik el, de kisebb bérkülönbség figyelhető meg. Magyarországon a nők az uniós női átlag órabér 34%-át keresik meg ebben a szektorban. A bérkülönbségek mindenképp további vizsgálatot igényelnek például végzettség szerint, mivel feltételezhetően sokkal nagyobb különbségek is jellemzőek bizonyos pozíciókban, végzettség tekintetében.

8. ábra: Átlagos órabérek nagysága nemek szerint az EU-ban 2014-ben (Euro)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

9. ábra: Átlagos órabérek változása nemek szerint az EU-ban 2002–2014 között (Euro)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

A 9. ábra alapján megállapítható, hogy a nemek közötti átlagos órabérekülönbségek érdemben nem változtak sem az Európai Unióban, sem hazánkban a vizsgált időintervallumban, mely lehangolóan tekinthető. A vizsgálat itt is az üzleti szektorban dolgozók körére értendő.

6. Következtetések

Hazánkban a nők foglalkoztatása alapvetően sokáig a nemzetközi tendenciákkal állandóan ellentétes irányban mozgott. Az Eurostat adatai azt mutatják, hogy a tagállamok gazdasági aktivitásának, a foglalkoztatásának növelése továbbra is fontos szempont a jövőben, mivel jelenleg az uniós lakosság munkaerő-piaci részvétele elmarad a kívánt 75%-os stratégiai céltól. Megfigyelhető, hogy az uniós tagállamok jelentős része gazdaságilag aktívabb népességgel rendelkezik hazánknál. Vizsgálatomban rámutattam arra, hogy a nők foglalkoztatottsági aránya alacsonyabb minden tagállamban a férfiakhoz képest, de Magyarországon jóval alacsonyabb. A munkanélküliségi ráta hazánkban igen kedvező értéket mutat, és a nemek tekintetében a mutató az elmúlt években szinte együtt mozog. A felsőfokú végzettséggel rendelkező aránya a 30–34 évesek körében elérte a kitűzött célt hazánkban, az uniós átlag pedig szintén közel áll a 40%-hoz. Megállapítható, hogy Európa szerte van különbség a férfiak és nők átlagos órabérében, továbbá az is, hogy a különbség szinte nem változott az elmúlt tizenkét évben.

JEGYZETEK

1. Kardos K. (2017): Nők a munkaerőpiacon. Info Jegyzet. Képviselői Információs Szolgálat. 1–4. old.
2. Koncz K. (1987): Nők a munkaerőpiacon. KJK, Budapest.
3. Bassa E. (1982:101): Mit kell tudni a nőmozgalmakról? MNOT-Kossuth, Budapest. idézi Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin (2000): A nők helyzete Magyarországon az 1950-es évek első felében. (Konferencia, Dunaujváros, 2000. május 2.)
4. Valuch T. (2009): Család, háztartás, a női tevékenységszerkezet és a szerepfelfogás változásai 1945 után. Rubicon 4.
5. Koncz K. (1987): Nők a munkaerőpiacon. KJK, Budapest.
6. Bassa E. (1982:110): Mit kell tudni a nőmozgalmakról? MNOT-Kossuth, Budapest. idézi Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin (2000): A nők helyzete Magyarországon az 1950-es évek első felében. (Konferencia, Dunaujváros, 2000. május 2.)
7. Koncz Katalin (1987): Nők a munkaerőpiacon. KJK, Budapest.
8. Schadt M. (2005): A „házi tücsöktől” a dolgozó nőig. In: Palasik Mária & Sipos Balázs (eds) (2005) Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Budapest, Napvilág Kiadó. 156–168. old.
9. Pukánszky B. (2007): Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után. *Educatio* 2007/4. 551–564. old.
10. Fóti J. (1989): Foglalkoztatás és munkaerőpiac a nyolcvanas években. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 1989. 06. szám. 549–564. old.
11. Fóti J. (1989): Foglalkoztatás és munkaerőpiac a nyolcvanas években. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 1989. 06. szám. 549–564. old.
12. Laki L. (2007): Társadalomkutatás. Vol. 25. Nr. 2. 161–180. old.
13. Csaba E. (1998): Munkanélküliség Magyarországon a kilencvenes években. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 571–583. old.
14. Orgovány Emília (1997): Foglalkoztatás és munkanélküliség Magyarországon. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 1022–1038. old; Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk.: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.

15. Nagy Gy. (2001): A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle* 1, 35–55. old.
16. Csaba E. (1998): Munkanélküliség Magyarországon a kilencvenes években. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 571–583. old.
17. Koncz K. (2004): A nők munkaerő-piaci helyzete az ezredfordulón Magyarországon. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*, Vol. 82. 12. szám, 1092–1106. old.
18. Nagy Gy. (2001): A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle* 1, 35–55. old.
19. Andorka, R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest, 339. old.
20. Európai Bizottság (2010): *Europa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin (2000): A nők helyzete Magyarországon az 1950-es évek első felében. (Konferencia, Dunaújváros, 2000. május 2.) <http://kerikata.hu/publikaciok/text/nok50ben.htm#5>
- Andorka, R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest, 339. old.
- Bassa E. (1982): Mit kell tudni a nőmózgalmakról? MNOT-Kossuth, Budapest. 101–110. old. idézi (Ambrus, 2000)
- Csaba E. (1998): Munkanélküliség Magyarországon a kilencvenes években. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 571–583. old.
- Európai Bizottság (2010): *Europa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf [Letöltés ideje: 2017. október 10.]
- Fóti J. (1989): Foglalkoztatás és munkaerőpiac a nyolcvanas években. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 1989. 06. szám. 549–564. old.
- Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk.: *Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
- Kardos K. (2017): Nők a munkaerőpiacon. Info Jegyzet. Képviselői Információs Szolgálat. 1–4. old.
- Koncz K. (1987): *Nők a munkaerőpiacon*. KJK, Budapest.
- Koncz K. (2004): A nők munkaerő-piaci helyzete az ezredfordulón Magyarországon. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*, Vol. 82. 12. szám, 1092–1106. old.
- Laki L. (2007): *Társadalomkutatás*. Vol. 25. Nr. 2. 161–180. old.
- Nagy Gy. (2001): A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle* 1, 35–55. old.
- Orgovány E. (1997): Foglalkoztatás és munkanélküliség Magyarországon. *Hungarian Statistical Review / Statisztikai Szemle*. 1022–1038. old.
- Pukánszky B. (2007): Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után. *Educatio* 2007/4. 551–564. old.
- Schadt M. (2005): A „házi tücsöktől” a dolgozó nőig. In: Palasik Mária & Sipos Balázs (eds) (2005) *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó. 156–168. old.
- Valuch T. (2009) *Család, háztartás, a női tevékenységszerkezet és a szerepfelfogás változásai 1945 után*. *Rubicon* 4. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/csalad_haztartas_a_noi_tevékenységszerkezet_es_a_szerepfelfogás_változásai_1945_utan/ [Letöltés ideje: 2015. 02. 05.]

A V4 ORSZÁGOK RÉGIÓINAK VIZSGÁLATA MUNKAERŐ-PIACI SZEMPONTBÓL

THE ANALYSIS OF LABOR MARKET PROCESSES AMONG THE V4 REGIONS

DR. LIPTÁK KATALIN PhD, megbízott tanszékvezető, egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Munkaerőpiac és Foglalkoztatáspolitikai Intézeti Tanszék

ABSTRACT

The problem of the labour market had increased after the regime change not only in Hungary, but also in neighbouring countries. “The heritage” of the regime change and their effects are observed well in the Central-Eastern European region. The focus of this presentation is the disadvantageous labour market and economical situation after the world economic crisis. I tried to present the change of the Visegrad Four NUTS 2 regions. I make calculations using factor analysis and cluster analysis in the year of 2011 and 2015 in order to show the changes of spatial structure which become much more marked, the effect of the world economic crisis is observed not only on the labour market.

1. Bevezetés

A munkaerő-piaci problémák a rendszerváltást követően egyre jobban felerősödtek, nemcsak hazánkban, hanem a környező országokban is. A rendszerváltás „öröksége” és hatásai jól érezhetőek a Visegrádi Négyeknél (V4) is.¹ A tanulmány a hangsúlyt a gazdasági válságot követő kedvezőtlen gazdasági és munkaerő-piaci állapotra helyezi. A Visegrádi Négyek NUTS 2. szintű régióinak a változását szemléletem a válság óta. A 2011. és 2015. évekre végzett főkomponens és klaszter analízis számításokkal bizonyítom, hogy a régiókban a térszerkezeti változások sokkal markánsabbá váltak, a gazdasági válság hatása nemcsak a munkaerőpiacon volt érzékelhető. A tanulmányban az Európai Unión belül egy sajátos csoportosulást, a Visegrádi Négyek helyzetét vizsgálom meg, különös tekintettel a foglalkoztatási és a munkaerőpiaci helyzet alakulására. A tanulmányban arra keresem a választ, hogy lehet-e sajátosságokról beszélni a V4-ek foglalkoztatásának alakulása terén. Hasonló vagy különböző pályán mozognak az országok a V4-en belül, vannak-e térszerkezeti eltérések a régiók között?

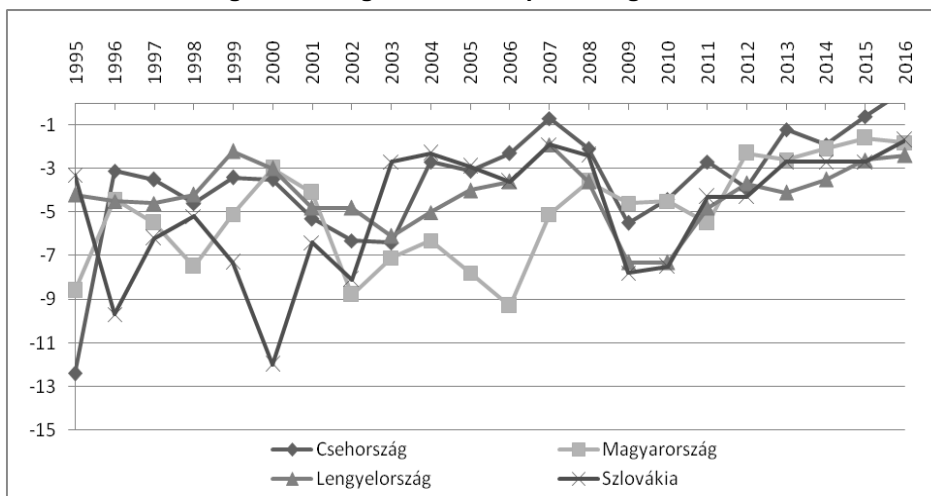
2. A Visegrádi Négyek gazdasági és munkaerő-piaci helyzete az elmúlt évek tükrében

A visegrádi négyek a négy közép-európai posztkommunista ország Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia nem hivatalos neve. A csoportot eredetileg visegrádi hármaknak hívták, de a Csehszlovák Szövetségi Köztársaság 1993-es kettéválását követően visegrádi négyekről beszélünk. A csoport nevét Václav Havel, a CSSZSZK köztársasági elnöke, Antall József magyar miniszterelnök és Lech Walesa lengyel elnök találkozásánál választották egy 1991. február 15-én Visegrádon tartott eseményen. A találkozáson a politikusok nyilatkozatot írtak alá, hogy a három (ma már négy) ország szorosan együtt fog működni az európai integráció felé vezető úton. A kommunista rendszer összeomlása után együttműködésük elősegítette a totalitárius rezsimből a szabad, plurális és demokratikus társadalomba való átmenetet.²

A Visegrádi Négyeknél a rendszerváltás meghatározó esemény volt, a kettős átmenet téziséből indulok ki. A kettős átmenet tézise a posztkommunista átmenet esetében többet mond annál az egyébként önmagában is megrendítő erejű ténynél, hogy a volt szocialista blokkban egyszerre kellett végbemennie a gazdasági és politikai rendszerváltásnak. A kettős átmenet elmélete szerint a posztkommunista politikai-gazdasági átalakulás azzal egy időben ment végbe, hogy ezen országok egy nagyobb folyamat részeként a posztindusztriális kihívással is szembesültek. E kihívás elsősorban globalizációs-kulturális, illetve technológiai természetű. Azt nem állíthatjuk, hogy a posztkommunista államok, köztük Magyarország, optimális válaszokat adtak volna ezekre – sőt, az elmaradottságot konzerváló különbségek többnyire ezekben a dimenziókban termelődtek újra. E kihívások elől azok paradigmatis jellege miatt egyik posztkommunista ország sem térhet ki. Más szavakkal: a posztkommunista országok nem követhették a hetvenes évek klasszikus jóléti modelljeit, mivel ezek a modellek már maguk is lényegi átalakuláson mentek keresztül.³ A rendszerváltást követően a Visegrádi Négyeken belül Szlovákiában voltak a legnagyobb mértékű területi aránytalanságok, mind város-vidék, mind város-város szinten, a két véglet Kassa és Pozsony volt. Lengyelország néhány nagyvárosa (Varsó, Krakkó, Gdansk, Poznan és Wroclaw) jelentős fejlődésnek indult, a munkaerőnek és a fejlett infrastruktúrájának köszönhetően.⁴

A gazdaság alakulását jól kifejező mutatószám az államháztartási hiány a GDP százalékában (*1. ábra*). Az adatsort 1995 és 2016 között ábrázoltam, a görbék eléggé hektikusan mozognak. A kezdeti időpontban Csehországban volt a legmagasabb az államháztartási hiány (–13%), ami a következő évre 10%ponttal javult. Nagy kilengéseket mutat a szlovák adatsor 1995–2003 között, majd onnantól kezdve stabilizálódott a hiány 2008-ig, amikor is a gazdasági világválság megint rosszabb helyzetbe sodorta az országokat. Magyarország államháztartási hiánya is rosszul alakult, a legmagasabb értékkel 2002-ben és 2006-ban rendelkezett (–9%), amikor választás éve volt. Lengyelország esetében az államháztartási hiány eléggé kedvezően alakult a többi V4 országhoz képest. Nem lehet tehát arról beszélni, hogy a V4 országai hasonló gazdasági helyzetben lettek volna a múltban és a jelenben. A gazdasági válságból való kilábalás eredményeképpen eléggé együttmozognak a V4 országok és jelentősen lecsökkentették az államháztartási hiány mértékét.

1. ábra. Államháztartási hiány a GDP %-ban
Figure 1. Budget balance in percentage of GDP

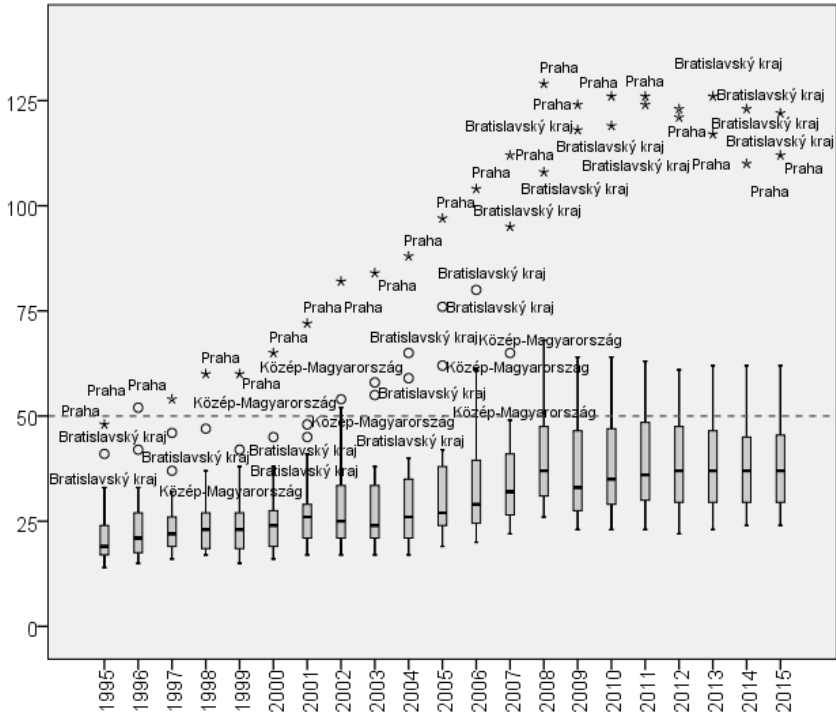
Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A V4-ek gazdasági helyzete 1995 óta lassan és eltérő mértékben emelkedett, az egy főre jutó GDP az EU-28 átlagának százalékában jól mutatja, hogy a legdinamikusabban Csehország fejlődött, azt követően Szlovákia, majd Magyarország és végül Lengyelország. A lengyelek egy főre jutó GDP-je Magyarországhoz hasonlóan több töréssel növekedett. A fejlődés nem volt olyan dinamikus, mint a másik két ország esetében. Ugyanakkor a V4-ek jelentősen elmaradnak az EU-28 átlagától.

A NUTS2 régiók szintén vizsgálva az egy főre jutó GDP értékét az EU-28 százalékában (2. ábra) alátámasztja azt, hogy az országok régiói között is jelentős eltérést lehet megfigyelni. A fővárosi régiók értékei kiugróan magasak a többi régióhoz képest. A fejlődés ugyanakkor jól látszik, ugyanis egyre több régió található az átlagos érték felett 2003-tól. Az EU-28 átlagának 50%-át csupán a fővárosi régiók haladják meg. A gazdasági válságot követően megfigyelhető az a kedvezőtlen folyamat, miszerint a régiók közötti szakadékok tovább nőttek, hiszen a box-plot ábrán a minimum és maximum érték terjedelme jóval nagyobb, mint a gazdasági válság előtti időszakban. Ez a folyamat kedvezőtlen irányba mutat, hiszen a régiók konvergálása egymáshoz és az uniós átlaghoz fontos lenne, ehelyett a régiók távolodnak egymástól fejlettségi szempontból.

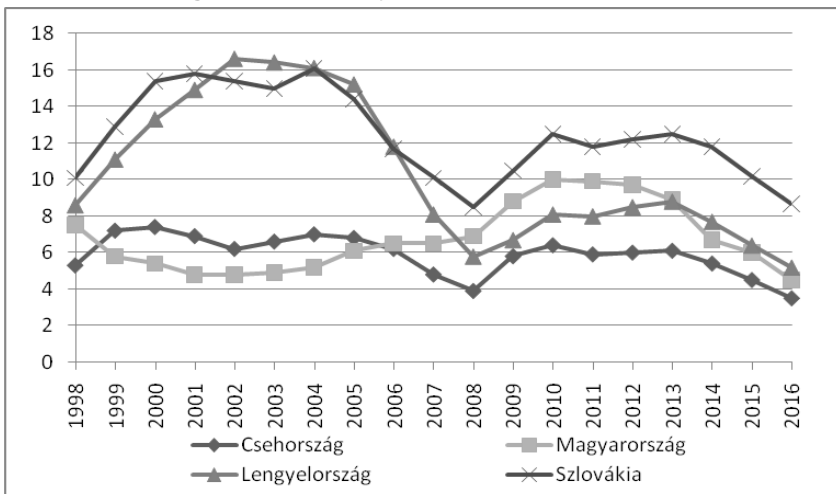
A munkanélküliségi ráta (3. ábra) 1998 óta országoként eltérő képet mutat, a legmagasabb értékekkel Lengyelország és Szlovákia rendelkezett 2005-ig, azóta folyamatosan javult a munkanélküliség, amelyet csak a válság tört meg. Az országok jó gazdaság- és foglalkoztatáspolitikát folytatnak, ennek eredményeképpen javult a helyzet a munkaerőpiacon. Csehország és Magyarország egyenletesen alacsony munkanélküliséggel rendelkezett, de a gazdasági válság óta enyhe emelkedést mutatott mindkét országnál. A válságból való kilábalásként lehet értékelni, hogy 2016-ra mindegyik vizsgált országban jelentős csökkenés volt tapasztalható. Szlovákiát kivéve 4–5% körüli munkanélküliséggel rendelkezett a többi ország, a legkedvezőbb helyzetben Csehország volt.

2. ábra. Egy főre jutó regionális GDP az EU-27 átlagának %-ban
Figure 2. Regional GDP per capita in the percentage of the EU-28

Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

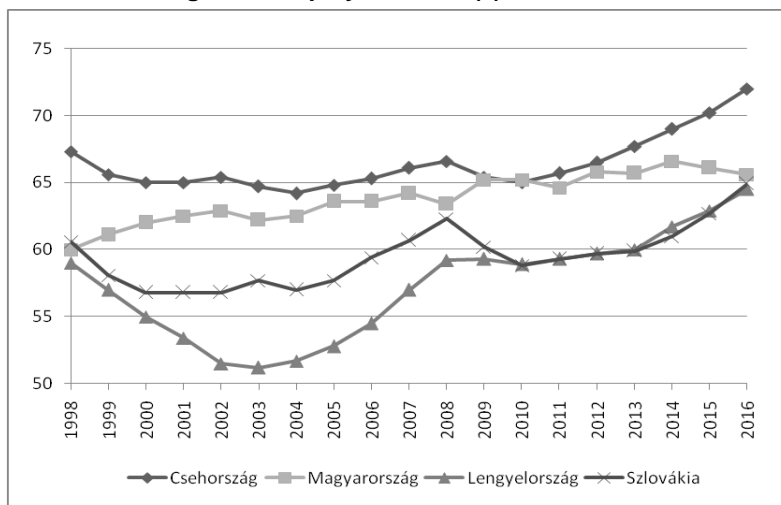
3. ábra. Munkanélküliségi ráta (%) alakulása 1998–2016
Figure 3. Unemployment rate (%), 1998–2016

Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

4. ábra. Foglalkoztatottsági ráta (%) alakulása 1998–2009

Figure 4. Employment rate (5), 1998–2016

Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A foglalkoztatottsági ráta (4. ábra) a munkaerőpiacot leíró folyamat főbb mutatószáma, a munkanélküliség komplementerét mutatja Lengyelország és Magyarország esetében. Ahogyan javult a munkanélküliség, úgy javult a foglalkoztatottság is Lengyelországban. Magyarországon 2000–2007 között egyenletes volt a foglalkoztatottsági ráta szintje, majd közel 3%-pontos csökkenés következett be. Csehország esetében a legjobb a foglalkoztatottsági ráta, minden időszakban 64% felett volt, a gazdasági válság miatt ebben az országban is enyhe csökkenés következett be. Szlovákiánál a 2005. évtől javult jelentősen a foglalkoztatottsági ráta, aminek az emelkedését a válság törte meg.

A válságot követő időszakban a tartós munkanélküliség megnehezítette az inaktivitási arány csökkentését. Bizonyos rétegek esetében megfigyelhető volt a munkaerőpiac végleges elhagyása, valamint a fekete és szürkegazdaság erősödésének veszélyei. Mindezek a folyamatok a költségvetésre nézve kettős negatív hatással bírtak: a munkanélküli támogatások folyósítása jelentős kiadásokat okozott, valamint az elmaradt adóbevétel is számottevő volt. A válság munkaerő-piaci következményeiként két tényező azonosítható: (1) fokozódó motiváció a kivándorlásra, (2) reményvesztett munkanélkülivé válás.

3. Anyag és módszer

Hipotézisem tesztelésére főkomponens elemzést és klaszter elemzést végeztem 2011. és 2015. évekre a V4 országok NUTS 2. szintű régióira. A kiválasztott mutatószámoknál Rechner-féle módszertanból⁵ indultam ki, de törekedtem arra, hogy minél szélesebb körből kerüljenek kiválasztásra a mutatók, így Fazekas számításáiban felhasznált indikátorokat is törekedtem alkalmazni, ő vegyesen használt fel gazdasági, társadalmi, infrastrukturális mutatókat.⁶ Dabasi Halász tovább bővítette az alkalmazott mutatószámok körét a rendszerváltás utáni munkaerőpiaci helyzet feltárásához.⁷ A

mutatók kiválasztásánál szempont volt, hogy az elérhető legfrissebb adatsorral dolgozzak és a területi elemzésekben általában alkalmazott indikátorokat⁸ vegyem figyelembe, de a fő hangsúlyt a munkaerőpiac alakulására helyeztem

A felhasznált mutatók mindegyike fajlagos indikátor, melynek alkalmazásával elérhető az, hogy az egyes régiók eltérő területi nagyságából adódó különbségek ne befolyásolják az eredményeket.⁹ A kiinduló indikátorkészlet az 1. táblázatban található, két mutatószám (munkanélküliségi ráta és a korai iskolaelhagyók aránya) dőlt betűvel lett jelölve, ennek oka, hogy ezeknél a mutatóknál az értékek reciprokát kellett vennem, annak kiküszöbölésére, hogy a kedvezőtlen adatot, nehogy kedvezőnek értékeljem a további számítások során. Az indikátorok előzetes standardizálására nem volt szükség, hiszen a főkomponens analízis első lépésben az elemzésbe bevont adatokat standardizálja.¹⁰

1. táblázat. Főkomponens elemzéshez használt adatok köre

Table 1. The indicators of the factor analysis

Gazdasági tényezők	Egy főre jutó GDP (euro/fő)
	Egy főre jutó háztartási jövedelem (euro/fő)
Munkaerőpiaci tényezők	Aktivitási ráta a 15–74 éves népesség körében (%)
	Foglalkoztatási ráta a 15–64 éves népesség körében (%)
	<i>Munkanélküliségi ráta a 15–74 éves népesség körében (%)</i>
	Üres álláshelyek aránya (%)
Demográfiai tényezők	Népsűrűség (fő/km ²)
	Születéskor várható átlagos élettartam (év)
	Termékenységi ráta (%)
	Medián életkor (év)
Oktatási tényezők	Élethosszig tartó tanulás: a 25–64 éves népesség részvétele az oktatásban (%)
	Felsőoktatásban részt vevők aránya a 25–64 éves népesség körében (%)
	<i>Korai iskolaelhagyók aránya a 18–24 évesek körében (%)</i>
Innovációs tényezők	Egy lakosra jutó K + F-kiadások a GDP %-ban (%)
	K + F-szektorban dolgozók aránya az aktív népességen belül (%)
	Tudásintenzív szektorban dolgozók az összes foglalkoztatott százalékában (%)
Infrastrukturális tényezők	Közúti úthálózat sűrűsége (km/1000 km ²)
	Vendégéjszakák száma 1000 lakosra (éjszaka/1000 lakos)

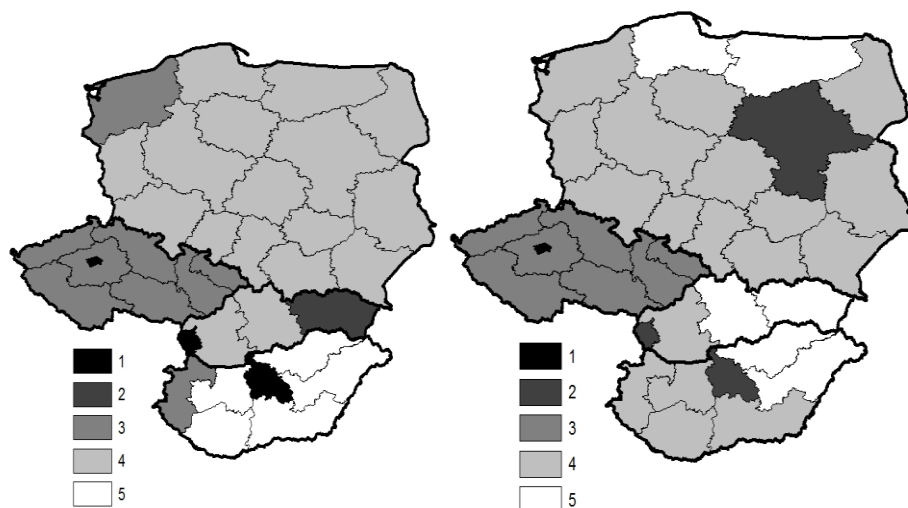
Saját szerkesztés

A számítások előtt ellenőriztem, hogy az indikátorok megfelelőek-e, a változók normális eloszlást követtek, metrikus és nem dummy változókkal dolgoztam, a változók között a multikollinearitás érvényesült, a minta homogén volt és a mintanagyság 100 feletti, így a szükséges feltételek teljesülése után elfogadhatónak tekintettem a főkomponens elemzés elvégzését. A vizsgálati tényezőknek páronként korrelálatlanoknak kell lenniük, ezt Kaiser–Meyer–Olkin-féle mutatóval végeztem. Minél közelebb van az értéke 1-hez, annál jobban alkalmazható a változóra az analízis. Ugyanezt mutatja a Bartlett-féle próba, mely egyszerű hipotézis vizsgálatot alkalmaz. Kaiser–Meyer–Olkin mutató értéke 0,792 volt, amely kifejezetten jónak és megbízhatónak mondható, így a változó szetre elfogadható a főkomponens-elemzés.

4. Eredmények értékelése

A főkomponens elemzés eredményeképpen 4-4 faktorcsoportot kaptam, amelyeket elfogadhatónak tartottam, de a térszerkezeti változások szemléltetéséhez még nem tekintettem teljesen alkalmasnak, így klaszteranalízist futtattam le a kapott faktor saját értékekre. A klaszteranalízis több típusát (K-Means és hierarchikus) is elkészítettem a 2011. és 2015. évi alapadatokra és a négy faktor saját értékére, mindegyik esetben hasonló eredményeket kaptam. Végül a hierarchikus klaszteranalízis eredményét elemeztem a fenti főkomponens faktoraira. Megvizsgáltam, hogy a bevont változók erősen korrelálnak-e egymással, a VIF mutató értéke szerint nem volt a modellben zavaró multikollinearitás. A további számítások során a négyzetes Euklidészi távolságot alkalmaztam, ugyanis a szakirodalom¹¹ ezt fogadja el a legtöbb esetben. Öt klasztercsoportot képeztem, a kapott eredményeket az 5. ábra mutatja.

5. ábra. Klaszteranalízis eredménye 2011. és 2015. évekre
Figure 5. The result of cluster analysis in 2011 and in 2015

Saját szerkesztés saját számítás alapján

A régiók klaszter csoportjai érdekes változásokat mutatnak 2011-ről 2015-re. 2011-ben az egyes számú klasztercsoportba három fővárosi régió tartozott, Közép-Magyarország, Bratislavský kraj, Praha régió, de a lengyel fővárost tartalmazó régió nem került be ebbe a csoportba. Ez 2015-re úgy alakult át, hogy a Praha régió maradt egyedül ebben a csoportban, ezt úgy értelmeztem, hogy a többi fővárosi régió vesztett a pozíciójából. 2011-ben a kettes számú klasztercsoportba Východné Slovensko régió tartozott, amely 2015-re átkerült az ötös számú csoportba. A hármas számú csoport 2011-ben az összes cseh régióból állt (kivéve Praha régiót) és a Nyugat-magyarországiból. Ez is jól mutatja Csehország sajátos fejlődési pályáját és a cseh régiók együttmozgását. 2011-ben a négyes klaszterbe tartozott az összes lengyel régió, kivéve Zac-

hodniopomorskie régiót, ezek között a régiók között történt a legjelentősebb elmozdulás 2015-re. Az ötös számú csoportba 2011-ben az összes magyarországi régió beletartozott, kivéve a Középé-magyarországit és a Nyugat-dunántúlit. 2015-re a legszembe-tűnőbb térszerkezeti változás Lengyelországban történt, ahol a Warminsko-Mazurskie és a Pomorskie régió azonos fejlettségi szintre került az Észak-magyarországi, Észak-alföldi, Stredné Slovensko és Východné Slovensko régiókkal. A lengyel fővárosi régió, Mazowieckie átkerült a kettes számú csoportba a Közép-magyarországi és a Bratislavský kraj régiók közé. Megállapítható, hogy a gazdasági válságot lezáró és a válságból a növekedési pályára való állás eredményeképpen a prágai régió erősebb pozíciót mutat, de a többi három fővárosi régió is fejlődött, egy klaszterbe tartoztak. A fejletlenebb csoportok megint csak egy csoportot alkotnak (2015-ben az ötös számú csoport) és a közepes fejlettséggel rendelkező azonos régiók is jól elkülöníthetők a térképen (2015-ben a négyes számú csoport tagjai).

Összefoglalás, következtetések

A Visegrádi Négyek esetében elmondható az elmúlt évek tükrében, hogy a négy ország négy különböző pályán mozog. Teljesen más a gazdasági és a munkaerő-piaci helyzetük, a fennálló különbségek a válságot lezáró időszakban sem mérséklődtek. A történelmi szálak és a ma is jól működő kapcsolatrendszerük nem eredményez közös fejlődést. Úgy vélem, hogy egy hatékonyabb együttműködés révén, akár közös foglalkoztatási elvek kitűzése által javulhatna a foglalkoztatási helyzetük, de jelenleg inkább egyedül próbálják meg felvenni a küzdelmet az országok a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzettel. Közös erővel várhatóan többet tudnának elérni. A V4 országok munkaerő-piacán ún. anomáliák, vagyis rendellenességek egyes időszakokban megfigyelhetők. A regionális különbségek már a rendszerváltáskor fennálltak, azóta csak tovább fokozódtak. Hosszú távú és tartós munkaerő-piaci megoldást jelenthet a V4 országokra szabott foglalkoztatáspolitikai szempontrendszer kialakítása. A klaszter elemzés eredményei térképen ábrázolva jól mutatják a térszerkezetben bekövetkezett jelentős változásokat négyéves időtávon belül.

JEGYZETEK

1. Nagy Zoltán–Kuttor Dániel (2008): Analysis of the territorial disparities in the Visegrad Four Countries: Measurement and visualisation of territorial processes at regional level in Central Europe, Regions: The Dilemmas of Integration and Competition: Regional Studies Association Annual International Conference, 27–29. May 2008, Seaford, p. 1–13.
2. www.visegradgroup.eu/tortenelem/visegrad-csoport
3. Ágoston László–Dessewffy Tibor–Szajp Szabolcs (2007): Hungary's Strategic Audit 2007, ITD Hungary, Budapest, 134 p.
4. Gorzelak, G.–Jalowicki, B. (1994): Lengyelország fejlődése 2005-ig, pp. 189–287. In: Ehrlich Éva–Révész Gábor–Tamási Péter (szerk.): Kelet-Közép-Európa: honnan-hová? Akadémiai Kiadó, Budapest.
5. Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 345 p.

6. Sajtos László–Mitev Ariel (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, 402 p.
7. Fazekas Károly (1997): Válság és prosperitás a munkaerőpiacon – A munkanélküliség regionális sajátosságai Magyarországon 1990–1996 között, *Tér és Társadalom*, 11. évf. 4. szám pp. 9–24; Gulyás László (2013): A magyar munkaerőpiac területi különbségei, avagy a győztes és vesztes megyék 1990–2008. In: Kókai Sándor szerk. (2013): *Tiszteletkötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára*. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. pp. 133–143.
8. Dabasi-Halász Zsuzsanna (2011): A gazdasági válság hatása 2008-2011 között a munkaerőpiac területi különbségeire, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8. évf. 2. szám, pp. 57–70.
9. Kollár Kitti (2012): A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései, PhD-értekezés, Gödöllő, 165 p.
10. Lampertné Akócsi Ildikó (2013): A humántőke és a versenyképesség regionális összefüggéseinek mérése a visegrádi országokban, PhD-értekezés, Gödöllő, pp. 59.
11. Sajtos László–Mitev Ariel (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, 402 p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágoston László–Dessewffy Tibor–Szajp Szabolcs (2007): *Hungary's Strategic Audit 2007*, ITD Hungary, Budapest, 134 p.
- Dabasi-Halász Zsuzsanna (2011): A gazdasági válság hatása 2008–2011 között a munkaerőpiac területi különbségeire, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8. évf. 2. szám, pp. 57–70.
- Fazekas Károly (1997): Válság és prosperitás a munkaerőpiacon – A munkanélküliség regionális sajátosságai Magyarországon 1990–1996 között, *Tér és Társadalom*, 11. évf. 4. szám pp. 9–24.
- Gorzela, G.–Jalowiecki, B. (1994): Lengyelország fejlődése 2005-ig, pp. 189–287. In: Ehrlich Éva–Révész Gábor–Tamási Péter (szerk.): *Kelet-Közép-Európa: honnan-hová?* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Lampertné Akócsi Ildikó (2013): A humántőke és a versenyképesség regionális összefüggéseinek mérése a visegrádi országokban, PhD-értekezés, Gödöllő, 170 p.
- Gulyás László (2013): A magyar munkaerőpiac területi különbségei, avagy a győztes és vesztes megyék 1990–2008. In: Kókai Sándor szerk. (2013): *Tiszteletkötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára*. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. pp. 133–143.
- Kollár Kitti (2012): A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései, PhD-értekezés, Gödöllő, 165 p.
- Lampertné Akócsi Ildikó (2013): A humántőke és a versenyképesség regionális összefüggéseinek mérése a visegrádi országokban, PhD-értekezés, Gödöllő, 170 p.
- Nagy Zoltán–Kuttor Dániel (2008): Analysis of the territorial disparities in the Visegrad Four Countries: Measurement and visualisation of territorial processes at regional level in Central Europe, *Regions: The Dilemmas of Integration and Competition: Regional Studies Association Annual International Conference*, 27–29. May 2008, Seaford, p. 1–13.
- Rechnitzer János (1998): *Területi stratégiák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 345 p.
- Sajtos László–Mitev Ariel (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, 402 p.
- www.visegradgroup.eu/tortenelem/visegradi-csoport

HUMÁN ERŐFORRÁS MENEDZSMENT AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÓ RENDSZEREKBE

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN MEDICAL SERVICE SYSTEMS

DR. SOMOSKÖVI CSILLA doktorandusz

Kaposvári Egyetem Gazdálkodási- és Szervezéstudományi Doktori Iskola

ABSTRACT

Today's lack of human resource becoming critical now and then has become perceivable beyond the national also among the private medical service providers. The human resource provision of certain professional areas represents in some cases such critically low numbers and sometimes also skills that safe medical attendance is also endangered. Where can the reasons hide? Nowadays transmigration of qualified workforce is typical. What possibilities are ensured in order to utilize and to keep the existing human resource more efficiently? The strengthening of the private sector can be observed as tendency, however due to the similar derivation it cannot compensate the lack of personnel resulting in the national institutes on the merits. The similar problem arises in privatized basic service as well. The transmigration of employees working on this area can be led back to several reasons, which are of key importance in the improvement of the system. Not only wage development and assurance of trainings are important, professional motivation, other human non-specific factors shall be investigated, the reconsideration of competence limits and escalation of tasks can become necessary, concerning other service providers (social tasks, community tasks etc.). The modification of tasks can be followed by the appearance of newer profession-specifics also in education, e.g. APN (Advanced Practice Nurse), which ensures the training of nurses of advanced competence. In summary we have to investigate the reasons for the lack of medical human resources. We have to take care for the retardation of the tendency, it is important to concentrate the available professional employee capacity to professional tasks in order to obtain quality work.

1. Bevezetés

Max Weber megfogalmazása szerint a politika tág értelemben független döntéshozatalt jelent, szűkebb értelemben politikai szövetséget az állam vezetésének befolyásolására. A politika szükséges és nélkülözhetetlen döntési folyamat az állandóan szűkös források elosztására, a megfelelő prioritások meghatározásával választói akarat és ideológiai program mentén. Az erőforrások permanensen fennálló szűkösége választás elé állítja a politikai döntéshozókat, a prioritások meghatározására, dönteni kell az allokáció mértékét illetően. Szabályozásai révén biztosítani kell a társadalomlehetőség szerinti zavartalan működését, fenntartva a fejlődés lehetőségét. A politika célok és eszközök meghatározását jelenti meghatározott ideológiai program formájában, értékválasztás alapján törvények, elosztási, célok disztribúciós döntésekkel a kitűzött célok elérésére.

2. Mit nevezünk egészségpolitikának?

Orosz Éva megfogalmazásában külön fogalomként elemezhetjük az egészségpolitikát tudományágként, melyben a tudományos eredmények adaptációja zajlik programok keretében, magában foglalva az egészségügy intézmény rendszerének alakítását, szolgáltatások nyújtását ennek finanszírozását. Finanszírozási szabályokat és szervezett tevékenységeket.

Elkülönül a fentiektől az egészséget támogató politika, melynek célja az egészség feltételeinek biztosítása, az egészség szempontjainak figyelembevétele az egészségügyön kívüli ágazatok alakítása során.

A címhez kapcsolódón az egészségpolitikát az alábbiakban tudományágként elemezzük.

Az egészségpolitikának négy fő célkitűzésnek szükséges megfelelnie:

- **Hatásosság, eredményesség:** A célok elérése révén életév nyereségként értelmezhető, a kornak megfelelő egészségi állapot maximalizálása.
- **Hatékonyaság:** Szűkös erőforrások miatt nagyon fontos a hatékonyság kérdése, erőforrás allokációs kérdés. A rendelkezésre álló erőforrást (Pareto optimum, Pareto analízis egészségügyi fogalmi köre: minőségügyi szempontból a problémák 80%-a az okok 20%-ának köszönhető.). Erőforrás átcsoportosításával egyetlen beteg állapota sem javítható anélkül, hogy más egészségügyi állapota ne romolna.
- **Igazságosság, méltányosság:** Teherviselés megosztása a társadalom tagjai között fizetési képesség alapján, illetve ennek kapcsán a hasznokból való részesedés kérdése. A magyar egészségügyi ellátó rendszer társadalmi konszenzus alapján szolidaritás elven alapuló társadalombiztosítási rendszer. A konszenzus kimondja, hogy az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás szükséglettől függjön és nem a jövedelemtől. A méltányosság lehet horizontális és vertikális. A horizontális jelenti az azonos igénybevétel biztosít azonos szükségletek esetén.
- **Megvalósíthatóság:** Társadalmi megvalósíthatóság függ az erőforrás megosztás és program viszonyától, a bevezetendő reform és a társadalmi csoportok viszonyától. Politikai megvalósíthatósághoz szükségszerű alapos megvalósíthatósági tanulmányokat készíteni az egyes érintett csoportok érdekeinek vizsgálatával.

Az egészségpolitika főbb szereplői:

- Politika;
- Egészségügyi szolgáltatók: orvosok és intézmények, kutató és képzőhelyek;
- Fogyasztók: betegek, ellátást igénybe vevő egészségesek (megelőzés, szűrés), adó- és járulékfizetők;
- Finanszírozók: állam, társadalombiztosító, magánbiztosítók;
- Beszállítók.

A szereplők érdekviszonyai eltérnek egymástól. A fogyasztó szeretne minél kevesebb befektetéssel (járulékkal) több és jobb minőségű ellátást kapni. A szolgáltató törekszik a magasabb szakmai és technikai színvonal biztosítására, ám ezt csak maga-

sabb finanszírozás mellett tudná megoldani. Az állam deficitmentes gazdálkodást várna el a társadalombiztosítástól, mely a fentiek miatt megvalósíthatatlan.

Az egészségügyi piac, mint gazdasági fogalom rövid múltra tekint vissza, a piaci szabályozás klasszikus közgazdasági értelemben nem alkalmazható, a kereslet nem képes optimálisan szabályozni a kínálatot. Oka a fogyasztó információs aszimmetriája (orvos–beteg relációban), speciális fogyasztói magatartás az egészségügyben, illetve a kínálat szabhatja a keresletet. A beteg magatartása sosem fog racionális fogyasztói magatartássá válni, mivel a gyógyítás lényegéhez tartoznak nem specifikus tényező, úgy, mint az orvos–beteg bizalmi viszony, mely befolyásolja, leszűkíti a beteg racionális piaci döntéseit²

Az állam szerepe meghatározó az egészségügyi ellátásban, biztosítania kell az elviselhetetlen pénzügyi terhek elhárítását, minden réteg számára elegendő, minőségileg lehetőség szerinti magas színvonalú ellátást, kedvező költséggel. Az állam biztosítja a fogyasztási preferenciák figyelembevételét. Az egészségügy széles körű szabályozott verseny. Jogszabályi háttér biztosításával az állam meghatározza a szolgáltatók számára a tárgyi és személyi minimum feltételeket, ennek révén kihatása van az összes egészségügyi szolgáltatóra, tulajdonosi körtől függetlenül (60/2003 (X.20.) ESzCsM rendelet az egészségügy szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimum feltételekről).

3. Humán erőforrás menedzsment az egészségügyben

Menedzsmentnek nevezzük az erőforrások koordinálásának folyamatát a célok elérése érdekében. Erőforrások körében beszélhetünk emberi-, fizikai-, pénzügyi-, információs erőforrásokról, melynek szervezése, célok meghatározása a stratégiai menedzsment feladata. A taktikai menedzsment végzi a célok és feladatok rövid és középtávra történő lebontását.

Humán erőforrás menedzsment a többi erőforráshoz hasonlóan egy keresleti-kínálati piacról, munkaerő piacról töltődik, néhány nem specifikus, humán, emberi tényezővel, melyet a szervezet legértékesebb elemévé teszi a humán erőforrást. Jellemzősége, hogy tartós forrás, nem kopik, nem fogy el, életciklusa alatt intellektuális teljesítőképessége folyamatosan javítható, fokozható. Nem raktározható, korlátos. Egyenletes terhelésre kell törekedni, túlterhelése rövidtávon is hatékonyság csökkenést okozhat. Innovatív döntéshozó, képes új megoldásokat létrehozni, minőségében megváltozni. Nem képezi a szervezet, intézmény tulajdonát, nem része a saját tőkének, nem értékesíthető. Érzékeny és mobilis, körülmények változásával bármikor dönthet a szervezet elhagyásáról. az emberi erőforrás intellektuális tőkét képez, mely létrehozza, fejlesztheti, javíthatja a többi erőforrást, egyéb többi összetevő menedzselésével tovább javíthatja kreatívan a teljesítményt és a minőséget. A humán erőforrás. (Dr. Gyökér, menedzsment az emberi erőforrás hatékonyságának emelésével foglalkozik, megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő kiválasztásával, megszerzésével, megtartásával, foglalkoztatásával. A magas teljesítmény biztosításának záloga a dolgozók fizikai és szellemi egészsége, motivált és lojális alkalmazottak foglalkoztatása.

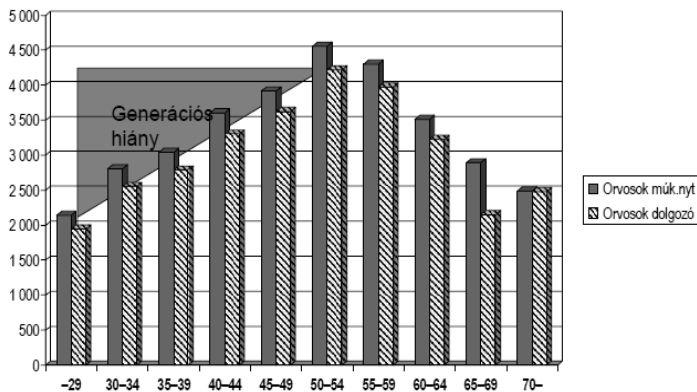
A jogszabályi háttér által minimum feltételek alapján, a rendelkezésre álló létszám lehetőségéből merítve munkaerő tervezéssel kell biztosítania a munkakörszervezés által

meghatározott szakmai létszámot. A munkakörök meghatározása jól elhatárolt munkakörökkel, kompetenciákkal és felelősséggel együtt (munkaköri leírások). HR feladata az ösztönzés, fegyelmezés, megfelelő kommunikációs csatornák fejlesztése és kialakítása a hatékonyabb együttműködés érdekében.

Az egészségügyi ellátórendszerekben a megfelelő minőségű és mennyiségű humán erőforrás biztosítása napjainkban egyes szakterületeken olyan mértékben romlott, hogy veszélyezteti a biztonságos betegellátást. Az egészségügyi szakmák közül néhány speciális szakterület különösen magas humán erőforrás igényű, gondoljunk pl. a pszichiátriára, ahol minimális műszerigény mellett, magas képzett szakdolgozói és medicinális és paramedicinális team szükséges a minőségi ellátás biztosításához, az optimális eredmény eléréséhez, minimális ápolási idő mellett. Ezt nevezhetjük kiváló hatékonyságnak. A megfelelő szakmai személyzet hiánya nem csupán az ápolási időt nyújtja meg, hanem jelentős költségtöbbletet generál. Az alacsonyabb szaklétszámmal működő egység bérmaradványa közel sem fedezi a túl hosszú ápolási időből eredő költségeket (megfelelő betegforgalom esetén).

Általánosságban az egészségügyi humán erőforrás gazdálkodásban napjainkban komoly kihívást jelentenek a demográfiai változások. Az idősödő lakosság fokozódó szükségleteket, igényeket jelent az ellátásra. Az ellátási igény növekedése szubjektíven még jobban élezi a fennálló szakdolgozói létszámhiányt. A demográfiai változások révén nem csupán a lakosság előregedése, hanem másik oldalon, a feladatot ellátó szakemberek korfájának képében is megmutatkozik. Alapellátásban hazánkban 2017. év szeptemberében 317 háziorvosi praxis betöltetlen (ebből 17 Somogy megyében), számos helyen nyugdíjas korú kolléga látja el a feladatokat, utód hiányában. Nyilván az idős dolgozók nehezebben motiválhatók, szükséghelyzet megoldását jelenti tevékenységük folytatása, noha jelentős szakmai tapasztalatuk, gyakorlatuk komoly szakmai értéket is képvisel. Az Alapellátó Orvosok Országos Szövetségének elnöke szerint öt éven belül 2200 praxis sorsa válik kérdésessé a nyugdíjazásból eredően.

1. ábra: Az egészségügyi HR hiány
Picture 1.: HR shortage of the health care system

Dolgozó orvosok: 2009.-es adat,
Működési nyilvántartásban szereplők: 2010 februári állapot.

Forrás: KSH eü stat. évkönyv
Forrás: EEKH honlap.

Forrás: dr. Kincses Gyula: Az egészségügyi HR hiány⁴

Az egészségügyi technológia robbanásszerű fejlődése jelentős költség vonzatot generál, viszont nem pótolja a szakképzett, elvándorló munkaerőt. Az egészségügyben új szakterületek jelentek meg az elmúlt évtizedben a technológia fejlődésével, mely HR igényeket támaszt, képzésben azonban nem jelent meg ehhez szükséges létszám. Az elmúlt évek során talán a legsúlyosabb és legfontosabb tényező a jól képzett szakdolgozók és diplomások elvándorlása. A legújabb egészségügyi migráció kutatás adatai szerint 2012 évben 1200 orvos távozott külföldi munkavállalás címén az országból. Ez a szám nem tartalmazza az egyéni munka megbízással, időszakosan külföldön munkavállalókat (ügyeleti tevékenység ellátása, havi egy-két hét munkavállalás). Az 1200 fő orvos távozása szembeállítható azzal a ténnyel, hogy egy év alatt mindössze 1000 fő kap hazánkban orvosi diplomát. Az arány rosszabb annál, mintha gyakorlatilag nem is lenne orvosképzés hazánkban, mivel többségében nem a kezdő orvosok, hanem a jól képzett szakorvosok migrációja a jellemző. Az elmúlt néhány évben ugrásszerűen megnőtt a jól kvalifikált szakdolgozók, asszisztensek távozása külföldi munkavállalás címén. A felmérések szerint külföldön is egészségügyben helyezkednek el magas százalékban, nem változtatnak foglalkozást. Az egészségügyi dolgozók migrációja nem csupán hazai jelenség, ennek ellenére bizonyos szakterületeken olyan mértékű, hogy veszélyezteti az ellátást. Viszt tanulmánya évekkal ezelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy egyes területeken drámai helyzet alakult ki, ugyanakkor az orvosok és ápolók befolyásolására és visszacsábítására nincsenek eszközei a magyar egészségügynek.

2. ábra: A migráció a magyar orvosok körében
Picture 2.: Migration among the hungarian doctors

*Mennyire befolyásolják a külföldi munkavállalási szándékát a felsorolt tényezők?
 (1 = egyáltalán nem, 5 = döntően)*

Fizetés	437	4,65
Életminőség	434	4,51
A magyar egészségügy kilátásai	432	4,49
Munkakörülmények	430	4,34
Szakmai lehetőségek	436	3,98
Társadalmi megbecsültség	434	3,97
Idegen nyelv elsajátítása	434	3,97
Családi szempontok	436	3,38
Munkaterhelés	432	3,27
Szervezeti viszonyok	425	3,24
Tudományos munka feltételei	433	3,14
Ismert sikeres példák	434	3,01
Kalandvágy	433	2,99
Magyar hálapénzrendszer	431	2,78

Megjegyzés: A válaszadóknak az egyes tényezőket 5 fokú Likert-skálán kellett értékelniük. Az *N* az egyes kérdésekre választ adók számát jelenti.

Forrás: Dr. Else E., Girasek E., Dr. Szócska, M.: A migráció a magyar orvosok körében (Statisztikai Szemle, 87. évf. 7–8 szám, 797., 816. old.

Az utánpótlás kérdése, a képzés lehetősége is problémákat vet fel, országos jelenség, hogy a pálya iránti érdeklődés hiányában nem tudnak képzéseket indítani a képzőhelyek, csökken a főiskolai képzésre jelentkezők száma is. A közelmúltban történt

változás, ösztöndíjrendszer bevezetése, hiányszakmában elhelyezkedők külön díjazása az diplomások motiválására, de az ellátásban részt vevők létszámában érdemi változás még nem figyelhető meg. Az állami ellátórendszerek humán erőforrás gazdálkodása mellett egyéb ellátórendszereket is vizsgálunk kell a teljesség érdekében.

Milyen a humán erőforrás helyzete a magánellátók körében? Egyes szakmai területek kurrens cikké válnak, pl. dermatológia, pszichiátria a magánpraxisokban. A magánellátók köre működhet egyéni vállalkozásként, praxisként, praxis közösségként, magántőkére alapuló egészségügyi intézmény formájában. Az alapellátás privatizációja évekkal ezelőtt megtörtént, az alapellátás egyik fő feladata az egészségügyi ellátás „kapuőr” szerepe, melyre későbbiekben visszatérek. Személyi feltételekről korábban szó esett, az alapellátás a jelenlegi finanszírozás mellett nem motivált a technikai feltételek és humán erőforrás további fejlesztésére. Az egyéb egészségügyi magán ellátók szerepe a fogyasztási preferenciák figyelembevételével, minél magasabb minőségű ellátás biztosítása előre finanszírozott formában. Az egészségügyi vállalkozás indítását szélesebb körű piackutatás előzi meg, a vállalkozás indítása esetében az állam megszabja a tárgyi és humán minimum feltételeket. A magán ellátók rendszere jóval rugalmasabb az állami szektornál, könnyebben alkalmazkodik az igényekhez, bizonyos szakterületek előnyt élveznek a magán szektorban, mely a finanszírozási anomáliák, vagy tárgyi, személyi feltételek hiányában kevésbé preferáltak az állami szektorban. pl. pszichoterápia. Napjainkban a magánellátók 92 százaléka az állami intézményben végzett tevékenység mellett kiegészítő tevékenységként működik a magánszektorban. A kiegészítő működés két indokból történhet, egyrészt magánrendelés kerete biztosítani tudja egyes ellátás feltételeit, mely állami intézményben nem tud megvalósulni (pl. pszichoterápia), másrészt a magánrendelés gazdasági megfontolásból, kereset kiegészítésként is szolgál. Az állami ellátórendszerben főként a diagnosztikai vizsgálatok esetében megnyúlt várólista következtében megnőtt az igény a magán ellátók rendelését ebben az irányban. Szaporodnak a betegek által indikált laboratóriumi vizsgálatok, képalkotó vizsgálatok, nem feltétlenül szakorvos indikált (speciális fogyasztói attitűd). A Primus Magán Egészségügyi Szolgáltatók Egyesülete által közzétett adatok szerint 2016-ban a magán ellátók 904 milliárd forint piaci forgalmat bonyolítottak, mely éves szinten 4–5%-kal nő várhatóan, 2021-re elérheti az 1100 milliárd forintot. Igénybe vevők vonatkozásában a felső középosztály (77%) mellett megjelent az alsó középosztály (23%) is, szolgáltatások szakmák szerinti megoszlásában átrendeződés várható. A jogszabályi háttér tervek szerinti módosítása szerint az ÁNTSZ engedélyek kiadása konkrét 20 vagy 40 órás működésre vonatkozhat, mely korlátozhatja más intézményekben való közreműködést. A magán ellátó rendszer működését nem határolja be területi ellátási kötelezettség, elháríthat bizonyos ellátásokat, ebből eredően rugalmasabb a működése, humán erőforrás vonatkozásában azonban hazánkban egyelőre kis szeletként működik, azonos merítéssel az állami szektorral, mivel azonos személyek látják el a feladatokat, kiegészítő tevékenységként. A jövő tervei között a piac fehéritése szerepel online pénztárgépek bevezetésével, bekötött pénztárgépek használatával.

4. Mely lehetőségek javíthatnak az egészségügyi ellátórendszerekben az aktuális szakellátó létszámhiányon?

A humán erőforrás feladata a meglévő személyi létszám mind hatékonyabb kihasználása, képzettségének megfelelően. Jelenleg mind az alap ellátást, mind az intézményes ellátást a jelentős mértékben terheli a szociális feladatok megoldása, ellátása. A szociális problémák nyilván gyakrabban vezetnek szervi betegségekhez vagy pszichés zavarokhoz, nehezen differenciálható, azonban a kizárólag szociális indikációval ellátott betegek ellátási kompetenciája és ellátási hálózata újragondolást igényel, hiszen egy kórházi ágy fenntartási költségei jóval meghaladják egy idős otthoni elhelyezését. A speciálisan képzett szakdolgozói team munkája és annak lekötése elvonja a kapacitást a speciális, célzottan szakmai esetektől. Sajnálatos módon, a szociális indikációval történő ellátások vizsgálata egyéb intézményi érdekeket sérthet, hiszen az intézmények létjogosultságát igazoló ágykihasználtság mértéke fontosabb, mint a humán erőforrás szakmai specifikus koncentrált működése. Emiatt a vizsgálat nem nyújtott objektív, használható eredményt. Alapellátásban felmerült külön szociális munkatárs foglalkoztatása, az egészségügyi szakdolgozók tehermentesítése végett. A szociális feladatok átvállalása javíthatja a szakma specifikus működésre fordítható időt. A jelenlegi finanszírozási rendszer mellett nem kivitelezhető az ötlet. Felmerült több praxis közös alkalmazásában egyes paramedicinális szakemberek alkalmazása (diétikus, gyógytornász, fizioterápiás asszisztens) az alapellátásban. Csökkenthetné az intézményi ellátásban jelentkező járóbetegek számát. Jelenlegi alapellátás szervezése, ellátási formája mellett ez a lehetőség sem valósulhat meg. Az intézmények humán erőforrás hiánya kapcsán felmerül a kompetenciák és szakmai ellátási körök újragondolása.

Nyugati államokhoz hasonlóan az alapellátás „kapuőr” funkciója bővíthető volna (tesztek, szűrővizsgálatok, egyéb technikai felszereltséggel több szakvizsgálatra alkalmassá tenné a rendelőt és az alapellátót), azonban erre jelenlegi struktúrában nem motivált, az alapellátó orvos háziorvosi képzésén kívül egyéb szakképzésének megfelelő szakterület vizsgálatait sem végezheti alapellátás keretein belül. A szakdolgozói létszámhiányból eredő túlterheltséget enyhítheti az infrastruktúra és eszközfejlesztés, hiányszakmák pótlására szakdolgozók képzésének, illetve továbbképzésének forszírozása, támogatása javíthat a helyzeten. Vizsgáljuk a rendelkezésre álló szakképzett humán erőforrás és a képzetlen munkaerő arányát viszonyítva szakmánként az előírt szakmai minimum feltételekhez.

Egyes szakterületeken lehetőség nyílik a kompetencia határok korrekciójával más diplomás paramedicinális dolgozók bevonására, mellyel szűkülhet a szakorvosok tevékenységi köre. Gondoljunk pl. a klinikai szakpszichológusok, szocioterapeuták, gyógypedagógusok, gyógytornászok, diétikusok stb. fokozottabb bevonására a terápiás rezsimbe, meghatározott feladatokkal. A nem specifikus tényezők, másként humán tényezők vizsgálata elengedhetetlen az egészségügyi tevékenység során. A szakmai motiváció vizsgálata és elemzése lehetőséget nyújthat a motivációs eszköztár bővítésére, a direktív kommunikáció felszínre hozhat egyéb rejtett innovációs lehetőségeket. A magán ellátók körében praktikus lenne támogatni azon szakmai kvalitásokat, melyekhez az intézményi háttér nem képes megfelelő kereteket biztosítani, ehhez kapcsolódva bizonyos ellátásformák ellátására a megfelelően kvalifikált szakemberekkel magán praxisban is praktikus lenne támogatási szerződést kötni.

5. Összefoglalás

Az egészségügy minden területén fennálló humán erőforráshiány rendezésére irányuló törekvések egyik része a megfelelő mennyiségű szakember képzés, utánpótlás biztosítása. Fontos a jelenlegi szakdolgozói létszám mellett a hatékony működés érdekében a szakma specifikus képzettséggel rendelkező humán erőforrás tevékenységét szűkebb körben, szakma specifikus feladatok végzésére koncentrálni. Körvonalazódik lehetőség a kompetencia határok újragondolására egyes szakterületeken, az alap ellátás kapuőr funkciójának bővítésére megfelelő motiválással, illetve a magán ellátók szerepkörének újra gondolásával. Nyilván a felsorolt lehetőségek nagy része nem jelenti a szakdolgozói létszám számszerű gyarapodását, azonban a szakmai működés morális megerősítése a szakmai motivációnak, mely támogatja szakterületeken a kreativitás, innovációs lehetőségek alkalmazhatóságát a minőségi ellátás érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dr. Else E., Girasek E., Dr. Szócska, M.: A migráció a magyar orvosok körében (Statisztikai Szemle, 87. évf. 7–8. szám, 797., 816. old.
- Dr. Kincses Gyula (2011): Az egészségügyi HR hiány, ESKI, Budapest.
- Orosz, É. (2012): Egészségpolitika, ELTE Egészséggazdasági Kar, ELTE, TÁTK, Bp.
- Dr. Gyökér Irén, Dr. Finna Henrietta, Krajcsák Zoltán (2010): Emberi erőforrás menedzsment, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest.

TELEPHELYVÁLASZTÁSI SZEMPONTOK AZ SSC PIACON – FELFÉRNEK A MAGYAR VÁROSOK IS A TÉRKÉPRE?

LOCALIZATION FACTORS ON THE SSC MARKET – CAN ALSO HUNGARIAN CITIES FIT ON THE MAP?

JUHÁSZ KRISZTINA főiskolai tanár
Edutus Főiskola

ABSTRACT

SSC (shared service center) is one of the most dynamically developing sectors in Hungary, creating about two thousand new jobs a year. Higher value-added activities offer career opportunities for well-trained language-speaking people. The acquisition of these centers is also an interest of national economy and at the same time a tool for local economic development. However, competition is strong on the international SSC market. The article sums up the most important challenges facing the domestic SSC sector and then evaluates the opportunities of rural cities as potential shared service centers. As the real estate market and the labor market of the capital are virtually saturated, the success of the SSC sector's growth in Hungary depends on if we are able to reduce the Budapest centrism. Successful domestic rural cities (such as Debrecen, Szeged) demonstrate that settlements can achieve results in the domestic SSC sector, whose management recognizes labor market and estate market expectations of the shared service sector investments and develops its existing capabilities accordingly. The key issue here is the ability to provide a qualified workforce on a long-term basis. For this, we (universities and local governments) have to develop training programs specifically for SSCs needs.

1. Bevezetés

Az SSC (shared service center) hazánk egyik legdinamikusabban fejlődő szektora, évente mintegy kétezer új munkahelyet teremt. Minél több, minél magasabb hozzáadott értéket előállító tevékenység hazánkba történő megtelepítése nemcsak a nyelveket beszélő, jól képzett munkaerő számára kínál karrierlehetőséget. Nemzetgazdasági és egyúttal helyi gazdaság/településfejlesztési érdek is e központok megszerzése. A verseny azonban erős a nemzetközi SSC-k piacán. A cikk a hazai SSC szektor előtt álló legfontosabb kihívásokat összegzi, majd a cégek lokalizációs döntéseinek elemzésekor a vidéki telephelyek lehetőségeit értékeli. Mivel a főváros ingatlan- és munkaerőpiaca gyakorlatilag telített, így a hazai SSC szektor sikeres további fejlődéséhez a szektor Budapest-centrikusságának csökkentése elengedhetetlen. A sajtóban megjelent, illetve szakmai szervezetek által publikált információk alapján arra a kérdésre keres a cikk választ, hogy a sikeres hazai vidéki városok (Debrecen, Szeged) milyen tényezőknek köszönhetően kerültek fel az SSC-k nemzetközi térképére? Milyen ingatlanpiaci és milyen munkaerőpiaci elvárásoknak kell megfelelnie a lehetséges telephelyeknek? Mindez a képzéssel (a felsőoktatással) szemben milyen elvárásokat támaszt?

1. Az SSC szektor nemzetközi tendenciái

Az angoltól átvett „SSC” rövidítés már nemcsak szűkebb szakmai körökben ismert. Magyarra többféleképpen fordíthatjuk a Shared Service Center kifejezést („Osztott szolgáltató központ” „Üzleti szolgáltató központ” „Nemzetközi szolgáltató központ”), mely olyan szervezeti formát jelent, „amelynek az a célkitűzése, hogy meghatározott vállalati szolgáltatásokat – amelyeket a legkülönbözőbb vállalati területek vesznek igénybe – központi szervezeti egységekben, az ún. *belső szolgáltató központokban* egyesítse”.¹

Az SSC központok létrejöttének és gyors sikerének oka, hogy a '70-es évek vezérszavának számító „koncentráció” előnyeit (méretgazdaságosságból eredő költségmegtakarítás) a '80-as években előtérbe kerülő „decentralizáció” pozitív hatásaival (rugalmasság, a helyi igényekhez való magasabb szintű alkalmazkodás) képes ötvözni. Vagyis bizonyos vállalati funkciókat koncentrálni lehetővé válik a költségek csökkentése mellett a folyamatok standardizálásának, a nagyfokú specializációnak és az alkalmazott csúcstechnológiának köszönhetően a vevői igényekhez való nagyfokú, rugalmas alkalmazkodás is. Mindez kombinálva az egység független működéséből, az egyedi teljesítménymérésből, az üzleti partneri viszonyon alapuló megközelítésből származó versenyelőnyökkel a modell sikerét és gyors elterjedését eredményezte. Elsőként, a '80-as évek második felében amerikai cégek (IBM, GE, Johnson and Johnson) ismerték fel a módszerben rejlő lehetőségeket (több millió dolláros költségcsökkentés), majd a '90-es évektől európai cégek is követték e példát. Idővel az SSC-k működtetése jól bevált gyakorlattá vált: „mára a világ legnagyobb 2000 vállalatának 80%-a alkalmazza az osztott szolgáltatás modellt a háttértevékenységei támogatásához”.² A modellt már nemcsak a versenyszférában, hanem államigazgatásban, non-profit szervezeteknél is használják.

Az elmúlt évtizedekben az SSC szektor nemcsak számában növekedett, hanem jelentős minőségi, strukturális átalakulás is végbement. Szolgáltató központokba olyan tevékenységeket célszerű telepíteni, melyek megfelelően nagy volumenben zajlanak, földrajzilag függetlenek és standardizálhatók, így kiszervezhetőek. A pénzügy és számvitel volt az a terület, amelynek tevékenységeit szolgáltató központokba kezdték szervezni. Ez továbbra is az SSC-kben megtalálható egyik leggyakoribb funkció, de kibővült pl. az emberi erőforrás gazdálkodáshoz kötődő (HR), valamint az információs technológiához, az ellátási láncához, beszerzéshez, logisztikához köthető feladatkörökkel. A technológia fejlődése pedig lehetővé tette, hogy egyre inkább magasabb hozzáadott értéket előállító tevékenységek is kihelyezhetővé váljanak. Az egyszerű back-office jellegű tevékenységek (pl. adatbevitel- és feldolgozás, tranzakció kezelés) mellett az ügyfélkapcsolatok kezelése (pl. telefonos ügyfélszolgálat), a vállalati alapfunkcióhoz kötődő tevékenységek (lásd fent említettek, ún. pénzügy, HR, IT, Beszerzés) mellett idővel megjelentek magas hozzáadott értéket előállító szakértői tevékenységek (pl.: portfólió-elemzés, hitelképesség értékelés), illetve akár kutatás, fejlesztés, innováció (pl.: design, tesztelés, technológiai fejlesztés) is. A szektor nemzetközi tendenciáit elemző felmérések³ alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy egyrészt bővül az SSC központokba kihelyezett funkciók száma (pl. a fent említetteken túl megjelenik az adó, ingatlan és létesítménygazdálkodás, jog, a K + F és a mérnöki tevékenység is), másrészt egyre

inkább jellemző tendencia lesz az is, hogy az SSC központok elvesztik monofunkciós jellegüket. Növekvő arányban jelennek meg a 3 vagy akár annál is több funkciót ellátó központok. Vagyis a nemzetközi tendencia alapján a szolgáltató-központok egyre komplexebb és magasabb hozzáadott értéket jelentő tevékenységeket látnak el.

E folyamatokkal párhuzamosan változott az SSC-k „földrajza” is. Egyre több ország kerül fel a szektor térképére, az egyes térségek lokális erőforrásait, főként az eltérő munkaerőpiaci jellegzetességeket kiaknázva más-más jellegű központok települnek az egyes országokba.

1. Az ún. Specializált SSC-k olyan országokat keresnek, ahol biztosított a magasan képzett munkaerőhöz való hozzáférés, és amelyek kulturálisan kompatibilisek az anyaországgal (pl. Balti országok, Németország, USA, Nagy-Britannia, Mexikó, Costa Rica).
2. A mennyiség vezérelt „Volume driven” SCC-k azokba az országokba települnek, ahol nagymennyiségű jól képzett munkaerő áll rendelkezésre. Fontos telepítési szempont az alacsony költség, jó infrastruktúra, alacsony tréning költség (Pl.: India, Kína).
3. A fejlődő piacok SSC központjainál legfontosabb szempont a költségcsökkentés elérése (Pl. Bulgária, Dél-Afrikai Köztársaság, Kolumbia, Indonézia).

A fentiek egyértelműen jelzik, hogy erősödik az SSC-k megszerzésére irányuló nemzetközi versenyhelyzet. E versenyben a költségcsökkentésre alapozó országok kerülnek leginkább hátrányos helyzetbe, hiszen esetükben a legalacsonyabb a hozzáadott érték, és ezáltal a legkisebb a gazdaságfejlesztő hatása is e beruházásoknak. Ráadásul a költségcsökkentésre építő SSC központok szerepét tovább nehezíti a szolgáltató szektort is elérő automatizáció és robotizáció. Átlagosan egy szoftver robot költsége mindössze egy kihe-lyezett munkavállaló költségének harmadát teszi ki,⁴ így az olcsó munkaerőre, mint versenyelőnyre alapozott fejlesztés e szektorban is zsákutcának tűnik.

2. Az SSC szektor hazai tendenciái és kihívásai

Hazánk a '90-es évek közepén kapcsolódott be e nemzetközi tendenciákba, akkor jelen-tek meg nálunk az első szolgáltató központok. Azóta a szektor dinamikus fejlődésen ment keresztül, mára az állam után a második legnagyobb foglalkoztatóvá lépett elő. A hazai SSC-k száma mintegy 100-ra nőtt, ahol megközelítőleg 42 ezer fő dolgozik. A szektor folyamatosan „szívja fel” a jól képzett, legalább egy, de inkább több idegen nyelvet magas szinten beszélő munkaerőt, melynek jóval az átlag feletti kereseti lehetőséget biztosít. Leggyakrabban a pénzügy (91%), HR (66%) és IT (52%) funkciókat telepítenek hazánkba, ezzel szemben ritkábbak az adóügyi és beszerzési (39-39%), valamint ügyfélszolgálatos (34%) feladatok, tevékenységek. Pozitív jelenségként értékelhető, hogy kis arányban ugyan, de már találunk a hazai SSC-kben K + F (9%) és mérnöki feladatokat (9%) is. Az SSC-ink kevesebb mint felének (mindössze 40%) tevékenysége koncentrálnak egyetlen funkcióra, a két-, illetve 3 funkciót ellátó központok aránya 17, ill. 12%, míg a komplex, vagyis több mint 3 funkciót elvégző központok aránya 31%.⁵ A növekedés fő hajtóerejét egyértelműen az értéktermelési láncon való előrelépés jelenti (45%), messze meghaladva a

szolgáltatási portfólió (29%) vagy a csoportok számának bővüléséből eredő (26%) növekedést. (HOA 2016 alapján). A szektor nyelve egyértelműen az angol, de felértékelődik a kisebb, „egzotikusabb” nyelvek ismerete (pl.: cseh, svéd, dán, szlovák, finn).

A fenti tények azt a pozitív üzenetet hordozzák, hogy a magyar SSC szektor egy érettebb korszakba lépett, ahol a korábban meghatározó pénzügyi és ügyfélszolgálatos területek új, magasabb hozzáadott értéket előállító tevékenységekkel gazdagodnak, és bővül a „kiszolgált” nyelvterületek köre is. A hazánkban tevékeny SSC-k elégedettek a beruházásaikkal. Ezt jelzi az a tény is, hogy több vállalat bővíti tevékenységét, illetve hoz létre újabb központot hazánkban (a teljesség igénye nélkül: BT, BP, GE, Mylan stb.). Az elégedettségnek egyik oka, hogy a hazai központok kiemelkedően, a globális tendenciáknál nagyobb mértékben beváltották a hozzájuk fűzött költségsökkentési elvárásokat.⁶ Ugyanakkor az a tény, hogy a költségsökkentésben legnagyobb arányban (93%) az alacsonyabb bérköltségek játszanak szerepet, szemben pl. az alkalmazott IT folyamatok szerepével⁷ már a hazai SSC szektor előtt álló kihívásokat vetíti előre.

A hazai SSC szektor átfogó elemzésével több nemzetközi és hazai szervezet foglalkozik.⁸ Ezek alapján a szektor legfontosabb tendenciái, illetve az elkövetkező évek kihívásai az alábbi csoportokba sorolhatók, illetve összegezhetők.⁹

1. Az SSC-k legfontosabb telepítőtényezője továbbra is a képzett munkaerőhöz való hozzáférés, így a kihívások többsége az **emberi erőforrásgazdálkodáshoz kötődő, HR kérdésként** fogalmazódik meg:

- Tehetségek megszerzése és employer branding, mint a munkaerő toborzásának és megtartásának kulcs kérdése;
- Nemzetközivé váló HR tevékenység (legyen szó toborzásról vagy működésről);
- A jövő munkahelyének megteremtése (atipikus foglalkoztatás, különböző iroda-használati költséget csökkentő intézkedések bevezetése, illetve ezek arányának növekedése. úm. home office, rugalmas munkaidő, share desk stb.);
- A millenniumi generáció eltérő munkaerőpiaci igényeinek, elvárásainak ki-elégítése;
- Oktatás, training: vállalaton belüli képzések, valamint külső oktatási intézményekkel való együttműködés fontosságának a növelése.

2. A **vállalati működéssel, szervezéssel összefüggő kérdések:**

- Központosított vezetés, funkcionális fókusz;
- Összetett, komplex tevékenységek előtérbe kerülése, növekvő hozzáadott érték előállítás.

3. **Technológiai fejlődéssel** összefüggő kérdések

- Robotizáció, digitalizáció megjelenése és ennek hatása az elvégzett feladatokra, a munkaerőpiacra, ami összességében szintén a magas hozzáadott érték előállítására való koncentrációt erősíti.

4. **Lokalizációs kérdések:**

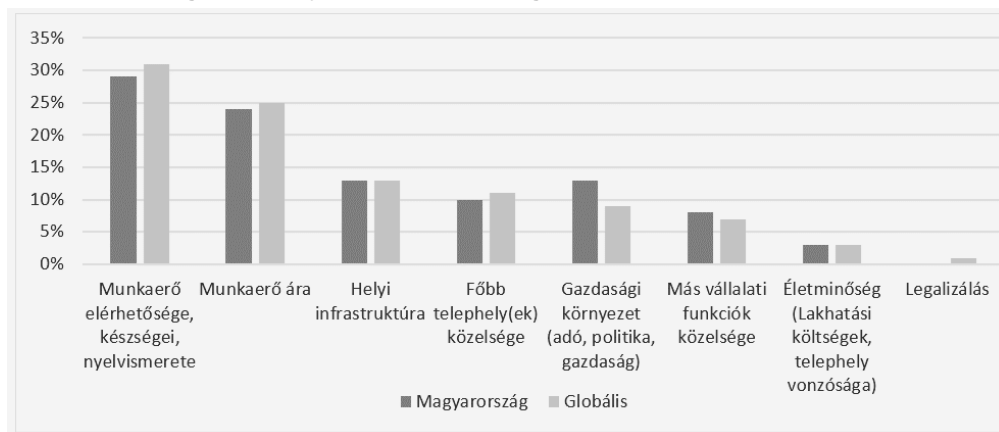
- Az SSC szektor további bővülése: az eddigi kimagasló elégedettség újabb beruházásokat, illetve bővítéseket eredményez. Ezek lokalizációjában kiemelkedő szerepet játszik a kormányzattal, illetve a helyi önkormányzatokkal, valamint a (felső)oktatási intézményekkel való együttműködés;
- A vidéki városok, mint telephelyek megjelenése.

A fent említett valamennyi kihívás részletes elemzésére e cikk keretein belül nincs lehetőség, a továbbiakban a lokalizációs kérdésekre koncentrálok, azon belül is a vidéki városoknak, mint lehetséges telephelyeknek a témakörét elemzem. Ez a kérdés nemcsak az SSC szektor szempontjából bír kiemelt jelentőséggel, hanem egyúttal, mint területfejlesztési lehetőség fontos lokális, regionális hatásokkal is együtt járhat.

3. Vidéki városok, mint telephelyek

A hazai SSC-k lokalizációs döntéseikben egyértelműen a munkaerőt, az ahhoz való hozzáférést, a nyelvi és egyéb készségeket, majd pedig a munkaerő árát rangsorolják az élre. E tényezőkhez képest valamennyi lokalizációs szempont jelentősége elmarad (lásd 1. ábra).

1. ábra: Az SSC-k lokalizációjában meghatározó tényezők
Figure 1.: Key factors influencing the choice of SSC location

(PWC 2016 alapján, saját szerkesztés)

„Az üzenet hangos és egyértelmű: Nem számít, milyen jól fejlett a közlekedés és a távközlés az országban, nem számít milyen vonzó életminőséget kínál Budapest, nem számít milyen hasznosak a kormányzati ösztönzők, ha a döntéshozókban a legkisebb aggodalom is felmerül a tekintetben, hogy megfelelő mennyiségben és fenntartható módon rendelkezésre áll-e képzett munkaerő, az országnak komoly küzdelmet kell vívnia a lehetséges befektetőkért.”¹⁰

A hazai SSC szektor egyik jellemzője a magas főváros-centrikusság. A HOA 2016-os felmérésének tanulsága alapján azonban ebben egyértelműen kimutatható egy csökkenő tendencia (a HOA által megkérdezett vállalatok körében a Budapesten foglalkoztatottak aránya 2014-ben még 85%-os volt, 2016-ra ez az arány 78%-ra csökkent). A hazai SSC szektor térképére egyre több vidéki város kerül fel, melyek közül Debrecen és Székesfehérvár a legjelentősebb, de fejlődik a szektor Szegeden és Pécsen is.

A vidéki városok lehetőségeit jelzi, hogy a jövő bővítési kérdéseire a HOA által megkérdezett 41 vállalat 13%-a tervezi, hogy Budapesten kívül bővíti tevékenységét.

Az iroda konkrét kiválasztásában a legfontosabb szempontok a helyszín, a költségek és a közlekedés (a válaszok 85, 69, illetve 59%-ában). Vagyis a lényeg, hogy jó fekvésű, jól megközelíthető irodát találjon a befektető, megfelelő áron és természetesen megfelelő minőségben. Az esetek többségében az SSC-k A+ kategóriájú irodákat keresnek. Ez pedig egy fontos szűk keresztmetszet lehet sok vidéki város esetében (részletesebben lásd később)

Vidéki telephelyként (ahogy az a fentiekből is kiderül) azok az (egyetemi) városok jöhetnek szóba, amelyek képesek megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerővel ellátni az SSC központokat. Budapest munkaerő- és ingatlanpiaci szempontból egyaránt telített piacnak számít. A fővárosban egyre nehezebb akár megfelelő irodaházat, akár megfelelő munkaerőt találni. Míg az agglomerációs hatás a szektor korábbi fejlődési fázisában ösztönzően hatott a budapesti beruházásokra, addig mára jellemzővé vált, hogy az SSC-k egymás elől „szívják el” a jól képzett munkaerőt. Ezzel szemben a cégek vidéken kisebb versenyhelyzettel, olcsóbb bérköltséggel és alacsonyabb ingatlanárakkal számolhatnak. A támogatások (EU-s, kormányzati és önkormányzati támogatásokra egyaránt gondolhatunk) könnyebben elérhetőek vidéki telephelyek számára. A szolgáltató központok megtelepítése ugyanakkor a vidéki városvezetés számára is fontos, hiszen a jól fizető, biztos munkahelyek, a nemzetközi környezetben való munkavégzés hozzájárulhat a vidéki városok népességmegtartó erejének növeléséhez. Vagyis az SSC-k vidékre telepítése egy olyan win-win szituációként fogható fel, mely minden érintett érdekét szolgálja. Ugyanakkor a folyamat sikerességéhez több tényező együttes meglétére van szükség. Fontos, hogy a helyi vezetés felismerje a szolgáltatóközpontok megtelepedésében rejlő helyi lehetőségeket, és aktívan is tegyen e központoknak a városba vonzásáért. Lényeges, hogy felismerje a város lehetőségeit, előnyeit és tisztában legyen azokkal a fejlesztendő területekkel, melyek szükségesek egy beruházás elnyeréséhez. Ezek a fejlesztések alapvetően két kritikus kérdés köré csoportosíthatók: Rendelkezésre áll-e megfelelő mennyiségű, minőségű munkaerő? És rendelkezésre áll-e megfelelő mennyiségű és minőségű ingatlan? Azok a vidéki városok tekinthetők sikeresnek a szolgáltató központok vonzásában, ahol mindhárom fent sorolt tényező rendelkezésre állt:

1. A városvezetés aktívan ösztönözte az SSC-k megtelepedését.
2. A városban lévő oktatási intézmények nagy mennyiségben képeznek a szektor számára megfelelő képességekkel rendelkező munkaerőt. Ehhez tartós biztosításhoz azonban kritikus és szükséges a cégek és az oktatási intézmények együttműködése.
3. Rendelkezésre állnak megfelelő mennyiségű és színvonalú ingatlanok, illetve ezek fejlesztésére nagy hangsúlyt fektetnek.

A hazai városok között kiemelendő néhány pozitív példa. Ezek közül a sort Debrecenel kell kezdeni, ami a helyi adottságait (30 ezer fős hallgatói létszámmal rendelkező egyetem, autópálya, illetve nemzetközi reptere révén jó megközelíthetőség) további fejlesztéseket eszközölt a sikeres SSC központ szerepéért folytatott versenyben. Egyrészt hatalmas ingatlanfejlesztésbe kezdett, mely egy 22 ezer m²-es A+ kategóriás irodaház felépítését jelenti a Nagyerdő mellett. A megfelelően képzett munkaerő biztosításához pedig oktatási fejlesztéseket is végrehajtott (SSC képzés az egyetemen). A

város sikerességét a szektorban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy elnyerte a CEE Shared Services and Outsourcing Awards „Év feltörekvő városa” címet.¹¹ A városban működő SSC-k (úm. Bt, IT Services vagy Flowserve) már több mint 3000 főt foglalkoztatnak.

A sikeres vidéki hazai SSC központok között mindenképpen említést érdemel Szeged városa is, mely a BP új beruházásával került az érdeklődés középpontjába. A cég 2009-ben Budapesten hozta létre az első magyarországi szolgáltató központját, majd terjeszkedett tovább Szegedre, ahol a jelenlegi 274 fős foglalkoztatását 2020-ra 500 főre bővíti. A központ pénzügy, beszerzés, HR, ügyfélszolgálat és IT területen fog magas hozzáadott értéket előállítani. A BP a város jó infrastrukturális adottságai, valamint a város tehetséges, fiatal munkaereje miatt választotta Szegedet új központjául. A lokalizációs döntésben közrejátszott a cég és a helyi vezetés, szervezetek közötti jó együttműködés, továbbá az 1,9 milliárd Forintos kormányzati támogatás is.¹²

Harmadik pozitív hazai példaként Pécs érdemel említést, ahol a Viesmann 50 fős SSC központtal bővíti hazai hálózatát. A cég beruházásában az agglomerációs hatások kiaknázása mellett a városban rendelkezésre álló németül beszélő munkaerő játszott fontos szerepet. A foglalkoztatottak szakmai ismereteit a cég belső képzéssel fogja bővíteni.¹³

A fent említett pozitív példák ellenére azonban számtalan nehézséggel néz szembe a hazai SSC térkép bővítése. Ennek egyik oka, hogy a vidéki városaink nem csak Budapesttel versenyeznek, hanem a régió többi országának városaival is. Nemzetközileg az egyik legkomolyabb versenytárs a régióban Lengyelország, ami már csak méretéből és munkaerőpiaci adottságaiból adódóan is előnyben van hazánkkal szemben: 659 SSC-ben mintegy 200 ezer fő dolgozik. Az ország másik nagy előnye hazánkkal szemben éppen a szektor többközpontúságában rejlik. Varsó (4750 ezer m²) mellett további 8 város rendelkezik jelentős ingatlanpaci kapacitásokkal (csak a három legnagyobbat említve: Krakkóban 800 ezer, Wroclawban 724 ezer, Tricityben 622 ezer m² modern irodaterület áll rendelkezésre).¹⁴

4. Összegzés

A cikk a hazai SSC szektor jellemzőit elemezte. Központi kérdése volt a jövőben várható legfontosabb kihívások áttekintése, melyek közül a lokalizációs kérdésekre fókuszált. Megállapítást nyert, hogy a hazai SSC szektor sikeres további fejlődéséhez szükség van a szektor Budapest-centrikusságának csökkentésére, mivel a főváros ingatlan- és munkaerőpiaca gyakorlatilag telített. Ahhoz, hogy a vidéki városok sikeresen meg tudjanak jelenni a nemzetközi SSC-k térképén, alapvetően jól képzett munkaerőre és megfelelő irodaházakra van szükség. Eddig azok az egyetemi városaink tudtak eredményesen szolgáltató központokat vonzani, ahol a városvezetés felismerve az SSC szektor beruházásaiban rejlő lehetőségeket aktívan együttműködtek a cégekkel, és sikeres ingatlan-, illetve képzés- fejlesztéseket hajtott végre. Mindez a városvezetés számára fontos eleme lehet a településfejlesztési koncepciónak, a fiatal, képzett munkaerő megtartásának, ezáltal hozzájárulva a város versenyképességének fokozásához.

Mivel a lokalizációs döntésekben továbbra is első helyen a munkaerővel kapcsolatos elvárások szerepelnek, így a szektor jövőjének elengedhetetlen feltétele a fenntart-

ható munkaerő-utánpótlás. Ehhez további együttműködésre van szükség a cég – és városvezetés, valamint az oktatási intézmények között. Ennek hiányában félok, hogy a magyar SSC szektor növekedése komoly munkaerőpiaci korlátok elé néz.

JEGYZETEK

1. Marciniak Róbert (2014): Osztott szolgáltatások – egy innovatív szervezeti forma vizsgálata – PhD-értekezés. Miskolc, 2014.; Bodnár és Vida (2006): Folyamatmenedzsment a gyakorlatban. Budapest: IFUA Horváth & Partners.
2. Marciniak (2014): i. m. 42.
3. Deloitte (2013): Global Shared Services Survey. Survey Result. Deloitte Consulting LLPP March 2013. http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ie/Documents/Finance/CFO/us_sdt_2013GlobalSharedServicesSurveyExecutiveSummary_022613.pdf Letöltve: 2016 március.; Deloitte (2015): Global Shared Services Survey. Survey Result. Deloitte Consulting LLPP March 2015. <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/dk/Documents/finance/Deloitte-SSSurvey-Interactive.pdf> Letöltve: 2016. március.
4. A. T. Kearney Global Services Location Index (2016): On the Eve of Disruption. <https://www.atkearney.com/strategic-it/global-services-location-index>
5. Deloitte (2015) adatai.
6. PWC The success story continued- but what comes next? Hungarian Shared Service Center Survey 2016. PWC. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/ssc_survey_2016.pdf letöltve: 2017. szeptember.
7. Uo.
8. A teljesség igénye nélkül: HOA, HIPA, PWC, Deloitte.
9. PWC (2016) és Deloitte (2017) alapján.
10. PWC (2016).
11. (www.dehir.hu/debrecen/forest-offices-futurisztikus-irodahaz-epul-fel.debrecenben/2017/05/17 és <https://hipa.hu/focusing-on-large-county-cities-and-the-ssc-industry>)
12. (<https://hipa.hu/new-bp-centre-delivered-in-szeged>)
13. (<https://hipa.hu/viessmann-is-establishing-a-shared-service-centre-in-pecs>)
14. (<https://www.michaelpage.pl/en/employer-centre/growing-market-shared-services-centres-poland>)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. T. Kearney Global Services Location Index (2016): On the Eve of Disruption. <https://www.atkearney.com/strategic-it/global-services-location-index>
- Bodnár és Vida (2006): Folyamatmenedzsment a gyakorlatban. Budapest: IFUA Horváth & Partners.
- Bögel (2009): Üzleti elvárások – Informatikai megoldások. Budapest, HVG Kiadó Zrt.
- Deloitte (2017): Hungarian Shared Services Survey 2017. Trends and Predictions May 2017. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/hu/Documents/finance/hu-operations-ssc-survey-hungary-2017.pdf> Letöltve: 2017 szeptember.
- Deloitte (2015): Global Shared Services Survey. Survey Result. Deloitte Consulting LLPP March 2015. <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/dk/Documents/finance/Deloitte-SSSurvey-Interactive.pdf> Letöltve: 2016. március.

Deloitte (2013): Global Shared Services Survey. Survey Result. Deloitte Consulting LLPP March 2013.
http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ie/Documents/Finance/CFO/us_sdt_2013GlobalSharedServicesSurveyExecutiveSummary_022613.pdf Letöltve: 2016 március.

HOA SSC Survey (2013): http://www.hoa.hu/hoa_docs/?id=hoa_ssc_survey_final2_hun.pdf.
Letöltve: 2015 december

HOA SSC Benchmark Survey Hungary (2016).

Marciniak Róbert (2014): Osztott szolgáltatások – egy innovatív szervezeti forma vizsgálata – PhD-értekezés. Miskolc, 2014.

Michael Page The growing market of shared services centers in Poland. <https://www.michaelpage.pl/en/employer-centre/growing-market-shared-services-centres-poland>. Letöltve 2017. május.

PWC The success story continued- but what comes next? Hungarian Shared Service Center Survey 2016. PWC. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/ssc_survey_2016.pdf letöltve: 2017. szeptember.

<https://hipa.hu/viessmann-is-establishing-a-shared-service-centre-in-pecs>
www.dehir.hu/debrecen/forest-offices-futurisztikus-irodahaz-epul-fel.debrecenben/2017/05/17
<https://hipa.hu/focusing-on-large-county-cities-and-the-ssc-industry>

Marketing rovat

A FÉRFI GENERÁCIÓK VÁSÁRLÁSI HELYSZÍNEINEK TÖBBSZEMPONTÚ VIZSGÁLATA – 1516 FŐT ÉRINTŐ ORSZÁGOS MEGKÉRDEZÉS ALAPJÁN*

INVESTIGATION OF MEN'S SHOPPING LOCATIONS – RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH WITH 1516 RESPONDENTS

NÉMETH PÉTER egyetemi tanársegéd
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

ABSTRACT

The investigation of shopper behavior can be conducted with the usage of several methods, depending on what is in the focus of the given research. The aim of this article is to present results of an empirical research but also to show relevant sources and results of others' researches. After presenting secondary source information about shopping, shopping venues and generations empirical results are presented as well.

The research problem is approached from different point of views: generations, gender and regions. The shopping behavior of different generations among men were examined. Results show that women are still responsible for doing the everyday shopping, but also they show that men have their own favorites when talking about shopping location, store types. In addition, results show us that younger respondents use internet for shopping with a higher percentage than older shoppers.

1. Bevezetés

Az emberek vásárlási magatartásának vizsgálatát sokféle piaci és akadémiai kutatás célozza különböző szempontok alapján különböző nézőpontokból. Jelen cikkben a vásárlási magatartás, szűkebb értelemben az élelmiszervásárlások helyszíneinek vizsgálata kerül bemutatásra, mégpedig elsősorban a nemek és a generációk különbözőségére, másodsorban a magyar régiók eltéréseire fókuszálva. A kutatási célok teljesülését támogatja egy rövid szakirodalmi áttekintés, továbbá egy empirikus kutatás: 1516 fős, országos, reprezentatív online kérdőíves megkérdezés (cawi) részeredményeinek bemutatása.

---

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-IV. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. Generációk vizsgálata

Mindennapi tapasztalataink és a minket körülvevő környezet formálja azt, hogy hogyan gondolkozunk, viselkedünk és reagálunk bizonyos ingerekre és eseményekre.¹ A generációs gondolkodás a szociológia területén már a XX. század elején előtérbe került, amikor Mannheim (1952) fogalmazta meg a generáció mibenlétét, később a marketing területén is előtérbe került a téma. Az alábbiakban néhány marketing-szemléletű generációfelfogást tekintünk át.

Egy elgondolás szerint² a generáció az emberek olyan csoportja, akik nagyságrendileg ugyanabban az időintervallumban és ugyanazon a földrajzi régióban születtek. Ebben a nézőpontban az életkor, sőt a térbeliség is meghatározó tényező, azonban más elgondolások alapján³ létezik három olyan faktor, melyek az életkornál hatékonyabbak a generációk definiálása terén:

- észlelt tagság: melyik generációba tartozónak gondolja magát,
- közös hiedelmek és viselkedés: attitűdök családdal, karrierrel, magánélettel, politikával, vallással stb. kapcsolatos beállítódások és döntések,
- közös hely a történelemben: a történelem fontosabb eseményeinek közös megélése a meghatározó években (például háború, válságok). Ezek a meghatározó évek Parment (2013) szerint a 17–23 éves korszakot jelentik egy egyén életében.

Meredith és szerzőtársai a generációs kohorszokat a következőként írják le: emberek olyan csoportjai, akik az életük fontosabb eseményeit nagyjából ugyanabban az időszakban élték vagy élük meg.⁴

A generációkkal való foglalkozásnak hosszabb időre visszamenő hagyománya van az Egyesült Államokban, ahol a Yankelovich-riportok időről időre a generációs változásokat mutatják be, vagyis azt, hogy időről időre az emberek fogyasztásában, értékeiben és gondolkodásmódjában milyen változások mentek végbe. Az is igaz, hogy a generációkkal kapcsolatos kutatások előtérbe kerülését a különböző magatartású fogyasztói csoportok iránti érdeklődés hívta életre.⁵

A magyar viszonyokról az a következtetés vonható le, hogy az itteni generációk más magatartást mutatnak, mint más földrajzi régiókban, leginkább azért, mert más meghatározó élményeken mentek keresztül.⁶ A definíciók alapján a generációkkal kapcsolatban azt lehet állítani, hogy egy-egy generáción belül az egyének valamilyen jellemző alapján hasonlóak, az egyes generációk azonban éppen ezen szempont alapján eltérnek egymástól.

Az 1. táblázatban saját gyűjtés alapján kerül összefoglalásra, hogy a szakirodalomban a szerzők, kutatók milyen számosságú generációkat állapítanak meg – az látható, hogy különbség van a megállapított generációk számában, de a megállapításuk metódusában is, melyre jelen cikkben nem térünk ki részletesen.

1. táblázat: Generációs közelítések
Table 1.: Approaches of generations

Szerző(k)	Generációk száma
Howe–Strauss, 2000	4
Lancaster–Stillman, 2002	4
Martin–Tulgan, 2002	4
Oblinger–Oblinger, 2005	5
Zemke et al, 2000	4
Reeves–Oh, 2007	5
Törőcsik, 2011	3
Zick–Mayer–Glaubit, 2012	4
Pál–Törőcsik, 2015	4
The Center for Generational Kinetics, n.é.	5
Meredith–Schewe–Karlovič, 2002	7
Tolbize, 2008	4
Glas, 2009	3
Hoffmann, 2007	4
Redmond, 2011	3
Smith–Clurman, 2003	3
Lake, L. A., 2009	4
Solomon et al, 2010	4
Tari, 2010 és 2011	5

(Saját szerkesztés)

2.2. Nemek vizsgálata

A nemek és a vásárlás vizsgálata izgalmas téma, hiszen sokféle sztereotípiát él az emberek fejében ezzel kapcsolatban. Az alább bemutatottak a teljesség igénye nélkül adnak képet arról, hogy mi jellemző napjainkban a nemekre, ha vásárlásról van szó.

Alreck és Settle szerint (2002) a nők számára a férfiakhoz képest a vásárlás inkább örömmel teli tud lenni, a férfiak pedig inkább megvetéssel néznek arra. A nemi különbségek a piac kínálati oldalán lévők számára egy felismerendő tényező, amit nem szabad figyelmen kívül hagyniuk.⁷ Otnes és McGrath arról írnak (2001), hogy a női és férfi vásárlók nemcsak a vásárlás intenzitásában, hanem a módjában is különböznek. Kolyesnikova és munkatársai szerint (2009) a fogyasztás területén mindig is különbség volt a férfiak és a nők között, sőt nemcsak a biológiai értelemben vett nemek között, hanem a társadalmi nemek tekintetében is: szerintük a férfi lét az önzéssel, függetlenséggel, racionalitással jelent egyet, míg a női lét az előzékenységgel, érzékenységgel, felelősségteljeséggel és gondoskodással. Barber és munkatársai (2009) az információfeldolgozás különbözőségeiről írtak: a nők adott üzenetek tartalmát sokkal részletesebben elemzik és megfigyelik, mint a férfiak, egyes adatokat és információkat sokszor felhasználnak döntéshozatal során is. Ehhez kapcsolódóan Barnett és Hyde (2001) szerint a korábbi tradicionális nemi szerepek átalakulóban vannak.

A nők számára a vásárlás sokkal inkább társas tevékenység, míg a férfiak számára ez inkább egy feladat, amit el kell végezni. A férfiak inkább egy dologra fókuszálnak,

míg a nők mindenre odafigyelnek.⁸ Dennis és McCall (2005) arra jutottak kutatásuk során, hogy a nők számára már a keresgélés is kielégítő tevékenység, míg a férfiak az eredmény érdekében cselekszenek. Leigh és Hanna-Khauhi szerint (2014) a férfiak inkább tervezik a vásárlást, mint a nők, továbbá az is igaz velük kapcsolatban, hogy inkább vásárolnak egyedül. A szerzőpáros kutatásai során azt az eredményt kapták, hogy a nem tervezett vásárlásokkor a férfiak többet költenek. Ezek alapján érzékelhető, hogy a nemek vásárlási magatartásában sokféle szempontból különbség figyelhető meg.

2.3. Vásárlási helyszínek

A vásárlások helyszíneinek vizsgálata az emberek vásárlói magatartásának kevésbé kutatott része. A szakirodalom azonban kiemeli a vásárlási faktorok között ezt a szempontot is. Blackwell és szerzőtársai (2006) azt mondják, hogy az elhelyezkedés az üzletválasztás során az egyik értékelendő szempont. Töröcsik Mária (2011) szerint a vásárlás kereteinek vizsgálata során 3 főbb tényezőt szükséges vizsgálni – az egyik a „vásárlási vadászmezők”, vagyis a vásárlási helyszínek. Földi Katalin (2012) PhD-értekezésében az üzletválasztás legfontosabb tényezőit vizsgálta: könyvekben és szakcikkekben hivatkozott szempontokat összesített, és azt találta, hogy az üzlet elhelyezkedése a legtöbbször hivatkozott szempont a vásárlás során (2. táblázat).

2. táblázat: Vásárlási szempontok
Table 2. Factors of shopping

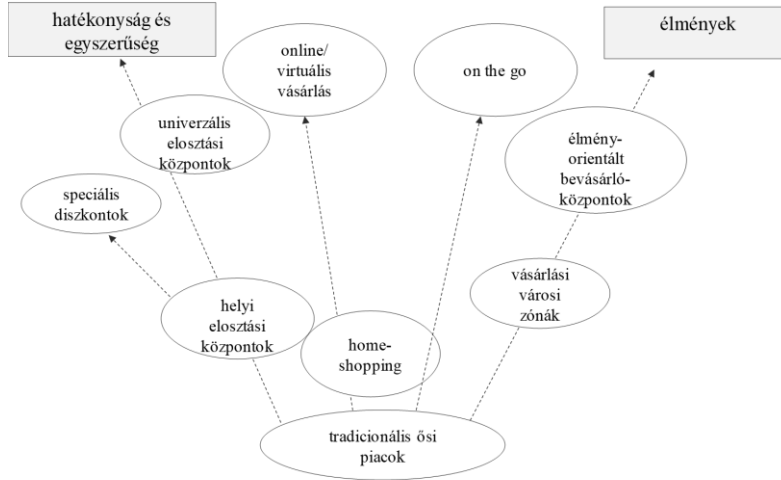
Tényező	Említések száma
elhelyezkedés	11
imázs, atmoszféra	10
árak, kedvezmények	9
kereskedelmi reklám	7
vásárlásték	7
vásárlóközönség	6
eladók	5
az adott üzlet jellemzői	4

(Saját szerkesztés Földi, 2012 alapján)

A vásárlási helyszíneket sokféle módon lehet csoportosítani. Az 1. ábrán Töröcsik Mária vásárlási vadászmező elképzelésének kifejlődése szerepel. E szerint az értelmezés szerint a kezdetekben hagyományos ősi piacok voltak, ahol az emberek alkudni tudtak és a csere volt a kereskedelem alapja. Mára azonban érzékelhető, hogy a vásárlásnak nagyon sokféle funkciója, szerepe lehet az emberek életében, mely összességében két irányba mutat: egyrészt, a hatékonyság és egyszerűsítés felé, másrészt pedig az élmények irányába. A vásárlás egyszerre jelenthet kikapcsolódást, élményszerzést, pihenést vagy éppen a legjobb ajánlat, a legjobb árú termék megszerzésének örömét. A vásárló általában a vásárlás két lehetséges iránya között helyezkedik el, vagyis nem lehet azt állítani, hogy egy-egy vásárlás kizárólag a hatékonyság, vagy kizárólag az élmény irányába mutat.

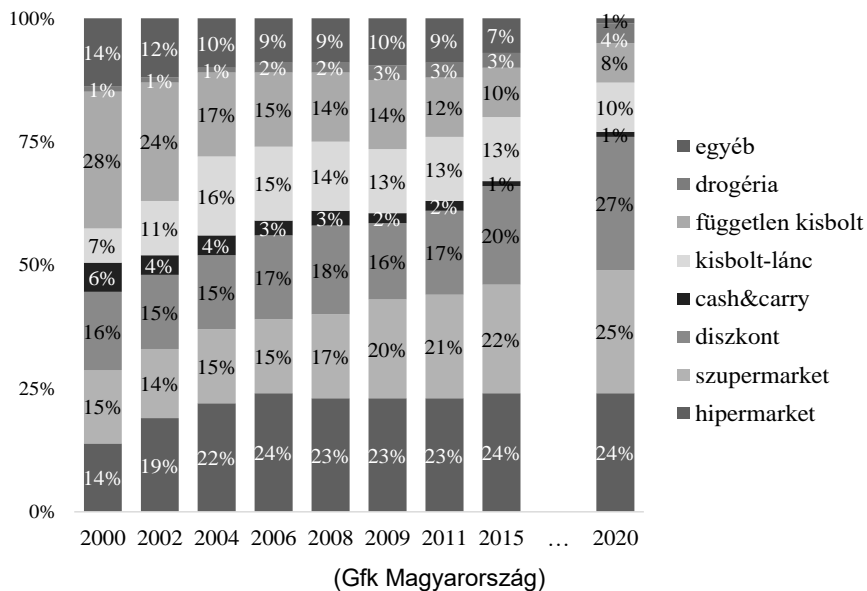
1. ábra: A vásárlási vadászmezők fejlődése
Figure 1. The evolution of shopping huntings fields

(Saját szerkesztés Törőcsik, 2011 alapján)

A magyar kiskereskedelmi üzlettypusok megoszlását mutatja a 2. ábra, melyen jól látható, hogy a nagyobb alapterületű üzletek térnyerése figyelhető meg, a kisebb alapterületű üzletek egyre alacsonyabb bevételi arányt tudnak magukénak. A diszkontok térnyerése külön kiemelendő.

2. ábra: Üzlettypusok megoszlása Magyarországon (2000–2015; 2020)
Figure 2. Share of store types in Hungary (2000–2015; 2020)

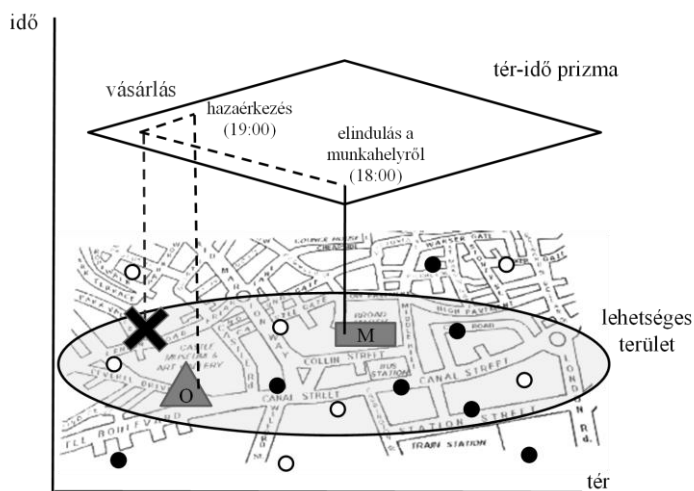
Vásárlási helyszínekkel kapcsolatban sokféle módszerrel végeztek kutatásokat. DiSantis és szerzőtársai az Egyesült Államokban végeztek kutatást (2016) azzal kapcsolatban, hogy a vásárlók milyen tényezők mentén döntenek az üzlet kiválasztása során. A kutatás alanyaitól négy héten keresztül gyűjtötték vásárlásaik blokkjait, melyek alapján kirajzolódott egy terület, amin belül a vizsgált vásárlók vásárlásaikat végezték, hiszen a blokkokon az adott üzlet címe is megtalálható. Fontos eredménye a vizsgálódásnak, hogy a kutatás alanyainak 77%-a esetén a leggyakrabban látogatott üzlet a napi rutin útvonal közelében helyezkedett el, vagyis, hogy az elhelyezkedés nagyban befolyásolja a vásárló helyszínnel kapcsolatos döntését.

Egy másik elgondolás szerint az emberek vásárlásait vizsgálva az egyén utazási mintázatait a vizsgálatba kell emelni, hiszen a vásárlásokkal általában az utazás, közlekedés is együtt jár. Ebben a kontextusban a vásárlás az elsődleges tevékenység, míg az utazás – az elsődleges tevékenységet támogató – másodlagos tevékenységnek számít. Az emberek különböző utazási mintázatai abból származnak, hogy különböző tevékenységekben vesznek részt, különböző időben és más-más helyszíneken.⁹

A 3. ábra írja le az elképzelést, melyben az utazás is egy változóként figyelembe van véve. Az elgondolást tér-idő prizmának nevezik, hiszen a vásárlónak ezen a területen belül kell lennie ahhoz, hogy a számára rendelkezésre álló keretek között (tér és idő) végre tudja hajtani a tevékenységet (ebben az esetben vásárlást). A 3. ábrán fekete pontokkal jelölve láthatóak az egyén számára ismert vásárlási helyszínek, míg X-szel a vizsgált alkalommal megvalósult vásárlás helyszíne látható. Az ábrán a lehetséges terület jelöli azt a földrajzi teret, ahol az adott korlátok (idő) mellett megvalósítható a vásárlás, így – a megvalósult vásárlás helyszínével együtt – összesen öt olyan lokáció van, ahol lehetséges lett volna kivitelezni a vásárlást. A helyszín kiválasztása az egyén adott szituációjának, valamint a környezetében található helyszínek függvényében valósulhat meg. Fontos azonban megjegyezni, hogy az ilyen jellegű vásárlási döntések jellemzően a rutinvásárlásokra igazak.

3. ábra: Vásárlói utazási mintázatok (tér-idő prizma)

Figure 3. Shopper travel patterns

(Saját szerkesztés Hägerstrand, 1975 és Miller, 1999 alapján)

3. Kutatási probléma, módszertan, empirikus kutatási eredmények

3.1. Célok, módszer

1516 fő részvételével zajlott országos, reprezentatív megkérdezés eredményei alapján vonunk le néhány következtetést a nemek és a generációk vásárlási helyszíneivel kapcsolatban. Jelen tanulmányban kifejezetten az egyes vásárlási helyszínekkel kapcsolatos látogatási gyakoriság, valamint szimpátia kapcsán mutatunk be eredményeket. Ennek célja az, hogy az üzletek látogatásával kapcsolatos főbb demográfiai különbségekre rámutassunk.

3.2. Vásárlási gyakoriság és szimpátia

A vásárlási gyakoriságban fellelhető különbségek vizsgálatát khí-négyzet próbával tettük meg, vagyis megvizsgáltuk, hogy az egyes demográfiai csoportok kapcsán vannak-e statisztikailag igazolható különbségek. Az alábbi csoportok esetén az alábbi üzlettípusokban történő vásárlások kapcsán találtunk szignifikáns eltéréseket. A nők gyakoribb vásárlók:

- kis alapterületű üzletekben ($\chi^2=16,911$; $df=6$; $p=0,01$)
- szupermarketekben ($\chi^2=20,915$; $df=6$; $p=0,002$)
- drogériákban ($\chi^2=39,07$; $df=6$; $p=0,000$)
- használsruha üzletekben ($\chi^2=69,457$; $df=6$; $p=0,000$)
- pékségekben ($\chi^2=25,371$; $df=6$; $p=0,000$)

A férfiak gyakoribb vásárlók:

- diszkontokban ($\chi^2=21,023$; $df=6$; $p=0,002$)
- elektronikai üzletekben ($\chi^2=58,891$; $df=6$; $p=0,000$)
- lakberendezési- és bútorüzletekben ($\chi^2=26,43$; $df=6$; $p=0,000$)
- bevásárlóközpontokban ($\chi^2=21,642$; $df=6$; $p=0,001$)
- töltőállomásokon ($\chi^2=50,514$; $df=6$; $p=0,000$)
- sportfelszerelés üzletekben ($\chi^2=45,781$; $df=6$; $p=0,000$)
- hobbiüzletekben ($\chi^2=22,72$; $df=6$; $p=0,001$)
- barkácsruházakban ($\chi^2=116,535$; $df=6$; $p=0,000$)
- büfékben ($\chi^2=21,586$; $df=6$; $p=0,001$)

Szimpátia kapcsán az alábbi eredményeket kaptuk: a nők magasabb arányban szeretnek vásárolni szinte mindegyik vizsgált üzlettípusban, kiemelten az alábbiakban:

- szupermarket ($\chi^2=50,645$; $df=4$; $p=0,000$)
- hipermarket ($\chi^2=49,381$; $df=4$; $p=0,000$)
- drogéria ($\chi^2=195,964$; $df=4$; $p=0,000$)
- lakberendezési- és bútorüzlet ($\chi^2=52,794$; $df=4$; $p=0,000$)
- használsruha üzlet ($\chi^2=121,127$; $df=4$; $p=0,000$)
- ruházati üzlet ($\chi^2=161,772$; $df=4$; $p=0,000$)
- bevásárlóközpont ($\chi^2=55,872$; $df=4$; $p=0,000$)
- könyvesbolt ($\chi^2=55,943$; $df=4$; $p=0,000$)

A férfiak az alábbiakat kedvelik jobban:

- elektronikai üzletek ($\chi^2=73,639$; $df=4$; $p=0,000$)
- barkácsáruházak ($\chi^2=43,259$; $df=4$; $p=0,000$)

Ebből azt látjuk, hogy a nők gyakoribb vásárlók a rutinvásárlások általános helyszínein, míg a szimpátia kapcsán egyértelműen kirajzolódik, hogy melyik nemnek melyek a kedvenc üzlettípusai.

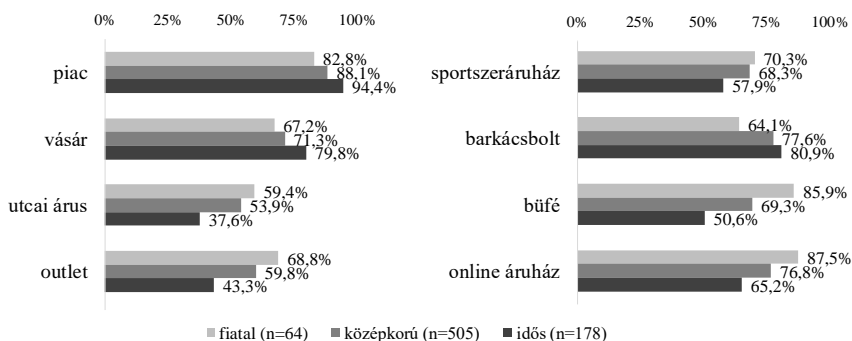
3.3. Generációk vásárlásai

A khi-négyzet próba az alábbi esetekben mutatott ki eltéréseket a generációk között: a fiatalok magasabb arányban vásárolnak az alábbi helyeken: ruházati üzlet, utcai árus, outlet, sportszeráruház, büfé, online vásárlás. A középkorúak az alábbiakban vásárolnak átlag felett: diszkont, műszaki cikk üzlet, lakberendezés, turkáló, utcai árus, benzinkút, outlet, sportszeráruház, barkácsbolt, dohánybolt, online vásárlás. Az idősök piacon, diszkontokban, műszaki cikk üzletekben, háztartási cikk üzletekben és barkácsboltokban vásárolnak átlagon felüli arányban.

A férfiak esetében már kevesebb helyszínen találtunk generációs különbségeket: a fiatal férfiak átlagon felüli arányban vannak jelen az alábbi helyeken vásárlásaikkal: utcai árus, outlet, sportszeráruház, büfé, online vásárlás. A középkorú férfiak sportszeráruházban és barkácsáruházban, míg az idősök a piacokon, vásárokon és barkácsáruházakban vannak ott átlagon felül (4. ábra).

4. ábra: Férfi generációk vásárlási helyszínei (statistikailag igazolható különbségek)

Figure 4. Shopping locations of male generations (statistically justified differences)

(Saját szerkesztés)

Ennek alapján azt a következtetést vonjuk le, hogy nemcsak a nemek esetén vannak meg a tipikusnak mondható helyszínek, ahol karakteresebben jelen vannak a nők, illetve a férfiak, hanem a generációk esetében is kirajzolódnak ilyen különbségek.

3.4. Régiós különbségek Magyarországon belül

A teljes mintát vizsgálva a hét nagyobb magyar régió közül a Dél-Alföld, Észak-Magyarország és a Nyugat-Dunántúl mutatott eltérő képet, mint az országos átlag. Míg a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon inkább az alacsonyabbra pozicionált üzlettipusok jelentek meg vásárlási helyszíneként átlag feletti arányban (piac, kisbolt, diszkont, háztartási cikk üzlet, műszaki cikk áruház, bizományi, turkáló, vásár, utcai árus, outlet, újságárus), addig például Pest megyében az outlet van jelen átlag felett, amit a kereskedelmi infrastruktúra térbelisége is magyaráz. A régiók különbségeit véleményünk szerint egyrészt az eltérő infrastruktúra, másrészt azonban az eltérő lakossági összetétel is magyarázza, hiszen a már hivatkozott Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon átlag feletti arányban voltak a mintában az alacsonyabb jövedelmű csoportok (nyugdíjasok, munkanélküliek, fizikai dolgozók).

A régiós háttérelmézések eredményei alapján megállapítható, hogy a nemekkel és a generációkkal ellentétben ebben az esetben nem lehet karakteres eltéréseket jelezni.

4. Összefoglalás, következtetések és javaslatok

Összességében az látható, hogy a magyarok a nagyobb üzleteket magasabb arányban látogatják, azonban a diszkontoknak és a kisebb alapterületű egyéb üzleteknek is viszonylag magas a látogatottsági aránya.

Igaznak tűnik továbbá a sztereotípiá, mely szerint inkább a nők felelősek a mindennapi vásárlásokért, hiszen azt láttuk, hogy látogatják a szupermarketeket és a kisebb alapterületű ületeket magasabb arányban.

Generációs különbségek láthatóak, a nők esetében több generációs különbség szignifikáns, mint a férfiak esetén, ami azt mutatja, hogy náluk generációnként jobban kirajzolódnak a tipikus vásárlási helyszínek.

Régiós különbségek is láthatóak, azonban kevésbé, így azt a következtetést vonjuk le, hogy vásárlási helyszín vizsgálata szempontjából ez a változó nem megfelelő háttérváltozónak, hiszen feltételezhető, hogy nemcsak a demográfiai jellemzők, hanem egyéb tényezők is szerepet játszanak abban, hogy az egyes régiók ilyen nézőpont alapján, hogy teljesítenek, például az üzletekkel való ellátottság nagyban befolyásolja ezt.

JEGYZETEK

1. Oblinger, D.–Oblinger, J. (2005): Educating the NetGen. EDUCAUSE, Washington D. C.
2. The Center for Generational Kinetics (é. n.): Generational Breakdown: Info About All of the Generations, <http://genhq.com/faq-info-about-generations/> Adatok letöltve: 2017. október 11.
3. Howe, N.–Strauss, W. (2000): Millennials Rising: The Next Great Generation. Vintage Books, New York.
4. Meredith, G. E.–Schewe, C. D.–Karlovich, J. (2002): Defining Markets, Defining Moments: America's 7 Generational Cohorts, Their Shared Experiences, and Why Businesses Should Care. New York, Hungry Minds.
5. Pál E., Töröcsik M. (2015): Irodalmi áttekintés a Z generációról. In: Töröcsik M. (szerk.) (2015): Tanulmányok a TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016, Tudománykommunikáció a Z generációnak projekt keretében. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 1–19.

6. Töröcsik, M. (2006): Fogyasztói magatartás-trendek. Akadémiai Kiadó, Budapest
7. Alreck, P.–Settle, R. B. (2002): Gender effects on Internet, catalogue and store shopping. In: *Journal of Database Marketing* Vol. 9(2), pp. 150–162.
8. Knowledge Wharton (2007): “Men buy, women shop: the exes have different priorities when walking down the aisle”, <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article> Adatok letöltve: 2017. szeptember 29.
9. Wang, J. (2011): A Prism- and Gap-Based Model of Shopping Destination Choice. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/31625/1/Wang_Joshua_201111_MASc_thesis.pdf Adatok letöltve: 2017. október 6.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alreck, P.–Settle, R. B. (2002): Gender effects on Internet, catalogue and store shopping. In: *Journal of Database Marketing* Vol. 9(2), pp. 150–162.
- Barber, N.–Dodd, T.–Kolyesnikova, N. (2009): Gender differences in information search: implications for retailing. In: *Journal of Consumer Marketing* 26(6), pp. 415–426.
- Barnett R. C.–Hyde J. S. (2001): Women, men, work, and family. An expansionist theory. In: *Am Psychol*, 56/10, pp. 781–796.
- Blackwell, R.–Miniard, P.–Engel, J. (2006): *Consumer Behavior*. Thomson 10th edition.
- Dennis, C. and McCall, A. (2005): “The savannah hypothesis of shopping”, *Business Strategy Review*, Vol. 16, pp. 12–16.
- DiSantis et al. (2016): Why do you shop there? A mixed methods study mapping household food shopping patterns onto weekly routines of black women. In: *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity* (2016) 13:11
- Földi, K. (2012): A fogyasztói üzletválasztási döntések az élelmiszerorientált kiskereskedelemben. <http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2014/05/Foldi%20Katalin%20-%20disszertacio.pdf> Adatok letöltve: 2017. október 24.
- Hägerstrand, T. (1975): Space-Time and Human Conditions. In: *Lhjnatic Allocation of Urban Space*, edited by A. Karlqvist, L. Lundqvist, and F. Snickars, pp. 3–12.
- Howe, N.–Strauss, W. (2000): *Millennials Rising: The Next Great Generation*. Vintage Books, New York.
- Knowledge Wharton (2007): “Men buy, women shop: the exes have different priorities when walking down the aisle”, <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article> Adatok letöltve: 2017. szeptember 29.
- Kolyesnikova, N.–Dodd, T. H.–Wilcox, J.B. (2009): Gender as a moderator of reciprocal consumer behavior. In: *Journal of Consumer Marketing*, 26(3), pp- 200–213.
- Leigh, L.–Hanna-Khauili, Leila (2014): ‘Men Buy, Women Shop’; an emerging market investigation (International Marketing Trends Conference 2014 Venice (Kézirat).
- Mannheim, K. (1952): The Problem of Generations. In *Kecskemeti, P. Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works, Volume 5*. New York: Routledge. p. 276–322.
- Meredith, G. E.–Schewe, C. D.–Karlovič, J. (2002): *Defining Markets, Defining Moments: America’s 7 Generational Cohorts, Their Shared Experiences, and Why Businesses Should Care*. New York, Hungry Minds.
- Miller, H. J. (1999): Measuring Space–Time Accessibility Benefits within Transportation Networks: Basic Theory and Computational Methods. *Geographical Analysis* 31, pp. 187–212.
- Oblinger, D.–Oblinger, J. (2005): *Educating the NetGen*. EDUCAUSE, Washington D. C.
- Otnes, C.–McGrath M. A. (2001): Perceptions and realities of male shopping behavior. In: *Journal of Retailing*, 77(1), pp. 111–137.

- Parment, A. (2013): Generation Y vs. Baby Boomers: Shopping behavior, buyer involvement and implications for retailing. In: Journal of Retailing and Consumer Services Vol. 20. pp. 189–199.
- Pál E., Törőcsik M. (2015): Irodalmi áttekintés a Z generációról. In: Törőcsik M. (szerk.) (2015): Tanulmányok a TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016, Tudománykommunikáció a Z generációnak projekt keretében. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 1–19.
- The Center for Generational Kinetics (é. n.): Generational Breakdown: Info About All of the Generations, <http://genhq.com/faq-info-about-generations/> Adatok letölve: 2017. október 11.
- Törőcsik, M. (2006): Fogyasztói magatartás-trendek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Törőcsik, M. (2011): Fogyasztói magatartás – Insight, trendek, vásárlók. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wang, J. (2011): A Prism- and Gap-Based Model of Shopping Destination Choice. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/31625/1/Wang_Joshua_201111_MASc_thesis.pdf Adatok letölve: 2017. október 6.

Versenyképesség rovat

KÖRNYEZETI EGYEZMÉNYEK BETARTATHATÓSÁGÁNAK VIZSGÁLATA JÁTÉKELMÉLETI MÓDSZEREKKEL

ENFORCEABILITY QUESTIONS RELATED TO INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL AGREEMENTS FROM GAME THEORETIC ASPECTS

SZENDREY ORSOLYA PhD-hallgató

Kaposvári Egyetem

DR. KARCAGI-KOVÁTS ANDREA PhD, adjunktus

Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Intézet, adjunktus

ABSTRACT

Rockstörn and his colleges consider global warming as the third most serious ecological problem, meanwhile human population mainly perceives the its effects through climate change. Ensuring the sustainable development, creating long-lasting, viable environmental conditions poses serious challenges to leading world's decision-makers and requires the adoption and globan acceptance of conservation measures that cannot be imagined without the strategic cooperation of economies. For these reasons, in our paper, we mainly examine the structure, the success and enforceability of international environmental agreements with special attention to treaties related to climate change. Our aim is to determine the principles and conditions which can make international environmental agreements acceptable and enforceable for all the participants. We also show two detailed examples to illustrate the success and failure of environmental agreements (e.g. Montreal Protocol, Kyoto Agreement). After considering the main principles of international environmental agreements, we use different game theoretic models to describe countries strategic behaviour during the climate change negotiations.

1. Bevezetés

Rockstörn-ék 2009-es híres cikke¹ szerint a globális felmelegedés „csak” a harmadik legsúlyosabb ökológiai probléma, miközben az emberi populáció leginkább ennek, azaz klímaváltozásnak a negatív hatásait érzékeli. A fejlődés fenntarthatóságának biztosítása, a hosszú távon fennmaradó, élhető környezeti feltételek megteremtése komoly kihívások elé állítja a világ országainak vezető döntéshozóit, olyan védelmi intézkedések meghozatalát és globális elfogadását kívánják meg, melyek a gazdaságok stratégiai együttműködése nélkül nem képzelhetők el. Cikkükben a Montreali Egyezményt és a Kyotoi Jegyzőkönyvet elemezzük az alapján, hogy milyen feltételek biztosíthatják az együttműködések sikerességét és betartathatóságát.

2. Történeti előzmények

A környezet védelme, a klímaváltozás jelentőségének felismerése és a globális együttműködés megvalósítására tett első erőfeszítések egészen 1987-ig a Montreáli Egyezmény aláírásáig nyúlnak vissza. A klímaváltozás kockázatainak felismerése és a globális katasztrófa megelőzésére vonatkozó politikai együttműködés megvalósítására tett szintén jelentős kísérlet az ENSZ Klímaváltozási Keretegyezmény aláírása. Az aláíró felek felismerték, hogy a Föld éghajlatváltozásának és a természetes ökológiai rendszerek fenntarthatóságának kérdése mindannyiunk közös problémája, így annak kezelése teljes körű összefogását kíván.

Az egyezményben az éghajlatváltozás legfőbb kiváltó okaként az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának folyamatos növekedését jelölték meg, melynek jelentős része a fejlett országok tevékenységéhez köthető. Figyelemmel kellett lenni arra a tényre is, hogy – a fejlődő országok növekvő gazdasági igényeinek kielégítésével párhuzamosan – a károsanyag-kibocsátás növekedésére lehetett számítani, ami a globális együttműködés szükségességének újabb megerősítését jelentette.

A klímaváltozás megelőzésére létrehozott összefogás első mérföldkövének a Kyotoi Jegyzőkönyv 1997-es aláírása tekinthető. Az egyezményt aláíró fejlett országok arra vállaltak kötelezettséget, hogy összesített károsanyag-kibocsátásukat csökkentik. A kyotoi protokoll életbelépését a 2001-ben Marrakeshben tartott klímacsúcson megfogalmazott implementációs kritérium tette lehetővé, mely szerint a jegyzőkönyv hatályba lépéséhez 55 olyan állam elfogadó nyilatkozata szükséges, amelyek a bázisév károsanyag-kibocsátásához legalább 55%-ban járultak hozzá. A hatályba lépési kritériumot az egyezmény tagországi Oroszország 2005-ös csatlakozásával tudták teljesíteni. A 2009-es Koppenhágai Klímátárgyalás célja az volt, hogy a részt vevő felek között megegyezés szülessen a Kyotoi Protokollt leváltó, jogilag kötelező érvénnyel bíró klímamegállapodás alapjairól. A klímacsúc eredményeként ugyan nem született elfogadott klímamegállapodás, de létrejött a Koppenhágai Egyezmény néven ismert politikai nyilatkozat, melyben azt a célt fogalmazták meg, hogy a globális felszíni átlaghőmérséklet-növekedés nem haladhatja meg a 2 Celsius-fokot. 2011-ben a Durbanban tartott 17. Klímátárgyaláson a résztvevők között megegyezés született az új klímaegyezményre vonatkozó megállapodás megfogalmazásának és hatályba lépésének határidejéről, mely szerint a klímamegállapodásról 2015-ben meg kell egyezni és annak 2020-ban hatályba kell lépni. A 18. Dohai Klímakonferencia a Kyotoi Protokoll meghosszabbítását és a kötelezettségvállalási periódusról (2013–2020) való megállapodást tűzte ki célul, azonban máig nem lépett érvénybe, hiszen a hatályba lépéshez az egyezményt nem ratifikálta elegendő résztvevő. A Föld károsanyag-kibocsátáshoz jelentős mértékben hozzájáruló felek (például Kanada, Japán, Oroszország, USA) csatlakozása azért maradt el, mert kifogásolták, hogy a rohamosan iparosodó, fejlődő országok nem tesznek semmiféle klímapolitikai vállalást. A kyotoi protokollt leváltó, új klímamegállapodás szempontjából a következő, jelentős előre lépésnek a 2014-ben, Limában tartott 20. Klímakonferencia tekinthető, ahol a résztvevő felek meghatározták a 2020-tól életbe lépő klímamegállapodás alapjául szolgáló Nemzetileg Meghatározott Hozzájárulásokat (INDC).

Az ENSZ 21. Klímakonferenciája 2015-ben 195 részt vevő országgal a Párizs környéki Le Bourget városban került megrendezésre. A tárgyalások során a részt vevő országok az első egyetemes klímamegállapodás, a Párizsi Megállapodás feltételeiben egyeztek meg, mely szerint minden aláíró fél vállalja, hogy 2100-ig együttesen 2 Celsius-fok alatt tartják a

globális átlaghőmérséklet-emelkedést. A megállapodásban rögzítésre került továbbá a felek kötelezettségvállalására vonatkozó azon nyilatkozat, melyben megfogalmazták, hogy amennyiben lehetőség van rá, úgy a globális átlaghőmérséklet-emelkedést 1,5 Celsius-fok alá csökkentik. A 1,5 Celsius-fokra vonatkozó vállalás beépítése a megállapodásban azon országok kérésére történt, melyek létét a globális felmelegedés hatására bekövetkező tengerszint-emelkedés alapjaiban veszélyezteti. Megállapodás született arról is, hogy a teljesítések folyamatát 2023-tól ötévente felülvizsgálják, így biztosítják a megfelelő nyomon követést és kontrollt az országok különböző teljesítményére vonatkozóan. A résztvevők a tárgyalás során hosszú távú célként tűzték ki az üvegházhatású gázsemlegesség megteremtését, melyhez kapcsolódóan a fejlett országok elkötelezték magukat, hogy 2020-ig évente összesen 100 milliárd dollár támogatást nyújtanak a fejlődő államok részére az alacsonyabb károsanyag-kibocsátású gazdaságok megteremtésére és fenntartására.

A párizsi klímakonferencia eredményeit tekintve méltán tűnhetnek optimistának a kilátások, hiszen a Föld országainak többsége csatlakozott a megállapodáshoz, valamint a folyamat ötévenkénti felülvizsgálata és folyamatos nyomon követése biztosíthatja annak sikerességét és a célorientált folyamat végrehajtását. Érdemes megjegyezni, hogy ugyan a Párizsi Megállapodás az országok globális kötelezettségvállalását tartalmazza, de nem rendelkezik az egyes országokra vonatkozó egyéni vállalások mértékéről, melyhez szükséges lehet a felek további egyeztetése és megállapodások sorozata.

A klímátárgyalások történetét és az eddig elért eredményeket tekintve elmondhatjuk, hogy a felek közötti megállapodások folyamatai korántsem tekinthetők zökkenőmentesnek és ebből adódóan dinamikusnak. Mindezek alapján jogosnak tekinthetők azok az aggályok, melyek az egyéni vállalások meghatározására és jövőbeni megvalósulására irányulnak.

3. Környezeti megállapodások

A környezetet érintő problémák jellemzően globális jellegűnek tekinthetők határon átnyúló externáliákkal, melyek a kérdés kezelését több ponton is megnehezíthetik. A környezeti megállapodások vizsgálatával, azok teljesítésével és a sikeresség kulcskérdéseivel napjainkban számos szerző foglalkozik.²

A környezeti megállapodások betartathatóságára irányuló kutatások közül kiemelendők Scott Barrett munkái,³ melyek az 1990-es évek elejétől egészen napjainkig végigkísérik a téma alakulását. Munkájának átfogó jellegéből adódóan a tanulmányaiból és eredményeiből kiindulva, azok felhasználásával mutatjuk be a környezeti megállapodások sikerességének és így betartathatóságának alapkérdéseit és alapfeltételeit. A környezeti egyezményekhez kapcsolódó problémakört két jellegzetes eseten a Kyotoi Klímaegyezmény bukásán és Montreali Protokoll sikerén keresztül mutatjuk be.

Első lépésben, Barrett alapján áttekintjük mindazon feltételeket, melyeket egy környezeti megállapodásra vonatkozóan elvárhatónak tartunk.

Az első elvárás az, hogy a megállapodás az érintett feleket valamilyen módon csatlakozásra ösztönözze, azaz olyan kérdésekre és célokra irányuljon, melyre vonatkozó problémákat a világgazdaság szereplői felismerték és tisztában vannak az egységes, globális fellépés szükségességével. A cselekvés és együttműködés szükségességének felismerését azért fontos hangsúlyoznunk, mert az egyezményben való részvétel önkéntes, és így

bizonyos országok elutasíthatják az abban való részvételt, mely a megállapodásra és annak sikerességére nézve eltérő következményekkel járhat,⁴ azaz a csatlakozás minél szélesebb körben kívánatos, minimalizálva ezzel a megjelenő potyautasok várható számát.

Feltételezve, hogy az érintett országok döntöttek egy együttműködéshez való csatlakozásról, hangsúlyoznunk kell, hogy ez önmagában pusztán egy szándéknyilatkozatnak tekinthető, és explicite semmifajta teljesítést vagy kikényszeríthető vállalást még nem foglal magában. A második elvárható tulajdonság az egyezmény teljesítésre való ösztönzés, azaz a kikényszeríthetőség. Mint ahogyan azt korábban láttuk, egy környezeti kérdéshez kapcsolódó megállapodás kizárólag a nemzetgazdaságok aggregált viselkedésének eredménye lehet, így az a potyautas jelenségre rendkívül érzékeny, ami a megállapodást számos ponton sérülékennyé teheti. Az egyezmény céljait és a megoldási javaslatokat olyan módon kell megfogalmazni, hogy azok teljesítése, illetve az azoknak való megfelelés az aláíró felek mindegyikének saját érdeke is legyen.

A teljesítésre való ösztönzés nem merülhet ki abban, hogy az a résztvevők közös felismerésén alapuló, együttes érdekek megvalósulását célzó vállalásokat fogalmaz meg, hanem azoknak a résztvevők számára teljesíthetőnek is kell lenni. Ez azt jelenti, hogy a csatlakozóknak nem csak akarniuk kell az egyezményben foglaltak betartását, hanem képesnek is kell lenniük megfelelni a követelményeknek.

A globális jellegű problémák megoldásának sikeressége nagymértékben függ attól, hogy az egyes egyezmények milyen mértékű viselkedésbeli változást írnak elő az együttműködő felek részére. A tapasztalatok alapján azt állíthatjuk, hogy egy egyezmény kizárólag abban az esetben érhet el jelentős eredményeket, ha az arra irányul, hogy a résztvevők magatartását alapjaiban (előremutató jelleggel, innovatív irányban) és tartósan változtassa meg. Ebben az esetben azt szükséges hangsúlyozni, hogy a tartós eredmények elérése innovatív alternatívák keresésére való ösztönzésen keresztül érhető el.

Az előzőekben összefoglaltuk mindazon elveket, melyeknek egy nemzetközi környezeti egyezmények a siker érdekében szükséges megfelelni. Az alapelvek megfelelő vagy éppen hibás teljesítésének bemutatására a továbbiakban tekintsük a Kyotói Megállapodást és eddig a legsikeresebbnek mondható környezeti egyezményét a Montreali Protokollt.

3.1. A Kyotói Egyezmény

A Kyotói Jegyzőkönyv 1997-es aláírásával a fejlett országok arra vállaltak kötelezettséget, hogy összesített károsanyag-kibocsátásukat legalább 5%-kal csökkentik az 2008-2012-es időszak átlagát tekintve az 1990-es értékekhez, mint bázishoz viszonyítva. A Kyoto-i Jegyzőkönyv melléklete tartalmazta azon országok listáját, melyeket az egyezmény vonatkozásában fejlett országnak kellett tekinteni. 2006 decemberéig összesen 169 állam csatlakozott az egyezményhez, amelyek összességében a világ széndioxid-kibocsátásának 62 százalékáért felelősek.

Kiemelendő, hogy azon B-Melléklethez tartozó országok, melyek nem teljesítik a kötelező vállalásaikat, minden tonna üvegházhatású gáz kibocsátása után 1,3 kibocsátási egységet kötelesek büntetésként fizetni 2008 és 2012 között. A következőkben megvizsgáljuk, mi vezetett a megállapodás teljes kudarcához:

Az első és talán legnagyobb probléma már a célok megfogalmazásánál jelentkezett. A legnagyobb hiba, hogy az egyezmény a célokról és határidőkről szólt, nem betartha-

tóságról, valamint Kyoto a klímaváltozás kérdését csak egy dimenzió mentén próbálta megragadni (csökkenti az üvegházhatású gázok kibocsátását) és megbukott azon, hogy ösztönzőket határozzon meg az ezt okozó externáliák csökkentésére vonatkozóan. Kiemelendő továbbá, hogy a résztvevők számára a csökkentés rendkívül költséges volt és csak csekély egyedi hasznokkal bírt.

Az előzők mellett a megállapodásnak ösztönzőnek kellett volna lennie ahhoz, hogy az országok teljesíteni akarják az abban foglaltakat. A teljesítésre való ösztönzés Kyoto esetében semmilyen formában sem teljesült, sőt, akik az első szakaszra nem teljesítették a vállalásokat, újabb 30%-os vállalási büntetést kaptak a következő periódusra. Ezen felül az egyezmény pótlólagos büntetesként a nemteljesítő országokra kiszabta, hogy azok nem vehetnek részt az egyezményben foglalt kvótakereskedelemben. Ezen büntetések és korlátozások nem voltak reálisak és nem minősültek hihető fenyegetésnek (azaz tényleges ösztönzőnek), hiszen a többi ország sem volt érdekelt abban, hogy a nemteljesítőket ilyen módon büntessék.

A Kyotói Egyezmény bukásához vezető okok közül említést érdemel, hogy az egyezményt követő módosítások csak azok számára váltak kötelezővé, akik a módosításokat is ratifikálták. Ebből egyenesen következett, hogy azok az országok, melyek a módosításokat nem írták alá, már nem voltak büntethetőek annak be nem tartásáért sem.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy Kyoto nem rendelkezett semmilyen olyan ösztönzővel, ami a résztvevőket arra sarkallta volna, hogy betartsák az egyezményben vagy a módosításokban foglaltakat.

A századokon átnyúló problémára Kyoto csak rövid távú gyógyírt ígért. Csak időszakos célokat és teljesítést fogalmazott meg, azok permanens fenntartásáról nem rendelkezett, így nem számolt az egyezmény esetleges következményeivel és a továbblépés lehetőségével.

Hozzá kell tenni, hogy Kyoto jelentős viselkedésbeli változást sem várt a csatlakozó országoktól. Nem meglepő tehát, hogy számos ország valós szándék nélkül is csatlakozott az egyezményhez. Annyit várt el pusztán, hogy bizonyos országok „kicsit” csökkentsenek a károsanyag-kibocsátásukon vagy rövid ideig tegyék mindezt.

Egy sikeres egyezmény képes fenntartani a magas részvételi arányt és teljesítést egyidejűleg, ugyanakkor megköveteli a jelentős csökkentést is mindezekkel párhuzamosan. Az egyezmény a magas részvételi arányra fókuszált és megfeledezett a másik két fontos feltételről. Példa erre, hogy az USA kilépett, Kanada, Japán és Oroszország esetében pedig enyhítették a vállalásokon, hogy vonzóbbá tegyék számukra a csatlakozást.

A felsorolt számos hibán túl végül, de nem utolsó sorban megemlítjük, hogy figyelmen kívül hagyta a fejlődő országokat, így rájuk vonatkozóan semmilyen elvárást vagy közreműködést nem fogalmazott meg.

3.2. A Montreali Protokoll

A Montreali Jegyzőkönyvet 46 ország írta alá 1987-ben, melynek célja az volt, hogy fellépjen a magaslégköri ózonréteg csökkenésével szemben. Az egyezményhez minden jelentős ország csatlakozott, így az aláírók száma 165-ra bővült, tehát a részvétel majdhogynem teljeskörűnek mondható. A jegyzőkönyv az ózonréteg csökkenéséért felelős klór-, illetve brómtartalmú freon és halon vegyületek kibocsátásának korlátozását tűzte ki célul alternatív technológiák megvalósításán keresztül.

A jegyzőkönyv megkülönböztette a fejlett és fejlődő országokat, utóbbiaknak 10 év haladékot adva a vállalások teljesítésére. A teljesítések meghatározásán túl az alacsony jövedelmű országokat nemzetközi pénzalap létrehozásával is támogatta, melybe a fejlett országok fizettek be a jegyzőkönyvben foglalt célok teljesítésére. A Montreali Jegyzőkönyvről köztudott, hogy a teljesítése majdnem tökéletes és majdnem annyit elért, amennyit csak technikailag el tudott érni.

Elsőnek talán azt érdemes kiemelni, hogy már jellegéből adódóan eltér Kyotótól. Az ózonréteg csökkenésének kérdését hangsúlyozta, egyértelműen megjelölve a probléma forrását, mely így a teljes egyezmény céljai kommunikációját könnyítette meg és tette azt érthetővé minden fél számára.

A Montreali Protokoll elérendő (cél) szinteket és határidőket (ütemezést) határozott meg, és ezeket, mint eszközöket és nem, mint végső célokat rögzítette. Ez úgy volt lehetséges, hogy az eszközök meghatározása olyan nézőpontból történt, hogy azt határozta meg, hogy az egyes szektorokban hogyan kell megszüntetni és helyettesíteni azokat a technológiákat, amelyek az ózonréteg károsításáért felelős anyagok kibocsátását okozzák.

A Montreali Jegyzőkönyv esetében tehát a célok eléréséhez permanens technológiai változások vezettek. Ezt egy pozitív öngerjesztő folyamatként interpretálhatjuk, azaz amint egy megfelelő alternatíva megtalálásával egy ózonréteg károsító anyag vagy technológia kivezethető a termelésből, egyre közelebb kerülünk a célok eléréséhez. Ez újabb innovációt szül és újabb környezetet károsító elem vezethető ki a rendszerből stb. Így tehát a cél a folyamatos fejlesztés, fejlődés lesz. Ez lehet az ösztönző elem a teljesítésre és összességében hatékony környezeti megállapodáshoz vezet.

Ki kell emelni, hogy a célok eléréséhez vezető technológiai fejlődésnek, az innovációnak magának kell állandónak lenni. A kibocsátási maximumokra vonatkozó permanens célkitűzések ugyanis nem hihetők, hiszen a folyamatos kibocsátási maximumok teljesítésének költségei meghaladják az abból származó, rövidtávú hasznokat. A technológiai innováció (és az arra vonatkozó célkitűzések) esetében azonban nem ez a helyzet.

Érdemes kiemelni azt is, hogy a Montreali protokoll jól kezelte a fejlődő országokat és megkövetelte a fejlettek támogatását is. A fejlődő országok alacsonyabb célkitűzéseket kaptak, ugyanakkor végeredményben ugyanannak kellett megfelelniük, mint fejlett társaiknak.

Az egyezmény jelentős eleme továbbá, hogy a teljesítésre vonatkozó ösztönzőként kereskedelmi korlátozásokat alkalmazott. Ezen korlátozások tiltották a tagok és nem tagok közötti kereskedelmet mindazon termékek vonatkozásában, melyek ózonréteget károsító anyagokat tartalmaztak. Ez hihető fenyegetést jelentett a résztvevők és nem résztvevők számára. Ösztönző volt, hiszen rosszabb volt kimaradni, mint csatlakozni.

4. Játékelméleti elemzési keretek

A klímaváltozásokhoz kapcsolódó tárgyalási és döntési folyamatok esetében nem-kooperatív játékelmélet alkalmazása a klímaváltozáshoz kapcsolódó problémák bemutatására napjainkban már széles körben alkalmazott.⁵ A mátrixjátékoktól kezdve az extenzív alakban adott játékokon át számos lehetőség adott a folyamatok játékelméleti bemutatására.

A témában több kooperatív játékelméleti tudományos munka is született,⁶ ugyanakkor a klímátárgyalások vizsgálatára máig a nem-kooperatív irány a leginkább elterjedt mód-

szertan. Az előzőek alapján tehát releváns kutatási irány lehet a klímátárgyalások vizsgálata az országok különböző koalícióit feltételezve, valamint annak elemzése, hogy különböző megoldás-koncepciók milyen kifizetéseket eredményeznek az egyes országok számára.

A kooperatív játékok mellett szintén releváns kutatási irányként jelölhető meg az evolúciós játékelmélet. Az evolúciós játékelmélet és a klímátárgyalások, valamint a fenntartható fejlődés vonatkozásában született tudományos munkák száma egyre inkább növekvő tendenciát mutat.⁷ Ez nem meglepő, hiszen az evolúciós játékelmélet lehetőséget ad arra, hogy a játék ismételt lejátszása során a játékosok változtassanak a stratégiáikon (tanuljanak), illetve a játékban elérhető eredmények nem csak a kifizetésektől függenek, hanem attól is, hogy a játékosok egyes stratégiái milyen arányt képviselnek a teljes populáción belül. Mindezek mellett az evolúciós játékelmélet segítségével a modellekbe beépíthető az idődimenzió szerepe, így időben változó folyamatok és a különböző időpontokra vetített más-más scenáriók vizsgálhatók. Ezen lehetőségek a klímátárgyalások és a fenntarthatóság új oldalról történő játékelméleti megközelítését teszik lehetővé.

Cikkünkben a kétszemélyes mátrixjátékok közül a fogolydilemmát és a Forgóék által definiált extenzív alakú játékot⁸ mutatjuk be a Kyotói Klímátárgyalás vonatkozásában. A probléma pontos megértéséhez először is definiálnunk kell a Nash-egyensúly fogalmát. A Nash-egyensúlypont (NEP) fogalmát John Nash vezette be és mintegy alapfogalomként szolgál a játékelméleti kutatásokhoz és tudományos írásokhoz.⁹ Az előzőek alapján egy stratégiaprofil Nash-egyensúlypontnak nevezünk, ha egyetlen játékosnak sem érdeke a saját stratégiáját megváltoztatni, feltéve, hogy a többi játékos sem változtat a saját stratégiáján.

4.1. Kyoto mint fogolydilemma

A téma számos szerző munkájában megjelenik,¹⁰ melyek közül a dolgozatban a vizsgálat kiindulópontja DeCanio és Fermstadt 2013-as cikke,¹¹ melyben a szerzők részletesen vizsgálták, hogy a kétszemélyes mátrixjátékok milyen feltételezések mellett alkalmazhatók a klímátárgyalások során felmerülő döntési helyzetek bemutatására.

A klímátárgyalások játékelméleti bemutatásához tegyük fel, hogy a tárgyalásokon résztvevő felek két csoportba sorolhatók, melyeket rendre A-val és B-vel jelölünk és feltesszük, hogy mindkét játékosnak két stratégiája van a Csökkent és a Nem csökkent.¹² Feltesszük továbbá, hogy teljesülnek a DeCanini és Fermstadt által definiált klíma-relevancia feltételek a játékosok környezettudatosságára vonatkozóan:

- feltesszük, hogy a játék (Csökkent, Csökkent) kimenetelét minkét játékos preferálja a (Nem csökkent, Nem csökkent) kimenetelhez képest,
- feltesszük, hogy egyik játékos számára sem nyújthat előnyt az, ha másik játékos a Nem csökkent stratégiát választja, azaz egyik játékos sem profitálhat a másik játékos országából származó károsanyag kibocsátásból.

A játékosok stratégiáinak meghatározásához a klímátárgyalások alapproblémájából, a károsanyag kibocsátás következtében kialakuló éghajlatváltozásból indulunk ki. Feltesszük, hogy a klímátárgyalás során a résztvevő felek között megállapodástervezet születik az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentésére vonatkozóan. Ekkor a fogolydilemma játék a következőképpen írható fel:

1. táblázat: Klímátárgyalás mint fogolydilemma helyzet
Table 1.: Climate negotiation as prisoner dilemma

	Csökkent	Nem csökkent
Csökkent	3;3	1;4
Nem csökkent	4;1	2;2

Forrás: saját szerkesztés

A játék egyetlen NEP-ja, ha mindkét játékos a Nem csökkent stratégiát választja. A kifizetési mátrixból láthatjuk, hogy a (Nem csökkent, Nem csökkent) kimenetelhez képest mindkét játékos magasabb kifizetést érhetne el, ha mindkettejük a Csökkent stratégiát választaná, ugyanakkor a (Csökkent, Csökkent) kimenetelt nem tekinthetnénk stabilnak, hiszen mindkét játékosnak érdemes lenne egyoldalúan módosítani a stratégiáján a magasabb kifizetés reményében. A klímátárgyalások során azt mondhatjuk, hogy az országcsoportok csak abban az esetben tudnak megállapodni az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentéséről, azaz a (Nem csökkent, Nem csökkent) kimenetelből a (Csökkent, Csökkent) kimenetel irányába történő elmozdulásról), ha a lehetőség van a klímaegyezmény kiegészítésre olyan kikényszeríthető feltételekkel, amelyek szankciókat tartalmaznak arra vonatkozóan, ha az egyes országok a megállapodásban rögzített csökkentésre vonatkozó kötelezettségeiket nem teljesítik.

Összességében azt mondhatjuk, hogy minden ország jobban járna, ha kollektíven csökkentenének, ugyanakkor senki sem motivált arra, hogy egyénileg csökkentsen (feltételezve, hogy a másik nem csökkent).

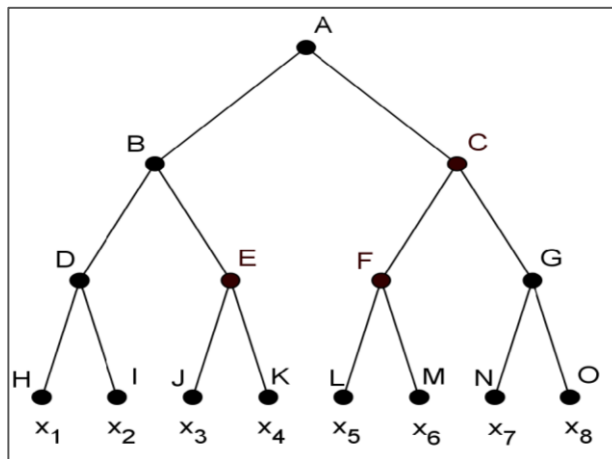
4.2. *Extenzív alakban adott játékok*

Forgóék cikkükben a széndioxid kibocsátásának csökkentését célzó stratégiákat vizsgálják játékelméleti megközelítések alapján. A szerzők egy extenzív (gráffal) formában adott, tökéletes információs játék felírásával mutatják be a klímátárgyalások lehetséges kimeneteleit.¹³ A játékosok országcsoportok, melyek szekvenciálisan, adott sorrendben hoznak döntést arra vonatkozóan, hogy az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentéséhez milyen mértékben hajlandóak hozzájárulni. Minden játékos esetén teljesül, hogy ismeri a saját és a többi játékos korábbi döntéseit. Abból adódóan, hogy az egyes országokat az éghajlatváltozás eltérően érinthet, nem helytálló azt feltételezni, hogy az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentésére vonatkozóan a játékosok azonos preferenciákkal rendelkeznek, így adott erőfeszítés-tervezeteket azonosan értékelnek. Ebből a megállapításból következik, hogy a játékosok különböző típusokba sorolhatók az alapján, hogy az éghajlatváltozás számukra mekkora kockázatot hordoz, illetve annak megfékezésére mekkora erőfeszítéseket hajlandók megtenni.

A játékban a kifizetések az utolsó periódus végén esedékesek. Egy adott játékos kifizetése az összes perióduson keresztül tekintett fogyasztásának jelenértékében méren-

dő, melynek meghatározása Nordhaus és Yang (1996) éghajlati és makroökonómiai modellje¹⁴ alapján történik. Az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentése érdekében megtett erőfeszítések jelentősége a légkör változás gazdasági teljesítményre gyakorolt hatásként épül be a modellbe és generál különböző kifizetéseket a játékfa végpontjaiban.

1. ábra: Klímajáték extenzív alakban
 Figure 1.: Climate game in extensive form

Forrás: saját szerkesztés

Forgóék cikkükben az egyszerűség kedvéért az országokat két csoportba, B-Melléklethez tartozó (A) és B-Melléklethez nem tartozó (B) csoportokba sorolják, és 5 időperiódust tekintenek. A periódusok magukban foglalják a klímátárgyalások időhorizontját (2000–2010), a post-Kyoto szakaszt (2010–2020) és egy úgynevezett nyitott (forever) állapotot (2020–). Az első, körülbelül 2002-re tehető, Kyoto időpontban A lép. Ezt követően, 2012-ben az első post-Kyoto időpontban B lép, majd a 2015-ben ismét A. Az utolsó, nyitott periódus két időpontjában, 2025-ben és 2030-ban a játék a post-Kyoto szakaszhoz hasonlóan folytatódik, így először B, majd A hozhat döntést. Minden egyes döntési pontban a mindkét játékos számára három választási lehetőség adott:

- nem tesz semmilyen erőfeszítést az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentése érdekében, így annak szintje a megelőző, 1990-es szinten marad (Nem CSökkent),
- közepes erőfeszítést tesz, azaz a kyotoi megállapodástól eltérő, alacsonyabb csökkentést vállal (Kicsit CSökkent),
- teljes mértékben teljesíti a kyotoi megállapodásban vállalt csökkentést (Teljes CSökkentés).

A játékban a moderátor célfüggvényként minimalizálja a várható globális átlaghőmérséklet-változást.

A szerzők a játék megoldására több megoldáskonceptiót alkalmaztak (Nash-egyensúly, korrelált egyensúly, fa korrelált egyensúly), melyekre vonatkozóan azt kap-

ták eredményül, hogy mindegyik az országcsoportok legnagyobb erőfeszítéseit a post Kyoto szakaszban feltételezi, míg a nyitott periódusban minden megoldás „megengedőbb”, legtöbb esetben a B-Melléklethez nem tartozó országok vonatkozásában. Forróék szimulációi igazolták, hogy a bemutatott modell a Kyoto és post Kyoto szakaszra vonatkozóan, azaz rövid távon kellően robusztus, míg a nyitott periódusban érzékeny a paraméterek változtatására, így arra vonatkozóan az előrejelzések kevésbé megbízhatóak.

Az extenzív alakban adott, nem teljes információs játékok osztálya egy alkalmas modellezési lehetőségnek tekinthető a klímátárgyalások folyamatának bemutatására. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a szerzők által definiált modell, a vizsgált kifizetések mellett, jelenlegi formájában nem alkalmas az előrejelzésre, hiszen hosszú távon nem tekinthető robusztusnak.

5. Összefoglalás

A Kyotói és a Montreali Egyezmény elemzése során számos olyan elemet azonosítottunk, melyek egy sikeres szerződés előfeltételei. Ahhoz, hogy egy megállapodás stabil legyen, elengedhetetlen a megállapodáshoz csatlakozó felek minimális számának meghatározása és a vállalások szétosztása. Ezen túl, hogy senkinek ne álljon érdekében kilépni a koalícióból, a külső „kényszerítő” eszközöket meg kell választani, melyek nem lehetnek tetszőlegesek, ezeknek hihető fenyegetésnek kell lennie.

Mint minden modell, a klímátárgyalások vagy bármilyen nemzetközi egyezményhez kapcsolódó elemzés egyszerűsítéseket alkalmaz. Ebből egyenesen következik, hogy nem az célunk a játékelméleti vizsgálódásokkal, hogy a valóságot tökéletesen leírjuk, hanem az, hogy az egyes országok motivációit, viselkedését megértsük; megtaláljuk mindazon ösztönzőket, melyek az egyes országokat együttműködésre sarkallhatják, továbbá törekedjünk önkikényszerítő megoldások megtalálására, melyek már önmagukban ösztönzőek lehetnek az egyezményben foglaltak teljesítésére.

JEGYZETEK

1. Rockström et al. (2009): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity.
2. Nordhaus, W. D., Yang, Z. (1996): A Regional Dynamic General-Equilibrium Model of Alternative Climate-Change Strategies. *The American Economic Review*, 86(4), 741–765.; McEvoy, D. M., & Stranlund, J. (2006). Enforcing “Self-Enforcing” International Environmental Agreements.; Adams, G., Rausser, G., Simon, L. (1996): Modelling multilateral negotiations: An application to California water policy.
3. Barrett, S. (1994). Strategic Environmental Policy and International Trade.; Barrett, S. (2003). Environment and Statecraft: The Strategy of Environmental Treaty-Making: The Strategy of Environmental Treaty-Making.; Barrett, S. (2006). Climate Treaties and “Breakthrough” Technologies.; Barrett, S. (2007a). Proposal for a New Climate Change Treaty System.; Barrett, S. (2007b). Why Cooperate?: The Incentive to Supply Global Public Goods.; Barrett, S. (2008): Climate treaties and the imperative of enforcement.; Barrett, S. (2009): The Coming Global Climate-Technology Revolution.; Barrett, S. (2013). Cli-

- mate treaties and approaching catastrophes.; Barrett, S. (2017). *A Portfolio System of Climate Treaties*
4. A nagy szennyezők csatlakozásának elmaradásával az egyezmény sikeressége alapjaiban kérdőjeleződik meg.
  5. Courtois, P. (2002): *Influence Processes in Climate Change Negotiations: Modelling the Rounds.*; Madani, K. (2013). *Modeling international climate change negotiations more responsibly: Can highly simplified game theory models provide reliable policy insights?*; Wu et al. (2014): *Climate game analyses for co2 emission trading among various world organizations.*
  6. Wood P. J. (2010): *Climate change and game theory (research report)*; Schmidt R. C., Kovács E (2015) *A simple dynamic climate cooperation model with large coalitions and deep emissions cuts.*
  7. Courtois et al. (2001): *An evolutionary approach to the climate change negotiation game (Working Paper No. 81.2001). Nota di Lavoro, Fondazione Eni Enrico Mattei. Retrieved*
  8. Forgó, F., Fülöp, J., & Prill, M. (2005). *Game theoretic models for climate change negotiations.*
  9. Nash, J. F. (1951): *Non-Cooperative Games. Annals of Mathematics, 54(2), 286–295.*; Nash, J. F. (1950a): *Equilibrium points in n-person games.*
  10. Courtois, P. (2002): *Influence Processes in Climate Change Negotiations: Modelling the Rounds.*; Courtois, P., Tazdaït, T. (2007): *Games of influence in climate change negotiations: Modelling interactions.*; Madani, K. (2013): *Modeling international climate change negotiations more responsibly: Can highly simplified game theory models provide reliable policy insights?*; Wood PJ (2010) *Climate change and game theory*
  11. DeCanio, S. J., Fremstad, A. (2013): *Game theory and climate diplomacy*
  12. Ennek megfelelően mindkét játékos két stratégia közül választhat: elfogadja a klíma megállapodás tervezetét és kötelezettséget vállal a károsanyag kibocsátásának csökkentésére (Csökkent) vagy nem ratifikálja a megállapodást és a károsanyag kibocsátás csökkentésére vonatkozóan semmilyen kötelezettséget nem vállal (Nem csökkent).
  13. Forgó et al. (2005): *Game theoretic models for climate change negotiations*
  14. Nordhaus, W. D., Yang, Z. (1996): *A Regional Dynamic General-Equilibrium Model of Alternative Climate-Change Strategies.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adams, G., Rausser, G., Simon, L. (1996): *Modelling multilateral negotiations: An application to California water policy. Journal of Economic Behavior & Organization, 30(1), 97–111.*
- Barrett, S. (2008): *Climate treaties and the imperative of enforcement. Oxford Review of Economic Policy, 24(2), 239–258. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grn015>*
- Barrett, S. (1994). *Strategic Environmental Policy and International Trade. Journal of Public Economics, 54, 325–338.*
- Barrett, S. (2003). *Environment and Statecraft: The Strategy of Environmental Treaty-Making: The Strategy of Environmental Treaty-Making. OUP Oxford.*
- Barrett, S. (2006). *Climate Treaties and “Breakthrough” Technologies. The American Economic Review, 96(2), 22–25.*
- Barrett, S. (2007a). *Proposal for a New Climate Change Treaty System. The Economists’ Voice, 4, 6–6.*
- Barrett, S. (2007b). *Why Cooperate?: The Incentive to Supply Global Public Goods. Oxford, New York: Oxford University Press.*

- Barrett, S. (2009): The Coming Global Climate-Technology Revolution. *Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 53–75.
- Barrett, S. (2013): Climate treaties and approaching catastrophes. *Journal of Environmental Economics and Management*, 66(2), 235–250.
- Barrett, S. (2017): A Portfolio System of Climate Treaties. The Harvard Project on International Climate Agreements
- Courtois, P. (2002): Influence Processes in Climate Change Negotiations: Modelling the Rounds (SSRN Scholarly Paper No. ID 342925). Rochester, NY: Social Science Research Network.
- Courtois P., Péreau, J. C., Tazdaït, T. (2001): An evolutionary approach to the climate change negotiation game (Working Paper No. 81.2001). Nota di Lavoro, Fondazione Eni Enrico Mattei.
- DeCanio, S. J., Fremstad, A. (2013): Game theory and climate diplomacy. *Ecological Economics*, 85(Supplement C), 177–187. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.04.016>
- Forgó, F., Fülöp, J., Prill, M. (2005): Game theoretic models for climate change negotiations. *European Journal of Operational Research*, 160(1), 252–267. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2003.06.025>
- Madani, K. (2013): Modeling international climate change negotiations more responsibly: Can highly simplified game theory models provide reliable policy insights? *Ecological Economics*, 90(Supplement C), 68–76.
- McEvoy, D. M., Stranlund, J. (2006): Enforcing “Self-Enforcing” International Environmental Agreements (SSRN Scholarly Paper No. ID 932936). Rochester, NY: Social Science Research Network.
- Nash, J.F. (1950): Equilibrium points in n-person games. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 36(1), 48–49.
- Nash, J. F. (1951): Non-Cooperative Games. *Annals of Mathematics*, 54(2), 286–295.
- Nash, J. F. (1953): Two-Person Cooperative Games. *Econometrica*, 21(1), 128–140.
- Nordhaus, W.D., Yang, Z. (1996): A Regional Dynamic General-Equilibrium Model of Alternative Climate-Change Strategies. *The American Economic Review*, 86(4), 741–765
- Rockström J., Steffen W., Noone K., Persson A., Chapin F. S., Lambin E., Lenton T. M., Scheffer M., Folke C., Schellnhuber H. J., Nykvist B., de Wit C. A., Hughes T., van der Leeuw S., Rodhe H., Sörlin S., Snyder P.K., Costanza R., Svedin U., Falkenmark M., Karlberg L., Corell R.W., Fabry V.J., Hansen J., Walker B., Liverman D., Richardson K., Crutzen P., Foley J. (2009): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society*, 14(2): 32
- Schmidt R. C., Kovác E. (2015): A simple dynamic climate cooperation model with large coalitions and deep emissions cuts. [\urlprefix\url{https://bdpems.wiwi.hu-berlin.de/portal/sites/default/files/BDPEMS%20Working%20Paper%20Series%20%23%202015-17.pdf}](https://bdpems.wiwi.hu-berlin.de/portal/sites/default/files/BDPEMS%20Working%20Paper%20Series%20%23%202015-17.pdf)
- Wood P. J. (2010): Climate change and game theory (research report)
- Wu P. I., Chen C. T., Cheng P.C., Liou J. L. (2014): Climate game analyses for co2 emission trading among various world organizations. *Economic Modelling* (36): 441–446.

Gazdaságtörténet rovat

AZ ELMÉLETTÖRTÉNET „DISZKRÉT BÁJA” A KÖZGAZDASÁGTANBAN

THE „DISCREET CHARM” OF THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

DR. HABIL. BARANCSUK JÁNOS egyetemi docens,
a közgazdaságtudomány kandidátusa
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

ABSTRACT

It is usually held as evidence that the knowledge of our history is essential to build and define our identity. The absence or losing of our remembrance is a peculiar effect which could generate an „uncoordinated” behavior. That is why it is not accidental that teaching history – particularly the history of the different disciplines – exults for unquestionable consensus. However, economics is an exception which consider its history is a despicable discipline. This mentality causes the increasing omission of history of economic thought in the curriculums and mainstream economics. The present paper investigates the reasons of the aforementioned problem set. Firstly, the previous thinking, which causes the current situation, is explored. Furthermore, this paper try to shed light on the consequences and results of this kind of thinking to determine the effects of this mentality to economic education as well as economic thinking. Is it able the economics to reject the competition between the his sub-disciplines in favor of reconstruction?

1. Prológus

Általában evidenciát jelent, hogy múltunk ismerete elengedhetetlenül fontos identitásunk felépítése, meghatározása során. Emlékeink elvesztése/hiánya sajátos „gyökeretelenség”-effektust, és az ezzel járó „koordinálatlan” magatartást generál. Nem véletlen, hogy a történelem – ezen belül a diszciplínák történetének – oktatása megkérdőjelezhetetlen konszenzusnak örvend. A kevés kivételek egyike a közgazdaságtudomány, amely napjainkra bizonyos lekicsinyléssel, akár megvetéssel tekint saját múltjára, aminek megfelelően az eszmetörténet egyre inkább kimarad, vagy legfeljebb megtűrt státuszt foglal el a tudományszakon belül – így a tantervekben is. A tanulmány arra keres választ, hogy vajon milyen út, milyen megfontolások vezettek el ahhoz, hogy ez a helyzet kialakuljon, vajon minek tudható be, és milyen következményekkel jár, hogy a „hivatalos” közgazdaságtan művelői egyre inkább az önként választott amnézia bódulatában tevékenykednek.

A tudományszak nyugati berkeiben az elmélettörténet „trónfosztása” a chicagói egyetem professzorának, Stigler „aknamunkájának” betudhatóan teljesedik ki 1972-ben, amikor elérte, hogy a tudománytörténetből tett vizsgát még a PhD fokozat elnyerésének kritériumai közül is kigyomlálják. Példáját rövidesen a többi nagy egyetem

közgazdaságtan tanszékei is követték...¹ (Furcsa – mélyebben most nem analizált – szinkronicitásnak tekinthető, hogy Buñuel ugyancsak 1972-ben bemutatott filmje, „A burzsoázia diszkrét bája” mintha némi „áthallásokra” adna alkalmat, amennyiben bizonyos „közös étkezések” elmaradásáról szól...) A gyászos eredmény Building megfogalmazásában olyan „tökéletesen kész” okleveles PhD-közgazdászok, „simára csiszolt technikusok” (Blaug kifejezésével: „tudós idióták”) kibocsátása, akik anélkül kapnak fokozatot, hogy „valaha is olvastak volna olyasmit, amit tíz évvel korábban adtak ki, (...) akik tudnak ugyan komputert használni, tömeges korreláció- és regressziószámításokat futtatni, de (...) akiknek halvány sejtelmük sincs mindarról a vérről, izzadásról és könnyről, ami a gazdaság kialakulásához vezetett, és kevés elképzelésük van a valóságnak arról a részéről, ami az adataikon kívül helyezkedik el.”² A fenti sorokat olvasva joggal asszociálhatunk a „fedélközben elszabadult hajóágyúra” és annak „autoimmun” harcászati hatásaira is.

2. Pro és kontra

Mivel az elmélettörténet tanulmányozásának értelmességét (a szóban forgó diszciplína oktatójaként is) – Stiglerrel ellentétben – nem kérdőjelezzük meg, a továbbiakban pedig inkább arra a folyamatra koncentrálnunk, amelynek következményeként a történeti szemlélet mégis kiszorul a közgazdaságtanból, csupán három – tartalmilag a legfontosabbnak ítélt – citátumra szorítkozunk a tárgy mellett állást foglaló számos megnyilatkozás közül. „A mult időket úgy tekinthetjük, mint egy nagy laboratóriumot, melyben elég oly kísérlet van, a melyekből a nemzetgazdaságtan tanulhat” – vélekedik Földes Béla, Kautz tanítványa.³ Schumpeter szerint pedig „a modern problémák, módszerek és eredmények nem érthetők meg teljesen, ha nem rendelkezünk némi tudással arról, hogy a közgazdászok miért gondolkodnak úgy, ahogy gondolkodnak”⁴ – rámutatva ezzel a megismerés instrumentumaira vonatkozó reflexiók fontosságára. Végül Blaug meglátása: „A közgazdasági tudás útfüggő. Amit ma tudunk, (...) az nem olyasmi, amit egyszer csak hirtelen felfedezünk, hanem felfedezések summája, a múlt tévedéseinek és helyes meglátásainak eredője.”⁵ És vajon reális elképzelés, hogy a megtett út tapasztalatai – még ha a valóban nem belátható jövő felé is haladunk – feleslegesek lennének? – tesszük fel a kérdést Blaug sorait kiegészítve.

Reális-e vagy nem, sajnálatos módon létező, és korántsem „zs-kategóriás” gondolkodókhoz kapcsolható ez a felfogás. „Milyen nyereséget hozna nekünk nevenséges nézetek, hírhedett elméletek gyűjtése? Haszontalan és unalmas volna a keresgélés. Ezért a tudomány története oly mértékben lesz rövidebb, ahogyan a tudomány tökéletesedik.”⁶ Továbbá: „mi haszna összegyűjteni a múlt abszurd tévedéseit és méltán elfeledett tanait? (...) A hibát el kell felejteni, nem megtanulni.”⁷ – „sziporkázik” például Say, Stigler érvelését mintegy megelőlegezve. Whitehead, a múlt század egyik legjelentősebb filozófusa pedig hasonlóképpen botrányos, tudós elméhez méltatlan csúsztatással állapítja meg, hogy „Egy tudomány, amely nem meri elfelejteni alapítóit, elveszett.”⁸ Samuelson cinizmusa (netán tudatlansága?) ugyancsak meglepő: „A felsős diákoknak legalább négy óra alvásra van szükségük; ez egyetemleges törvény, valamit be kell áldozni a tárgykínálatból.”⁹ Ha ezt az okoskodást pl. a szerencsétlen sorsfordu-

lókban gazdag magyar történelemre alkalmaznánk, vajmi kevés maradna a tananyagból, mondván, hogy a tatárjárás, a mohácsi vész, a 48-as forradalom, Trianon, '56-os forradalom etc. semmiféle tanulással nem szolgál a jelenben élő nemzedék számára, közös múltunkból tehát kitörleendő...

Természetesen egyetértünk azzal, hogy a tévedések, rossz megoldások háttérben rejlő (módszertani/történelmi) reflexek átvétele, „fixációja” fölöttébb káros lenne, azonban az ezt kiküszöbölni kívánó „lobotómia” talán mégsem a legcélravezetőbb terápia. „Egy kultúra felbomlását jelző tipikus jelenség a történelmi érzék elvesztése és a hagyományok iránti növekvő tiszteletlenség”¹⁰ – hívja fel az ezzel járó leépülés tüneteire a figyelmet Leijonhufvud. Csaba összegzésével: „A megelőző 200–250 év letisztult és sajátosan közgazdasági gondolkodási rendje az, ami a térkép és irányító a konkrét események végtelenében. És ennek a sajátos gondolatmenetnek a kellő ismerete óv meg – a történelmi közelítés és ismeretanyag megőrzése mellett – a korábban már elkövetett hibák vég nélküli ismétlésétől éppúgy, mint a részérdekek és a változó politikai divatok (...) kiszolgálásától.”¹¹

3. A lejtő előtt és azon megindulva

Vajon hogyan jutott el tudományunk mégiscsak a fentiekben vázolt és a jelent jellemző – valljuk be – áldatlan állapotokhoz? A korszakhatár természetesen nem egzak, egyrészt az elmélettörténet elhalásának fokozatossága, másrészt az e folyamatot erőteljesen katalizáló mainstream közgazdaságtan tényerésének időbeli aszinkronitásai miatt. Weintraub a II. világháborút jelöli meg fordulópontként, mint ami előtt a történelmi szemlélet retorikai alkalmazása még szerves tartozéka volt a tudomány szak irodalmának, ezt követően azonban a „tisztá” közgazdaságtan és a tudománytörténet már „külön utakon” jár, egyúttal az eszmetörténelmi diskurzus háttérbe szorul.

Leírásában a háború előtt – hozzátevé, hogy a főáramon belül is a „sodorvonalat” jelentő neoklasszikus doktrína már az 1800/1900-as évek fordulójára uralkodó pozíciót vív ki magának Angliában – az alábbi főbb tényezők jellemezték a közgazdasági gondolkodás intézményesülését:

- A tudománytörténet volt hivatott az érdeklődő „nagyközönség” számára érthetővé tenni a közgazdasági gondolkodás természetét és jelentőségét;
- A tudomány szak viszonylag független volt bizonyos kormányzati érdekektől – helyette társadalmi elkötelezettség, szociális érzékenység jellemezte kutatási programjait;
- Ezek a programok „magánkutatás” jellegűek, finanszírozásuk pedig elsősorban szintén magánforrásokból és nem közösségi pénzből valósult meg.

A most vázolt kontextusban a háború után bekövetkezett változások azok, amelyek – összefonódva a közgazdaságtan szakmai bázisának társadalmi és akadémiai megbecsülés megszerzésére irányuló, a „nagy válság” okozta presztízsveszteséget feledtetni kívánó törekvéseivel – végső soron egy félresikerült „profiltisztulás” kiteljesítéséhez vezetnek a diszciplína tartalmi-formai arculatában.¹² A legfontosabb mozzanatok ezen a téren az alábbiakban összegezhetők:

- A közgazdaságtan „alkalmazott” jellegének felerősödése, amennyiben az új tudósgeneráció kinevelése mellett fokozatosan fontos társadalmi „megrendelések” címzettje is lesz. Amint Csaba fogalmaz: „A technicista ortodoxia áttörése a második világháborús szükségletek megjelenéséhez köthető (...), valamint az állami gazdaságirányítás, számbavétel és kiutalásos rendszer ellenőrzési és tervezési igényeivel függ össze. (...) Az »idők szava« Európában is és világszerte az államosítás, a központosítás és a tervezés irányába hatott. Ezek mind nemzetgazdasági, mind vállalati szinten igényelték a formalizált módszereket. (...) E törekvés (...) jelentős igényt támasztott a módszertanilag képzett és előrejelzéseket, valamint nemzetgazdasági számításokat és modellezést végezni képes szakértők iránt.”¹³ (Tegyük hozzá: egy külső entitás „leckéit” teljesítő – mint egyfajta „prostituált” szerepet vállaló – kutatások Lorenz meglátása szerint igencsak nehezen egyeztethetők össze az igazi tudományra jellemző kötetlen szellemi játékkal.)¹⁴
- Mindez értelemszerűen a kutatások finanszírozási forrásainak átstrukturálódásával jár: a támogatás egyre inkább közpénzből történik. Ennek felhasználásáról, a „feladott” problémák megoldásának sikeréről/sikertelenségéről ugyanakkor a tudományszakot immár magától értetődő beszámolási kötelezettség terheli a „megbízók”, a társadalom felé;
- A kutatómunka „hatékonyságát” a természettudományokhoz hasonló szigorú, egzakt módszertanon alapuló igazolás teszi hitelessé, ami egyúttal a közgazdaságtan „felnőtté” válását is reprezentálja az akadémiai szféra előtt – tegyük hozzá: intézményesülését is erőteljesen katalizálva.

Vajon miként érintik a fenti változások az eszmetörténet státuszát? Elvileg nem feltétlenül kellene defenzívába szorulását kiváltaniuk, hiszen a történeti narratívák gyakran – bár korántsem mindig elvszerű módon – szolgáltatják a létező struktúrák, formációk, gyakorlat apológiáját. És valóban, a tudománytörténet a fentebb említett gazdasági problémákat megoldó (társadalmi megrendeléseket teljesítő) új, „hatékony” tudományos tézisek történeti felvezetését, a „megvilágosuláshoz” való eljutás gondolati ösvényének bemutatását felvállalva, vélhetően megmaradhatott volna legalább a mainstream csatlós-szerepében. Ez a kollaboráció a whig történelemírás (abszolutista vagy racionális rekonstrukció)¹⁵ eszméjével való széleskörű azonosulást követelte volna meg, ami – tegyük hozzá – egyébként akár értelmes/értékes hozzáállást is jelenthet, ha a régi gondolkodók a jelen tudáshoz való hozzájárulását – mint a múlt nekünk szóló „üzenetét” – keressük.

Az elmélet-történet azonban nem fogadja el – legalábbis egyértelműen – ezt a szerepet: a whig szemlélet helyett legalább annyira jellemzi a történeti (relativista) felfogás, azaz hagyományosan „heterodox” palettán – egyúttal lehetőleg „pártatlan” nézőpontból – interpretálja egyaránt a mainstream melletti és azzal ellentétesnek minősülő nézeteket is. Amint Weintraub írja: „A tudománytörténetek a világháborút követően (...) a tudományt egy összefüggő erőfeszítésnek láttatták, amelyben a problémák vagy a nehézségek a korábbi tudományos munkálatok befejezetlenségéből vagy éppen hibás voltából eredtek. A tudományos közösséget úgy ábrázolták, mint amely a tudományt a [szorosan értelmezett társadalmi kötelezettségek helyett] saját tudományos kérdéseinek, saját

megoldatlan problémáinak megoldására művelte.”¹⁶ Az elméletörténet ezért, mint „téves”, vagy „gyanús” elméleteket is ismertető „hűtlen” tudáshalmaz „kegyvesztetté” válik, aminek egyik megnyilvánulásaként immár a „közgazdaságtan alapelvei” – vagy hasonló című – tárgyak feuduma lesz a „nagyközönség” ez irányú alpműveltségét biztosító funkció.¹⁷ Amint Hughes fogalmaz: „Úgy találták, hogy a történészek, és akikkel szellemileg szövetkeztek, valamiféle támadást intéztek a tudomány »morális tartása«, »ismeretelméleti tekintélye«, és így legitimitása ellen.”¹⁸ „A történészeket [ugyanakkor] (...) teljesen zavarba ejtette a vád, hogy ők a tudományt »támadják«, vagy hogy delegitimálni akarják azt, hiszen éppen a modern társadalmak tudományának gazdagsága, komplexitása és fontossága vonzotta e történészeket, hogy karrierjüket a tudomány és tágabb társadalmi kontextusa megértésének szenteljék”¹⁹ – fűzi hozzá Weintraub.

Feltehetjük a kérdést: vajon funkcionális tekintetben nem hiányzik a tudomány-szaktól „áruló Nemecekként” kiebrudalt elméletörténet a gazdasági folyamatok leképezésére hivatott „legújabb kori” elméletek létrehozása során? Ugyancsak Weintraub sorait citálva kapjuk meg a válasz egyik elemét: mivel „a tudósokat többé nem merész és

kreatív egyénekként, hanem az alapvető nemzeti érdekeket kiszolgáló közösség tagjaként állították be, (...) [ez] új keretbe helyezte azt a folyamatot, amelynek alapján a fiatal tudósoknak szocializálódniuk kellett a mindenkori tudós közösség legjobb gyakorlataihoz.”²⁰ Az új keret pedig inkább „technokrata”, semmint értelmiségi hozzáállást követel meg az ifjú titánoktól.

E tendencia fontos, egyúttal dicstelen „hordalékaként” az egyetemek társadalmi szerepe is új értelmezést nyer, immár a munkapiac egyszerű „beszállítóiként” tételezve a felsőoktatást. „Mihelyt [pedig] a kutatásra fordított összeget, a kutatók és az egyetemi szakemberek díjazását az állam vagy egy nemzetközi szervezet, netán egy alapítvány fedezi, (...) sem az állami intézmények, sem a gazdasági hatalom képviselői nem csinálnak többé titkot abból, hogy az egyetemet mindenestül alá akarják vetni a maguk közvetlen szükségleteinek” – vélekedik Karnoouh.²¹ Ezek az igények pedig ritkán követelik meg az alkalmazottaktól azokat az ismereteket, amelyekkel a szakmai értelmiség rendelkezik: „Ki hallott volna valaha is az akadémiai körökön kívül olyan munkaadóról, akit meghatott volna, hogy egy pályázó tantárgyat vett fel a közgazdasági gondolkodás történetéből?” – tódítja Samuelsont fricskázva Blaug.²² A kialakult status quo abnormitására Galántai rendkívül figyelemre méltó dolgozatában mutat rá, amelyben komoly érveket sorakoztat fel a felsőoktatás és munkaerőpiac ab ovo funkcionálisan integrált társadalmi alrendszerként való felfogásával szemben.²³

4. Az önhietség bódulatában

Az elméletörténet és a „tisztá” közgazdaságtan II. világháborút követő viszonyának fontos mozzanatát képezi ez utóbbi diszciplína akadémiai elfogadtatása, amelynek ára – mint fentebb már utaltunk rá – a „magas tudományok” elemzési és bizonyítási instrumentumainak „sikeres” adaptálása volt. Az „előkelő társaságba” újonnan felvételt nyert neoklasszika igazi sznobként viselkedik: immáron „kiérlelt és végső igazságok”

hirdetőjeként vet narcisztikus pillantásokat önmagára, miközben saját – pedigrével kevésbé felruházott – múltját igyekszik elfelejteni. Provinciális kifejezéssel élve „jól megvan” – mintegy Say instrukciói nyomán – a korábbi időszak hibáinak és tévedéseinek leltározójaként számontartott, horribile dictu: „pártütőnek” kikiáltott elmélet történet nélkül is.²⁴

A mainstream közgazdaságtan új önmeghatározásával látszólag adekvát az az attitűd, melynek szellemében a „beérett” diszciplínákhoz hasonlóan „objektív” elemzéseket kíván végezni, eleget téve a vizsgálat tárgyához való „semleges”, „pártatlan”, „értékmentes” viszonyulás követelményének. Úgy tűnik, mintha éppen ezáltal lenne képes korrekt módon teljesíteni a vele szemben újólag támasztott társadalmi elvárásokat: pl. a valóságos összefüggések felismerésén, azok helyes értelmezésén alapuló releváns gazdaságpolitikai diagnosztikát szolgáltatni. Vegyük azonban észre, hogy ezen törekvések, versus a modern közgazdászok „nemzeti érdekeket kiszolgáló közösségként” való meghatározása között ellentmondás feszül. Amely csak látszólagos, mivel – hasonlóan az értelem és érzelem között gyakran emlegetett ugyancsak hamis antagonizmus példájához – valójában nem létezhet (legalábbis a társadalomtudományokon belül) értéktől független gondolati rendszer.²⁵ Ennek erőltetése mélyebb tartalom nélküli általánosságokhoz, üresen kongó, szociális mondanivalót nélkülöző formák konstruálásához vezet.

A közgazdasági főáram sajnos nem kerülte el ezt a csapdát. Amint Madarász fogalmaz: „A közgazdaságtan intézményesülése és professzionizálódása azt is megalapozta, hogy a tudomány fejlődését a külső gazdasági, társadalmi, politikai stb. feltételek helyett (külső történetírás) az elméleti problematika önálló dinamikája (belső történetírás) szabja meg.”²⁶ Azaz: a valós problémákra való reflektálás helyett egyre inkább öncélú, belterjes, narcisztikus indíttatású közlemények jellemzik a tudomány szak irodalmát. „A közgazdaságtan – különösen annak főárama a (...) neoklasszikus szintézis – művelői sorra-rendre adósk maradtak a társadalmat leginkább foglalkoztató kérdésekre időben adott releváns válaszokkal. (...) A »magas tudomány« művelői kedvelik az elefántcsonttornyot, és lenézik a gyakorlat küszködését, ez a szakadék a közgazdasági elmélet és a gyakorlat között – méghozzá mind a gazdaságpolitika és az üzleti világ szintjén – szembetűnően és tartósan áthidalhatatlanná vált”²⁷ – figyelmeztet a veszélyekre Csaba is.

Amint a fentiekben Lorenz nyomán utaltunk rá: a tudományos megismerésben elért progresszió normális esetben igenis igényli a kötetlen, korlátoktól mentes szellemi játékot, amely – természetéből adódóan – valóban öncélú. Valójában nem is ezzel lenne baj, hanem ama tendenciával, ami egyrészt ennek a „játéknak” a túltengését, kizárólagosságát hozza magával, kiszorítva a valósághoz való – legalább időleges – visszacsatolásokat is. Csaba sorai éppen erre a jelenségre világítanak rá: „A neoklasszikus főáramú ortodoxia tárgyalásmódjából következik, hogy a való élet (...) eseményeire nézve az elméletnek (...) nincs mondanivalója, mert nem is lehet, hisz nem is arra kérdezett.” Továbbá: a főáram „a való világról nem is kísérel meg bármit állítani, ez tudománytalan feltevésnek minősülne.” Végül: „Az efféle szellemi faragatlanság sajnos ma már – amerikai mintára – a kötelező jó modor részévé vált. (...) A tanszékek önértelmezésében a valóságtól való távolság önértékké magasztosul.”²⁸ (Hasonlóképpen, mint amikor a Böhm-Bawerk által definiált „termelési kerülőutak” soha nem „kívánnának” visszacsatlakozni az erőforrások és fogyasztási javak közötti elsődleges szekvenciához...) „A főáram (...) [rádásul] nem fogad el semmi-

lyen más tárgyalásmódot, mint a deduktív, modellszerű gondolkodást és a matematikai nyelven történő kifejtést” – állapítja meg Colander.²⁹ „A főáramú lapokban a közlésre való elfogadásnak meghatározó mozzanata a kifejtésben alkalmazott modellezési technika, méghozzá minden érdemi/tartalmi kérdést maga alá rendelve” – fűzi hozzá Csaba.³⁰

De még ebben a formában is elfogadható, sőt, hasznos lenne egy, csupán logikai struktúrák létrehozására, analizálására szakosodott diszciplináris szegmens, hiszen pl. a matematika művelőit sem illeti szemrehányás a maguk kifejezetten absztrakt világában való – a gyakorlati alkalmazásokra való odafigyelést általában mellőző – kalandozásaik ellenére. A matematikusok azonban – szemben a közgazdasági mainstream művelőivel – nem lépnek fel azzal az igénnyel, hogy a „külső világ” leírásának egyetlen, kizárólagosan autentikus képviselői lennének. Szintén Csaba sorait idézve: „A szakma mibenlétét és teljesítményét áttekintő összegzések jelentős része [azonban] azzal a megengedhetetlen megoldással él, hogy indoklás és alapozás nélkül, önkényesen, a szerző(k) ízlése szerint határolja körül azt, mi is a közgazdaságtudomány.”³¹ Végeredményként előttünk áll egy módszertani kizárólagosságot erőteljes arroganciával hirdető és érvényesítő, valamint Robbins, és napjainkban Becker tudományos programját beteljesítő, önmagát jóformán csupán döntéseméletként definiáló – bár ezt „imperialista” módon bármely emberi megnyilvánulásra kiterjesztő – redukcionista diszciplína. Amely – kimetszve a tudomány korpuszából a gazdaság- és elmélettörténetet, gazdaságszociológiát, gazdaságföldrajzot, gazdaságfilozófiát stb. – a közgazdaságtan egyedüli feladatát abban látja, hogy az emberek viselkedését tanulmányozza – az „amputált” részek hagyományos „felségterületein” is! – a különféle alternatív felhasználási lehetőségekkel bíró, szűkösen rendelkezésre álló eszközök és az elérni kívánt célok összefüggésében...³²

De vajon hogyan volt képes ilyen rendkívüli áttörést elérni egy, a tudományszak küldetését szinte abszurd módon szimplifikáló, ráadásul legtöbbször irreleváns problémákon rágódó, majd életidegen következtéseket szolgáltató koncepció? Magyaratzatként hajlamosak vagyunk a primitív organizmusok gyakran nagyfokú túlélési esélyeit megokoló mechanizmusra gondolni. Eszerint az élet legkezdetlegesebb formáinak lehetőségei – éppen mérhetetlen egyszerűségük, ezért „igénytelenségük” miatt – nem egyszer meghaladhatják a szerveződés bonyolultabb szintjeire jutott struktúrák fitnesztét, hasonlóképpen, mint amikor bizonyos „világlágerek” rendkívüli népszerűsége tesznek szert a jóval kifinomultabb ízlést kiszolgáló zeneművekkel szemben. Persze „minél inkább hiányzik a diverzitás (...), annál valószínűbb a degeneráció veszélye” – jegyzi meg mély egyetértésünkkel Csaba,³³ aki – Colander és Landreth nyomán – a mainstream ortodoxia térnyerését ugyancsak nagyfokú „intézményesülési” (reprodukciós) képességében látja, kiemelve az alábbi tényezők fontosságát.³⁴ Eszerint a főáram szellemi termékei

- megfelelő projekciós felületei bizonyos „tudományos divatoknak”,
- különösen a fizika által használt formalizált, egzakt, csak „beavatottak” számára érthető, a „közembereket” pedig elkápráztató modellek, levezetések alkalmazásának,
- melyeket meghatározó, „menő” demiurgoszok (pl. Samuelson, Lucas, Solow stb.) képviselnek és terjesztenek,
- valamint az ő nevükkel fémjelzett „céh” (kontraszelektív) önkiválasztási mechanizmusa ruház fel extra „életerővel”.

- Végül – de nem utolsósorban – az automatizált gyárakra emlékeztető tömegegyetemeken – szervezési megfontolásokból – egységesíthető belépési és számonkérési követelmények kívánatosak, ezeknek pedig ugyancsak formalizálható metódusok felelnek meg leginkább. Melyeket akkor is alkalmaznak – figyelmeztet Szentés³⁵ –, ha ezek az intézményből kikerülő diákok képességeinek fejlődését és leendő munkahelyeiken majdan hasznos skillek elsajátítását nem (különösebben) segítik elő.

5. Kilátás az elefántcsonttoronyból

Óhatatlanul is felmerül a kérdés: a valóságtól eltávolodó főáramú közgazdaságtan vajon mennyire tud eleget tenni a felemelkedésében oly nagy szerepet játszó „társadalmi megrendeléseknek”? Keynes – igazi váteszként – már jó előre megkongatta a vészharangot, a Malthus utáni hivatásos közgazdászok – meglátása szerint életidegen – elméleteit ostromozva. Csaba viszont a jelenkori helyzetről tudósít: „A szakma hagyományos fegyvertársa, az üzleti elit is egyre kevésbé érdeklődik az átlagos elméleti tanzsékek kibocsátása és főképpen az ott végzetek alkalmazása iránt. (...) A döntéshozók egyre kevésbé érzik pótolhatatlannak, hogy döntéseiket egy egyre inkább önmagába zárkózó közösség, az elméleti közgazdászok eredményeivel alapozzák meg.”³⁶ És mivel az (alul)tájékozott szakmai közönség az elmélettörténetet – divergáló pályáik ellenére – mind a mai napig hajlamos a kompromittálódott főáram „köreihez” sorolni, az így kialakult tragikomikus „kabátlopási ügy” még tovább rombolja a történeti diszciplína amúgy is megtépázott tekintélyét.

A gazdasági praxis reagálásaként „az üzleti iskolák jelentős része (...) élesen elkülöníti a maga gyakorlatias [értsd: piacképes] képzési programját az »elméletieskedéstől« [vele együtt persze a „történetieskedéstől” is], holott e (...) területek kapcsolata kézenfekvő.”³⁷ Másrészt hazánkban, de a világban is „szembeötlő a szűkebben vett közgazdasági elméletet legfeljebb mutatóba [a tudománytörténetet pedig még annyira sem] felvezető üzleti képzés 90 százalékos vagy azt meghaladó súlya”³⁸ – írja Csaba.

Itt tartunk ma. Vajon irreverzibilisek a fentebb vázolt folyamatok, vagy – pestiesen szólva – még van visszaút a „lecsóból”, amely felé az un. közgazdaságtan halad?

JEGYZETEK

1. Mueller (2015) 21. o. Tegyük még hozzá: Stigler gyászos teljesítménye annál is „figyelemre méltóbb”, hogy sok éven keresztül az általa negligálni kívánt tárgy oktatója, értékeinek elvileg ismerője volt.
2. Boulding (1971): 232–233. o.
3. Földes (1902): 481. o.
4. Schumpeter (2000): 31. o.
5. Blaug (2003): 246. o.
6. Idézi Kautz (2004): 24. o. lábja.
7. Say (1826): II. 540. o.
8. Whitehead (1929): 162. o.
9. Idézi Blaug (2003): 235. o.

10. Leijonhufvud (1973): 336. o.
11. Csaba (2014): 34–35. o.
12. Weintraub (2010): 135–136. o. Jegyezzük meg: a nagy válság „szakmai fiaskója” is nagyban kapcsolható a mainstream már megkezdett „profiltisztítási” törekvéseihez. Ennek további erőltetése mintha Einstein gyakran idézett bon mot-ját negligálná, miszerint „egyetlenegy probléma sem oldható meg azon a tudatossági szinten, amelyen az keletkezett.”
13. Csaba (2008): 291–292. old.
14. Lorenz (1997): Pl.: „Valamely cél nagy vonzereje megakadályozza az olyan faktorokkal való játékot, amelyek kombinációjából egy probléma megoldása adódhatnék.” 78. o. L. még 79–82. o.
15. A whig vs. történeti szemléletű narratívák lényegéről jó leírást ad pl. Madarász (2000).
16. Weintraub i. m. 139. o., kiegészítés tőlem – B. J.
17. Mindez természetesen a finanszírozási források elosztása terén is hendikepet jelent a tudománytörténeti kutatások számára. L. Weintraub i. m. 148. o.
18. Hughes (1997): 22. o.
19. Weintraub i. m. 143. o., kiegészítés tőlem – B. J. Lásd még 146–148. o.
20. Weintraub i. m. 138. o., kiegészítés tőlem – B. J.
21. Karnoouh (2000). Kiegészítés tőlem – B. J.
22. Blaug i. m. 235. o.
23. Galántai (2014).
24. Vegyük észre a Hegel és Marx gondolatmenetével paralel következtetést, melyek szerint egy tökéletes formációhoz való eljutás révén mintegy a „történelem” végéhez érkezünk.
25. Lásd pl. Csaba (2013): 5–6. o.
26. Madarász i. m. 16. o.
27. Csaba (2013): 1–2. o.
28. Csaba (2014): 26., 50. és 23. o.
29. Colander (2009): 7–9. o., kiegészítés tőlem – B. J.
30. Csaba (2008): 287. o.
31. Csaba (2013): 4. o., kiegészítés tőlem – B. J.
32. Lásd: Robbins (1935): 16. o., továbbá Cserne (2000).
33. Csaba (2014): 58. o.
34. Csaba (2008): 293–295. o.
35. Szentés (2007).
36. Csaba (2008): 296–297. o.
37. Csaba (2008): 297. o., kiegészítések tőlem – B. J.
38. Csaba (2013) 11. o., kiegészítések tőlem – B. J.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Blaug, M. (2003): Elméletörténetet ne! Közgazdászok vagyunk! In: Bekker Zs. (szerk.): Tan-
történet és közgazdaságtudomány, Aula Kiadó, Budapest.
- Building, K. E. (1971): After Samuelson Who Needs Adam Smith? History of Political Econo-
my, 3 (2) pp. 225–237.
- Colander, David (2009): The Making of a European Economist. Edward Elgar, Cheltenham,
UK, Northampton, MA, USA.
- Csaba László (2008): Módszertan és relevancia a közgazdaságtanban. A mai közgazdaságtan és
a társtudományok. Közgazdasági Szemle, LV. évf., április, pp. 285–307.
- Csaba László (2013): Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. Közgazdasági Szemle,
LX. évf., január.

- Csaba László (2014): Európai közgazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Cserne Péter (2000): Gary Stanley Becker, a preferenciák és a közgazdaságtan imperializmusa. Szociológiai Szemle, 1.
- Földes Béla (1902): A nemzetgazdaságtan és módszere, s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. In: Közgazdasági értekezések, I. köt. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest.
- Galántai László (2014): A tudás és társadalma. Felsőoktatás és munkaerőpiac kapcsolata a késő modern társadalomban. MSc szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, KTK, Pécs.
- Hughes, Joseph P. (1997): Whigs, Prigs, and Politics: Problems in the Contemporary History of Science. In: Söderquist, T. (ed.): The Historiography of Contemporary Science and Technology. Harwood Academic Publishers.
- Karnóouh, Claude (2000): Az egyetemek új szerepe. Korunk, szeptember.
- Kautz Gyula (2004): A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése. Aula, Budapest.
- Leijonhufvud, Axel (1973): Life Among the Econ. Economic Inquiry, vol. 11, issue 3. pp. 243–379.
- Lorenz, Konrad (1997): Ember voltunk hanyatlása. Cartafilus Kiadó, Budapest.
- Madarász Aladár (2000): Előszó. In: Madarász A. (szerk.): Közgazdasági eszmetörténet. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest, pp. 7–25.
- Mueller, John D. (2015): A közgazdaságtan megváltása. A hiányzó elem újrafelfedezése. Mathias Corvinus Collegium, Budapest.
- Robbins, Lionel (1935): An Essay on the Nature and Significance of the Economic Science. (2nd ed.) Maxwell, London.
- Say, Jean B. (1826): Cours Complet d’Economie politique. Guillaumin, Paris.
- Schumpeter, Joseph A. (2000): Bevezetés. In: Madarász A. (szerk.): Közgazdasági Eszmetörténet, Osiris Kiadó, Budapest.
- Szentes Tamás (2007): A közgazdaságtan oktatása, avagy mit, miből és hogyan (ne) oktassunk? Köz-Gazdaság, 2. évf. 2. pp. 141–170.
- Weintraub, E. Roy (2010): Közgazdasági tudományháborúk. Fordulat, 9. pp. 132–153.
- Whitehead, Alfred (1929): The Aims of Education and Other Essays. Williams and Norgate, London.

Agrárgazdaság rovat

FIATAL GAZDÁK ÁRBEVÉTEL ÉS JÖVEDELEM ELVÁRÁSAI A VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAM INDULÓ TÁMOGATÁSÁNAK TÜKRÉBEN

YOUNG FARMERS REVENUE AND INCOME EXPECTATION IN THE LIGHT INITIAL SUPPORT OF THE RURAL DEVELOPMENT PROGRAM

PRIVÓCZKI ZOLTÁN ISTVÁN PhD-hallgató

Kaposvári Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

ABSTRACT

As in other countries of the European Union, the average age of agricultural workers is growing in Hungary, and the host society is aging. 31% of farmers are over 65 years of age, while the proportion of under 34 is only 6.1%. Apart from the aging of the farmers' layer, it is a significant problem that the proportion of people with special needs is less than half of the EU average among young people under the age of 35. It is therefore necessary to support, in a complex manner, the promotion of generational change in generators by involving young farmers with appropriate professional skills and experience. Supporting the establishment of young farmers, together with the promotion of the transformation of the holding structure, improving the age structure of the agricultural labor force, increasing the population retention capacity of the rural area and maintaining long-term agricultural activity. The successful operation of the winning support not only leads to financial management, but also financial and accounting requirements for young farmers. Newly-established businesses must also generate revenue and domestic income, in addition to domestic agricultural conditions. Are young people wishing to work in animal husbandry and horticulture in high-added labor-intensive agricultural sectors so that they will be able to meet these expectations by incorporating their theoretical financial and accounting knowledge into the everyday life of young farmers and become the basis for business-oriented farming.

1. Bevezetés

Az Európai Unió más országaihoz hasonlóan Magyarországon is növekszik a mezőgazdaságban dolgozók átlagéletkora, a gazdtársadalom előregszik. A gazdálkodók 31 százaléka 65 év feletti, míg a 34 év alattiak aránya csupán 6,1 százalék. A gazdálkodói réteg előregedésén túl jelentős probléma, hogy a szakismerettel rendelkezők aránya a 35 évnél fiatalabbak körében az uniós átlagnak csak mintegy fele. Szükséges tehát a megfelelő szakmai képzettséggel és gyakorlattal rendelkező fiatal gazdálkodók bevonásával a termelői generációváltás elősegítésének speciális eszközökkel történő,

komplex módon történő támogatása. A fiatal mezőgazdasági termelők gazdaságalapításának támogatása, ezzel együtt a birtokstruktúra átalakításának előmozdítása, a mezőgazdasági munkaerő korstruktúrájának javítása, a vidék népességmegtartó képességének növelése és a mezőgazdasági tevékenység hosszú távú megtartása. A magas hozzáadott értékű, munkaerő-intenzív agrárágazatokban - az állattenyésztésben és a kertészetben – tevékenykedni kívánó fiatalok támogatása a 2017. évi „A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás” című VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás kiemelten kezeli.

Magyarország Kormányának fenti felhívása a fiatal mezőgazdasági termelők gazdaságalapításának előmozdítását, továbbá a vidéki térségek népességmegtartó képességének és a mezőgazdasági termelőtevékenység versenyképességének növelését helyezi előtérbe. A Kormány a Partnerségi Megállapodásban célul tűzte ki a fiatal gazdálkodók speciális eszközökkel történő, komplex támogatását, amelynek része a fiatal mezőgazdasági termelők induló támogatása is. A cél elérését a Kormány a fiatal gazdálkodók együttműködésével tervezi megvalósítani. Az együttműködés keretében a Kormány vállalta, hogy: a felhívás feltételeinek megfelelő projekteket 40 000 eurónak megfelelő forintösszegű vissza nem térítendő támogatásban részesíti a rendelkezésre álló forrás erejéig. A támogatási kérelmet benyújtó fiatal gazdálkodók az együttműködés keretében pedig vállalják, hogy: projektjük megvalósításával hozzájárulnak a vidék népességmegtartó képességének növeléséhez és a mezőgazdasági tevékenység hosszú távú megtartásához, új mezőgazdasági vállalkozás létrehozásával a kapott támogatáson felül önerőből finanszírozzák a projektet.

2. Problémafelvetés

2.1. Fiatal gazdálkodók magyarországi helyzetképe

Magyarországon a mezőgazdaság a GDP-hez megközelítőleg 4%-kal járul hozzá, ez valamivel magasabb, mint az európai átlag. Az agrárszektor nemzetgazdasági fontosságát jelzi, hogy hazánkban a turizmus mellett kizárólag a mezőgazdaság rendelkezik pozitív külkereskedelmi egyenleggel. 1999-ben 275 ezer főt foglalkoztatott a mezőgazdaság, erdőgazdaság és a halászat együttesen, addig 2005-ben már csak 194 ezer főt, míg 2008-ban ez 174 ezer főre esett vissza.¹ Országunkban 5,3 millió hektáron folyik mezőgazdasági földművelés, kevesebb, mint a népesség 5%-a 174 ezer fő dolgozik a mezőgazdaságban és számok folyamatosan csökken.² A mezőgazdaságilag hasznosított terület 90%-át, mintegy 180 ezer gazdálkodó műveli.³ Az élethivatásszerűen a mezőgazdaságból élők száma jelenleg alig 200 ezer főre tehető, ennek közelíteni kellene a 25–30 évvel ezelőtti 500 ezres létszámhoz. Ha nem növekszik a mezőgazdaság eltartó képessége a vidék folyamatos leépülésével, elszegényedésével kell számolnunk.⁴ Az AGRYA (Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége) és a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) együttműködve közös kutatásokat végeznek. Kutatási programjaik elsősorban a fiatal gazdák generációs kérdéseire fókuszálnak.

Az elemzés során megállapítást nyert, hogy a mezőgazdaság aránya a GDP-ben 3,8–4% Magyarországon, ugyanakkor a mezőgazdaságra építő ágazatokat is figyelembe véve 10–12%. A 2014. évet figyelembe véve mezőgazdasági tevékenységet végző gazdálkodó szervezetek száma 8442 volt és a 485 ezer egyéni gazdaságot tartottak számon. A gazdálkodók 31%-a 65 év feletti, az átlagéletkor pedig 56 év. Ugyancsak 2014. évben 61 763 fiatal gazdát tartottak nyilván, ami a gazdák 12,8%-a. A Fiatal

gazdák átlagéletkora 34 év, 77%-uk férfi, 23%-uk pedig nő.⁵ Hosszú távon a magyar mezőgazdaságban sem kerülendő el a mezőgazdasági munkaerő további csökkenése. Napjainkban két fontos oka van annak, hogy a mezőgazdaságban a foglalkoztatottak létszáma stabilizálódjék. Az egyik ok, hogy a hazai foglalkoztatási ráta szintjét feltétlenül növelni kell, és erre az alacsony képzettséggel rendelkező vidéki népesség esetében csak a nemzetgazdasági ágazatban lehet előrelépni. A másik ok, hogy bár növekedett a mezőgazdaság termelékenységé az elmúlt években, annak alapvető oka az állattenyésztési ágazat részarányának erős visszaesése volt.⁶

2.2. A fiatal mezőgazdasági termelők új helyzet előtt

A fiatal gazdák 2017. évtől már nem vállalkozásaik indításához kapnak támogatást – a pályázati felhívás címétől eltérő módon –, hanem meglévő 12 hónapnál nem régebben alapított egyéni vagy társas vállalkozásaik továbbfejlesztéséhez. A támogatási kérelem benyújtásakor már legalább 6000, de legfeljebb 25 000 Standard Termelési Érték (STÉ) termelési potenciállal (üzemmérettel) kell, hogy rendelkezzenek. Ennek számítása a növénytermesztési ágazatban a benyújtott egységes területalapú támogatási kérelem (TERA) alapján egyszerű, letisztult és világos. Ellenben az állattenyésztési ágazattal, ahol számítás menete, lépése az igazolások módja komoly szaktudást, precíz nyilvántartást igényelnek. Az esetleges hibás számítás nem megfelelő STÉ értéket eredményez, mely jelentősen befolyásolja a pályázat megítélését súlyosabb esetben annak sikerességét.

Az elnyert támogatás sikeres üzemeltetése, nem csak gazdálkodási, hanem pénzügyi és számviteli elvárásokat is támaszt a fiatal gazdálkodókkal szemben. Az újonnan alapított vállalkozásoknak a hazai agrárgazdasági viszonyok mellett árbevételt, majd jövedelmet is kell realizálniuk. A magas hozzáadott értékű, munkaerő-intenzív agrárágazatokban így az állattenyésztésben és a kertészetben tevékenykedni kívánó fiataloknak képesnek kell lenniük eme elvárásoknak úgy megfelelniük, hogy elméleti pénzügyi és számviteli tárgyú tudásuk még nem nőtt fel a szankció és problémamentes megoldásokhoz. 2017. évi pályázati kiírást megelőzően időben legközelebb 2015. évi hasonló jogcímű pályázati felhívás állt. [24/2015. (IV. 28.)] MvM rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a fiatal mezőgazdasági termelők indulásához 2015. évben igényelhető támogatások címmel) A jelen 2017. évi támogatási rendszer nem csak azért jelentett új helyzetet a fiatal gazdálkodók részére, mert immáron kizárólag meglévő újonnan alapított gazdaságok pályázhattak, hanem azért is, mert a korábban elfogadott a fiatal gazdák pénzügyi tervében a működési időszak 4. és 5. évének végére vállalt mezőgazdasági termelő tevékenységből származó bevétel 40%-ot meghaladó eltérésén túli szankció mellett, új elemként az elvárt jövedelem is megjelent.

3. Anyag és módszer

Vizsgálataim magyarországi a Dél-alföldi régióban (Csongrád–Bács–Békés megyék) található településeken élő fiatal gazdákra korlátozódtak. Nem reprezentatív jellegűek. Mélyinterjúk kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam 147 fő (n = 147) nul-

ladik („0”) évüket töltő fiatal gazdák esetében. Pénzügyi terv vizsgálata során elsősorban a vállalt árbevétel és jövedelemviszonyokra reflektáltam, az adható pontszám és a későbbi működtetési időszakot illető szankciómentes fenntarthatóság függvényében.

1. táblázat. VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás szerinti fiatal gazda működtetési évei

Table 1. VP2-6.1.1-16 of code calls under the young farmers operating years

0. év	1. év	2. év	3. év	4. év	5. év
2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.

Forrás: saját szerkesztés (2017)

3.1. Mezőgazdasági árbevétel elvárások

A fiatal gazdák pénzügyi tervének értékelése során Mezőgazdasági tevékenységből származó bevételt és mezőgazdasági szolgáltatásból származó bevételt különböztetünk meg, melyet a Vidékfejlesztés Program VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívása összességében mezőgazdasági árbevételnek deklarál. Mezőgazdasági tevékenységből származó bevétel alatt a felhívás a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdálkodó gazdaságából származó termékek értékesítéséből származó bevételek összegét érti. Így a növénytermesztés, kertészet, szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint a szántóföldi növénytermesztés, gyepezőgazdálkodás árbevételét, szabadföldi-, üvegházi-, és fólia alatti zöldségtermesztés, virág- és dísznövénytermesztés, faiskola és egyéb kertészet, szőlő- és saját termelésű szőlő feldolgozásából származó bortermelést, gyümölcsstermesztés árbevételét. Állattenyésztés esetében, az állatok és állati termékek értékesítéséből származó árbevétel, vadgazdálkodásból származó bevételek összegét. Mezőgazdasági szolgáltatásból származó bevétel alatt a felhívás másoknak végzett gépi munkából és gépbérletből származó árbevételt érti.

„A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás” című VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás pénzügyi tervének bírálata:

- A működési időszak 4. évére tervezett mezőgazdasági árbevétel és a működési időszak első évére tervezett mezőgazdasági árbevétel arányát vizsgálja százalékban kifejezve, mely esetben a számítás módja: $Mg\text{-i árbev.} = [Mg\text{-i árbev.} (4. \text{ év}) / Mg\text{-i árbev.} (1. \text{ év})] * 100.$

2. táblázat. VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás szerinti fiatal gazda árbevétel vizsgálata

Table 2. VP2-6.1.1-16 of code call under the young farmer revenue test

	Értékelés módja	Adható pont
1.	az érték 150%-nál kisebb	0 pont
2.	az érték 150%-ot eléri, de 175%-nál kisebb	1 pont
3.	az érték 175%-ot eléri, de 200%-nál kisebb	2 pont
4.	az érték 200%-ot eléri, vagy azt meghaladja	3 pont

Forrás: A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás (2017) Kódszám: VP2-6.1.1-16 Miniszterelnökség, Széchenyi 2020; 11. számú szakmai melléklet 9. oldal.

- Mezőgazdasági árbevétel arányt vizsgálja az összes árbevételen belül a működési időszak 4. évében százalékban kifejezve, mely esetben a számítás módja: $Mg\text{-i árbev. arány} = [Mezőgazdasági \text{ árbev.} (4. \text{ év}) / \text{Értékesítés Nettó árbevétele} (4. \text{ év})] * 100.$

3. táblázat VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás szerinti fiatal gazda árbevétel vizsgálata

Table 3. VP2-6.1.1-16 of code call under the young farmer revenue rate test

	Értékelés módja	Adható pont
1.	az érték 60%-nál kisebb	0 pont
2.	az érték 60%-ot eléri, de 70%-nál kisebb	1 pont
3.	az érték 70%-ot eléri, de 80%-nál kisebb	2 pont
4.	az érték 80%-ot eléri, vagy azt meghaladja	3 pont

Forrás: A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás (2017) Kódszám: VP2-6.1.1-16 Miniszterelnökség, Széchenyi 2020.; 11. számú szakmai melléklet 9. oldal.

3.2. Mezőgazdasági jövedelem elvárások

„A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás” című VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás pénzügyi tervének bírálata:

- A működési időszak 3. évében tervezett mezőgazdasági tevékenységből elért jövedelem és a 2016. évi garantált bérminimum arányát veszi figyelembe százalékban kifejezve, mely esetben a számítás módja: $[Mg-i\ tevékenységből\ származó\ jövedelem\ (3.\ év) / 12 / Garantált\ bérminimum\ havi\ összege\ (129\ 000\ Ft/hó)] * 100$

4. táblázat. VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás szerinti fiatal gazda mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem vizsgálata

Table 4. VP2-6.1.1-16 code call under the young farmer agricultural income test

	Értékelés módja	Adható pont
1.	az érték 150%-nál kisebb	0 pont
2.	az érték 150%-ot eléri, de 170%-nál kisebb	1 pont
3.	az érték 170%-ot eléri, de 185%-nál kisebb	2 pont
4.	az érték 185%-ot eléri, de 200%-nál kisebb	3 pont
5.	az érték 200%-ot eléri, vagy azt meghaladja	4 pont

Forrás: A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás (2017) Kódszám: VP2-6.1.1-16 Miniszterelnökség, Széchenyi 2020.; 11. számú szakmai melléklet 10. oldal.

- A működési időszak 3. évében tervezett mezőgazdasági tevékenységből elért jövedelem és a 2016. évi garantált bérminimum arányát veszi figyelembe százalékban kifejezve, mely esetben a számítás módja: $[Mg-i\ tevékenységből\ származó\ jövedelem\ (4.\ év) / 12 / Garantált\ bérminimum\ havi\ összege\ (129\ 000\ Ft/hó)] * 100$

5. táblázat. VP2-6.1.1-16 kódszámú felhívás szerinti fiatal gazda mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem vizsgálata

Table 5. VP2-6.1.1-16 code call under the young farmer agricultural income test

	Értékelés módja	Adható pont
1.	az érték 225%-nál kisebb	0 pont
2.	az érték 225%-ot eléri, de 250 %-nál kisebb	1 pont
3.	az érték 250%-ot eléri, de 275 %-nál kisebb	2 pont
4.	az érték 275%-ot eléri, de 300 %-nál kisebb	3 pont
5.	az érték 300%-ot eléri, vagy azt meghaladja	4 pont

Forrás: A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás (2017) Kódszám: VP2-6.1.1-16 Miniszterelnökség, Széchenyi 2020.; 11. számú szakmai melléklet 10. oldal.

4. Eredmények és értékelések

A vizsgált nulladik („0”) évüket töltő fiatal gazdák esetében arra az eredményre jutottam, hogy a mezőgazdasági árbevétel tekintetében az adott fiatal gazdának, figyelembe véve a pályázati felhívás egyéb elvárásain túl (4. működési évében fő állású, mg-i fő tevékenégi körű egyéni vállalkozónak vagy gazdasági társaság vezetőjévé kell válnia) legalább 2 pontszám elérése érdekében az alábbi idealizált mezőgazdasági termelésből származó (nettó) árbevétel kell elérni ahhoz hogy járulékait, Ön és családfenntartását valamint kötelezettségeit fedezni tudja.

6. táblázat. Fiatal gazda idealizált árbevétel kalkuláció

Table 6. Young farmer idealized revenue calculation

	Megvalósítási időszak				
	1. év	2. év	3. év	4. év	5. év
Mezőgazdasági termelésből származó bevétel nettó Ft,-)	2 500 000	4 200 000	5 000 000	5 800 000	6 200 000

Forrás: saját szerkesztés (2017)

A fenti kalkuláció nem csak a teljesíthetőség irányában hat, hanem igyekszik ki-küszöbölni az irreális mezőgazdasági termelésből származó bevétel és jövedelem kalkulációkat, melyek súlyos szankciókat vonnak maguk után. A számított szankció mértéke mindkét vonatkozásban a jogosulatlanul igénybe vett többletpontok után a támogatói okiratban meghatározott támogatási összeg 10%-a.

A jövedelem viszonyok tekintetében az adott fiatal gazdának működési időszak 3. évében, figyelembe véve a pályázati felhívás egyéb elvárásain túl (4. működési évében fő állású, mg-i fő tevékenégi körű egyéni vállalkozónak vagy gazdasági társaság vezetőjévé kell válnia) legalább 1 pontszám elérése érdekében az alábbi idealizált jövedelem értéket kell elérni ahhoz, hogy járulékait, Ön és családfenntartását valamint kötelezettségeit fedezni tudja.

7. táblázat. Fiatal gazda idealizált jövedelem kalkuláció 3.működési év

Table 7. Young farmer idealized income calculation 3. operating year

3. működési év				
Mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem/év	Havi bontás	Garantált bérminimum (Ft,-/hó)	Elért %	Adható pont
2 350 000	12	129 000	151,80%	1 pont
2 650 000	12	129 000	171,19%	2 pont
2 800 000	12	129 000	187,33%	3 pont
3 100 000	12	129 000	200,25%	4 pont

Forrás: saját szerkesztés (2017)

A jövedelem viszonyok tekintetében az adott fiatal gazdának működési időszak 4. évében, figyelembe véve a pályázati felhívás egyéb elvárásain túl (4. működési évében fő állású, mg-i fő tevékenégi körű egyéni vállalkozónak vagy gazdasági társaság vezetőjévé kell válnia) legalább 1 pontszám elérése érdekében az alábbi idealizált jövedelem értéket kell elérni ahhoz, hogy járulékait, Ön és családfenntartását valamint kötelezettségeit fedezni tudja.

8. táblázat Fiatal gazda idealizált jövedelem kalkuláció 4.működési év
Table 8. Young farmer idealized income calculation 4. operating year

4. működési év				
Mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem/év	Havi bontás	Garantált bérminimum (Ft,-/hó)	Elért %	Adható pont
3 500 000	12	129 000	226,09%	1 pont
3 890 000	12	129 000	251,29%	2 pont
4 280 000	12	129 000	276,48%	3 pont
4 650 000	12	129 000	300,38%	4 pont

Forrás: saját szerkesztés (2017)

5. Következtetések és javaslatok

A kedvezőtlen piaci környezet, és az alacsony jövedelmezőségi, magas elvárás szint a bürokratikus jogi szabályozás, és büntetési szankciók, korlátozott agrárgazdasági szegmensek elkedvetleníti a leendő „Fiatal gazdákat” valamint nagymértékben befolyásolják fejlődési lehetőségeiket. Ellenben az egyedülálló előfinanszírozási forma, a többlettámogatás (+10%) a tág pénzügyi felhasználási lehetőség a magas élömunka igényes termékek előállítására, a családi tradíciók követésének lehetősége, az érdekvédelmi szövetség nyújtotta biztonság felbátorítja, és ösztönzi a „Fiatal gazdákat” a termelésre! A nehézségek ellenére kitörési pont a szép korú magyarországi agrártársadalom felújítására, hogy a „Fiatal gazdák” által irányított egyéni és társas vállalkozások az uniós és hazai források segítségével látványos növekedést érhetnek el, ez által fokozottabban járulnak hozzá a maguk és az országunk fejlődéséhez és a fenntartható fejlődéshez. A 2017. évi pályázati felhívás már korántsem volt olyan népszerű, mint az azt megelőzőek a pályázati hajlandóság jelentős mértékben visszaesett, ennek oka, hogy a vállalt pénzügyi kötelezettség nincs arányban az elnyerhető támogatási összeggel, valamint a üzleti terv szubjektív pontozási rendszere, nincs arányban a pénzügyi terv objektíven kidolgozott pontozási rendszerével.

Úgy gondolom, hogy az előregedő magyarországi agrárszektor fontos kitörési pontja lehet a fiatal gazdák termelési kedvének visszanyerése és a hatékony, átgondolt, lépésről lépésre haladó generációváltása amellettt hogy a fiatal gazdáknak szakértői segítségnyújtásra van szükségük, így az működési időszakban (5 év) előírt egy alkalommal megtartott kötelező szakmai továbbképzést ki kellene egészíteni gazdasági, pénzügyi és számviteli ismeretátadással is, valamint a képzések gyakoriságának intervallumát is szükséges lenne növelni. Ehhez az adott térség környezeti tényezőin, termelési hagyományain, és a megfelelő ösztönzési rendszerre van szükség. A rendszer bázisát a „Fiatal gazdák” számára nyújtandó kedvezményekben, a szakma presztízisének visszanyerésében és az előnyös agrártámogatási intézkedésekben látom. A gazdálkodás szeretetén, valamint a földművelő, állattenyésztő hagyományok ápolásán túl fiatal gazdák által alapított gazdaságoknak az önellátáson és a családeltartó szerep betöltésén túl képesnek kell lennie pénzügyi és számviteli ismeretek birtokában és alkalmazása segítségével a nemzetgazdasági érdekek szolgálatára így mezőgazdaság bruttó hazai termék (GDP) növelésére, de legalább a jelenlegi szint megtartására.

JEGYZETEK

1. Hantos Krisztina (2010): Hatékony generációváltás elősegítése a mezőgazdaságban – A fiatal gazdák támogatása. Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola (PhD) disszertáció pp. 31.
2. Nagy Zsolt (2015): A Fiatalkazda támogatások szerepe a mezőgazdaságban. (Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar) 2015. 8. oldal.
3. Pólya Árpád (2014): Mezőgazdasági termelők gazdaságfejlesztési tervei és annak irányai (AgroStratégia).
4. Lázár János (2015): Miniszterelnökséget vezető Miniszter Makói Nemzetközi Hagyma és Gasztronómiai Fesztivál Mezőgazdasági fórumbeszéd.
5. Laczka Éva (2014): KSH elnökhelyettes előadás AGRYA és Második Hullám Vidéki Ifjúsági Szövetség közös konferenciáján.
6. Nagy-Baráth (2015): A többtényezős termelékenység és a környezeti állapot változása a magyar mezőgazdaságban, az EU-csatlakozást követően Statisztikai szemle 93. évfolyam 1. szám.
7. Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból 24/2015. (IV. 28.) MvM rendelet a fiatal mezőgazdasági termelők indulásához.
8. A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás (2017) Kódszám: VP2-6.1.1-16 Miniszterelnökség, Széchenyi 2020.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hantos Krisztina (2010): Hatékony generációváltás elősegítése a mezőgazdaságban – A fiatal gazdák támogatása. Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola (PhD) disszertáció pp. 31.
- Laczka Éva (2014): KSH elnökhelyettes előadás AGRYA és Második Hullám Vidéki Ifjúsági Szövetség közös konferenciáján.
- Lázár János (2015): Miniszterelnökséget vezető Miniszter Makói Nemzetközi Hagyma és Gasztronómiai Fesztivál Mezőgazdasági fórumbeszéd.
- Nagy-Baráth (2015): A többtényezős termelékenység és a környezeti állapot változása a magyar mezőgazdaságban, az EU-csatlakozást követően Statisztikai szemle 93. évfolyam 1. szám.
- Nagy Zsolt (2015): A Fiatalkazda támogatások szerepe a mezőgazdaságban. (Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar) 2015. 8. oldal.
- Pólya Árpád (2014): Mezőgazdasági termelők gazdaságfejlesztési tervei és annak irányai (AgroStratégia).
- Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból 24/2015. (IV. 28.) MvM rendelet a fiatal mezőgazdasági termelők indulásához.
- A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás (2017) Kódszám: VP2-6.1.1-16 Miniszterelnökség, Széchenyi 2020.